

SAMFUNNSSPEILET

TIDSSKRIFT OM LEVEKÅR OG LIVSTIL

Nr. 3 - 1992

Tema: Barn og unge

Tid til barna?

Aktive medie- og
kulturbrukere

Barnehager

Sykdom og ulykker

Utdanning

Barnevern

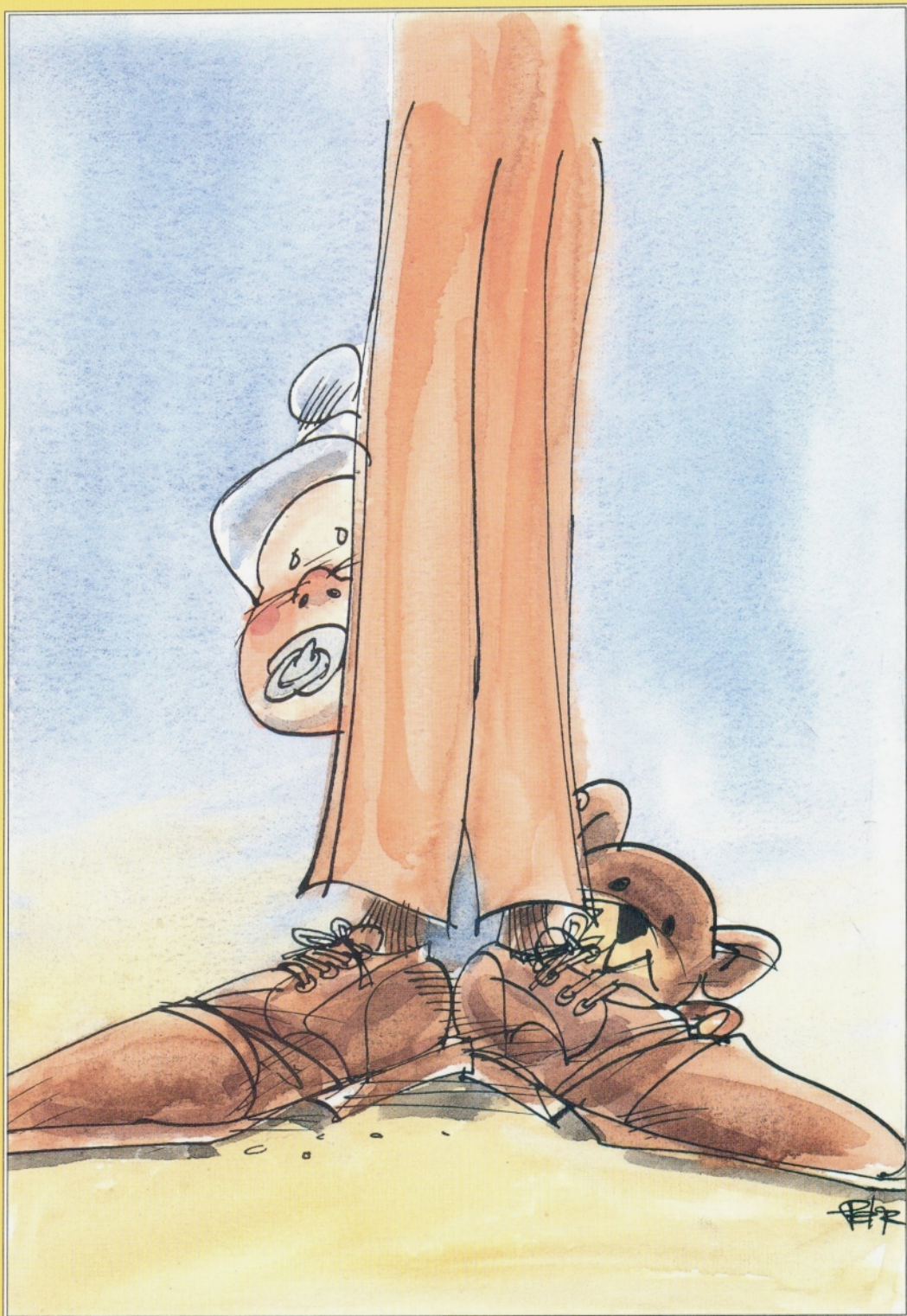
Pensjonisters
inntekter

Næringstruktur
og sysselsetting

Økonomisk kriminalitet

Sosiale indikatorer

SSE
Statistisk
sentralbyrå

UKENS STATISTIKK - RETT FRA KILDEN!

- Opptatt av økonomi og samfunn?
- Ønsker du grundig, veldokumentert og objektiv informasjon?

Torsdag 29.oktober kommer første utgave av vårt nye uketidsskrift: *Ukens statistikk*. Her vil du finne all ny statistikk fra hele spekteret av norsk økonomi og samfunnsliv - direkte fra kilden.

Ukens statistikk vil være først ute med våre nye tall for arbeidsmarked, miljø, ressurser, helse og sosiale forhold. Vi presenterer også ny økonomisk statistikk. Hver uke vil vi ha faste sider med nøkkeltall for Norge. I *Ukens statistikk* vil også Statistisk sentralbyrå informere om planer for ny statistikk og kommentere forhold av stor betydning for statistikk-utviklingen. Hver utgave vil også ha et eget **tabellvedlegg** der spesielt interesserte lesere finner en mer omfattende presentasjon av den nye statistikken.

Statistisk sentralbyrå er en gullgrube av veldokumentert og grundig informasjon. Men enkelte mener det blir for tungt og traust - tørt og kjedelig. Nå fornyer vi oss, og *Ukens statistikk* er et nytt skritt på veien mot et mer brukervennlig Statistisk sentralbyrå. Det skal vi bli uten å gi slipp på det faglige presisjonsnivået - vårt viktigste varemerke.

Årsabonnement for *Ukens statistikk* koster kr 590,-. Send bestillingen pr. fax til faxnummer 02 - 86 49 76, eller send det pr. post. Abonnement kan også bestilles på telefon 02 -864964. Abonnerer du nå, får du *Ukens statistikk* **gratis** fram til nyttår.

Vi ønsker deg velkommen som abonnent på *Ukens statistikk*.

Salg og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
0033 OSLO 1
Tlf.: 86 45 00
Fax.: 86 49 67

Nr. 3/1992 - 6. årgang
Utgis av Statistisk sentralbyrå

Redaksjon:

Anders Barstad
Kirsti Huserbråten
Gunvor Iversen
Jan Erik Kristiansen
Sissel Vestli

Tegninger:

Per Elvestuen

Abonnementspris:

kr 110,- for 3 nummer pr. år
Løssalgspris: kr 45,-

**Abonnement
bestilles hos:**

Statistisk sentralbyrå
Salg og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo
tlf.: (02) 86 45 00

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, bruk kildehenvisning "SSBs Samfunnsspeilet".

Innhold:

TEMA BARN:

Innledning: Barn og unge i et demografisk perspektiv 2
Sissel Vestli

Småbarnsforeldre: Mye sammen med barna, men mer foreldreskift enn før 5
Ragni Hege Kitterød

Barn og unge er aktive kultur- og mediebrukere, men klare sosiale forskjeller 12
Odd Frank Vaage

Sterk barnehageutbygging, men mangel på kvalifisert personale 17
Ingunn Monsen

Sterk reduksjon i dødsulykker blant barn 20
Finn Gjertsen

Hva slags sykdommer har barn? 24
Liv Grøtvedt

Store forskjeller i utdanningsveier for utenlandske barn 29
Elisabetta Vassenden

Hvert postnummer sitt barnevern? 31
Lars Kristofersen og Tor Slettebø

Alderspensjonisters inntekter - Ikke bare alderstrygd 36
Jon Epland

Yrkesaktivitet og næringsstruktur 1970-1990 42
Anders Falnes og Jan Furseth

Økonomisk kriminalitet: Forbrytelser i gjeldsforhold øker mest 45
Liv Hilde Birkelund og Ulla Haslund

Sosiale indikatorer 49

Innledning:

Barn og unge i et demografisk perspektiv

Sissel Vestli

Når en person blir regnet som voksen, avhenger av hvilket område vi beveger oss innenfor; om det er det biologiske, juridiske, psykologiske, sosiale eller det politiske område. Disse områdene opererer delvis med ulike aldersgrenser for barn; f.eks. er den kriminelle lavalder 15 år, den seksuelle lavalder er 16 år og ved 18 års alder er barnet myndig. I Statistisk sentralbyrås registerbaserte barne- og familiestatistikk er aldersgrensen nå 18 år, mens den var 20 år fram til 1989. Flere statistikkområder opererer fortsatt med 20 års aldersgrense.

Andelen barn og unge synker

1. januar 1992 talte Norges befolkning 4 273 634 innbyggere. Av disse var 26 prosent barn under 20 år, hvorav 7 prosent var i alderen 0-4 år, 6 prosent var 5-9 år, 6 prosent var 10-14 år og 7 prosent var 15-19 år. For litt over tjue år siden, i 1970, utgjorde andelen barn og unge un-

der 20 år 32 prosent av den totale folke- mengden. Framskrivinger av folke- mengden fram til år 2030, viser at barnebefolk- ningen totalt sett vil bli redusert i forhold til den eldre del av befolkningen, forut- satt samme fruktbarhets- og dødelig- hetsnivå som i dag samt en moderat innvandring¹.

Det er relativt små variasjoner fylkene imellom mht. den andelen barn og unge utgjør av den totale befolkningen. Oslo peker seg imidlertid ut som det fylket som har færrest barn og unge under 20 år (20 prosent i 1992). Vestlandfylkene lig- ger noe over landsgjennomsnittet når det gjelder andeler barn og unge under 20 år, og har dermed også totalt sett en yngre befolkningssammensetning enn resten av landet.

Barn av utenlandsk opprinnelse

1. januar 1992 bodde det 34 800 uten- landske statsborgere under 18 år i Nor- ge. Dette utgjør 3,5 prosent av alle barn under 18 år. Rundt en tredjedel av dem bor i Oslo, hvor de utgjør vel 13 prosent av alle barn. Flertallet av barn med uten-

landsk statsborgerskap kommer fra et europeisk land (41 prosent), 39 prosen- ter kommer fra Asia, nær 8 prosent fra Sør- Amerika, 7,5 prosent fra Afrika, og 4,1 prosent fra Nord- og Mellom-Amerika. I tillegg kommer en liten gruppe fra Oce- ania (Australia, New Zealand og Samoa). Sett i forhold til enkeltnasjoner er det re- lativt flest fra Pakistan, mens danske og vietnamesiske barn utgjør hhv. den an- dre og tredje største gruppen.

Av alle asylsøkere og flyktninger som kom til Norge i 1991 var nær 30 prosen- ter barn (1 700). Om lag 280 barn kom ti Norge uten verken mor eller far².

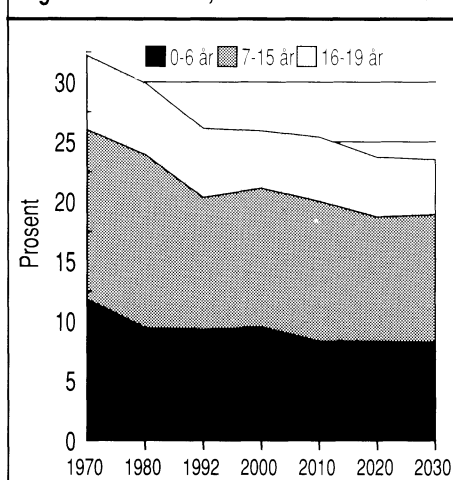
Adopterte barn

I 1991 ble 833 barn adoptert i Norge. Rundt en tredjedel av adopsjonene gjaldt norske barn, mens de øvrige to tredjede- lene gjaldt utenlandske barn. De fleste av de utenlandske barna kommer fra Sør- Amerika (særlig Columbia) og fra Asia, mens en relativt liten del kommer fra Nord- og Mellom-Amerika, Afrika og Europa. Tallet på adopsjoner har holdt seg noenlunde stabilt på rundt 800 og 900 pr. år siden begynnelsen av 1980- årene.

Andelen norske barn som blir adoptert har imidlertid sunket kraftig de siste ti årene. I 1980 var 68 prosent av de adop- terte barna norske, i 1985 43 prosent og i 1991 knappe 33 prosent.

De fleste av de norske barna som blir adoptert, blir adoptert av steforeldre. På hele 1980- og begynnelsen av 90-tallet har andelen ligget rundt 70-75 prosent. De utenlandske barna er gjennomgående langt yngre enn de norske. I 1991 var to tredjedeler av de utenlandske barna un- der tre år, mens dette gjaldt for bare hver sjettede av de norske.

Figur 1
Andelen barn og unge i befolkningen.
Registrert 1970-1992, framskrevet 2000-2030.

Ødes det “nok” barn i Norge?

1991 ble det født 60 800 levendefødte barn i Norge. Dette var noe færre enn året før, og det kan dermed se ut til at økningen i tallet på fødte har stabilisert seg noe.

Fra 1983, da det ble født knappe 0 000 levendefødte, og fram til 1990, økte tallet på fødte jevnlig. Samlet fruktbarhetstall i 1991 var 1,92. Fruktbarhets-tallet er et uttrykk for hvor mange barn hver kvinne i gjennomsnitt vil få i løpet av den fødedyktige perioden (15-49 år) ut fra fødselsratene som er registrert for de enkelte aldersgruppene i det aktuelle året (tidsrommet). For å opprettholde den naturlige folketilveksten kreves et fruktbarhetstall på 2,1. Noen fylker er mer produktive enn andre og ligger nå over dette nivået; f.eks. Rogaland og Hordaland og Fjordane med hhv. 2,17 og 2,16.

Gjennomsnittsalderen for førstegangs-fødende har vært stadig stigende de siste årene. Dette skyldes blant annet at vi har fått flere eldre førstegangs fødende kvinner som av forskjellige grunner har utsatt barnefødselen. Dette “etterslepet” av fødsler har blant annet bidratt til den “babyboomen” vi var vitne til i slutten av 1980-årene.

I 1991 var gjennomsnittsalderen for førstegangs fødende kvinner 26 år, mens den f.eks. i 1973 var 23 år.

Relativt få kvinner i aldersgruppen 15-19 år får barn, og tendensen har vært synkende siden begynnelsen av 1960-årene og samtidig relativt stabil fra 1985.

I 1991 var fruktbarhetsraten for denne aldersgruppen 17,1 levendefødte pr. 1 000 kvinner mens det tilsvarende tallet for perioden 1961-65 var 37,9.

Antall flerbarnsfødsler øker. I 1984 var det 472 tvillingfødsler og 3 trillingfødsler. I 1991 var tallene hhv. 748 og 31. Det er grunn til å anta at det økende antallet flerbarnsfødsler i hovedsak skyldes utviklingen innen fødselsmedisin, med økt bruk av hormonpreparater og kunstig befruktning.

Flere aborter enn fødsler blant de unge

I 1991 var aborthyppigheten blant kvinner under 20 år lavere enn i noe annet år siden nåværende lov om svangerskaps-avbrudd trådte i kraft 1. januar 1979. Mens det i 1979 var 24,2 svangerskaps-avbrudd pr. 1 000 kvinner i alderen 15-19 år, var tilsvarende tall i 1991 19,0. Dette er omtrent på samme nivå som fruktbar-

hetsraten for aldersgruppen; 17,1 levendefødte pr. 1 000 kvinner i 1991 (jf. over). Det er altså fortsatt flere aborter enn fødsler blant 15-19 årige kvinner. Dette skyldes at antallet svangerskap har sunket snarere enn at antallet aborter har økt.

Fylkesvis er det relativt store forskjeller. Oslo og de tre nordligste fylkene toppe statistikken med flest svangerskapsavbrudd hos kvinner under 20 år, mens Agderfylkene ligger lavest; en tendens som også gjør seg gjeldende for alle kvinner mellom 15-49 år som tar abort. Dette fylkesvise mønsteret har vært bemerkelsesverdig stabilt over tid.

Barnedødelighet

Ny fødte jenter og gutter kan i dag regne med å leve lengre enn noe annet fødselskull før dem. I 1991 var gjennomsnittlig forventet levealder for jenter for første gang over 80 år, mens den var 74 år for gutter. Spebarnsdødeligheten er blitt kraftig redusert de siste tretti år. I perioden 1961-65 døde 17,1 av 1 000 levendefødte jenter og gutter før fylte ett år. I 1991 var tallet sunket til 6,2. De dominerende dødsårsakene blant de aller minste er foruten perinatal sykdom, medfødte misdannelser og plutselig død (krybbedød).

Hvor mange barn opplever at mor og far går fra hverandre?

10 300 barn under 18 år, eller dobbelt så mange barn som for tjue år siden, opplevde i 1991 en skilsmisse mellom mor og far. I tillegg kommer alle barna som opplever samlivsbrudd mellom samboende, ugifte foreldre; noe som særlig vil ramme barn i de yngste aldersgruppene. Nyere undersøkelser antyder at hvert tredje barn under 16 år vil oppleve at mor og far går fra hverandre (Jensen, Moen og Clausen 1991). Tallet på skilsmisser har vært stadig stigende; mens det i perioden 1961-65 var 2,9 oppløste ekteskap pr. 1 000 bestående ekteskap, var tallet i 1991 11,2. I om lag 80 prosent av ekteskapene som ender med skilsmisse er det barn med i bildet. I 1991 var det flest skilsmisser blant ektepar med to barn og som hadde vært gift i mer enn 10 år, men det var også relativt mange skilsmisser blant de som hadde ett barn og hvor ekteskapet hadde vart mellom to og seks år.

Barns familieforhold

Til tross for økende skilsmissetall viser Statistisk sentralbyrås registerbaserte

barnestatistikk pr. 1.1.91 at 81 prosent av alle barn under 18 år bor sammen med begge sine biologiske foreldre, uavhengig av om foreldrene er gift med hverandre eller er ugifte, samboende. Over 15 prosent bor sammen med en forelder (hovedsakelig moren) og vel 3 prosent bor sammen med en biologisk forelder og stemor/stefar. Barn under tre år har størst andel samboende foreldre, vel 19 prosent. Vi finner imidlertid en klar nedgang i samboende foreldre hos de noe eldre barna. Bare fem prosent av 6 åringer og under én prosent av 17 åringer hadde samboende, ugifte foreldre. Dette kan bety at mange enten gifter seg eller skiller lag en tid etter at barnet er født, men det kan også ha årsaker som går på forskjeller i adferdsmønster mellom ulike årskull kvinner og menn. Det er flest barn i Oslo og Finnmark som borsammen med bare en av foreldrene. Finnmark er også det fylket som har flest barn med samboende foreldre.

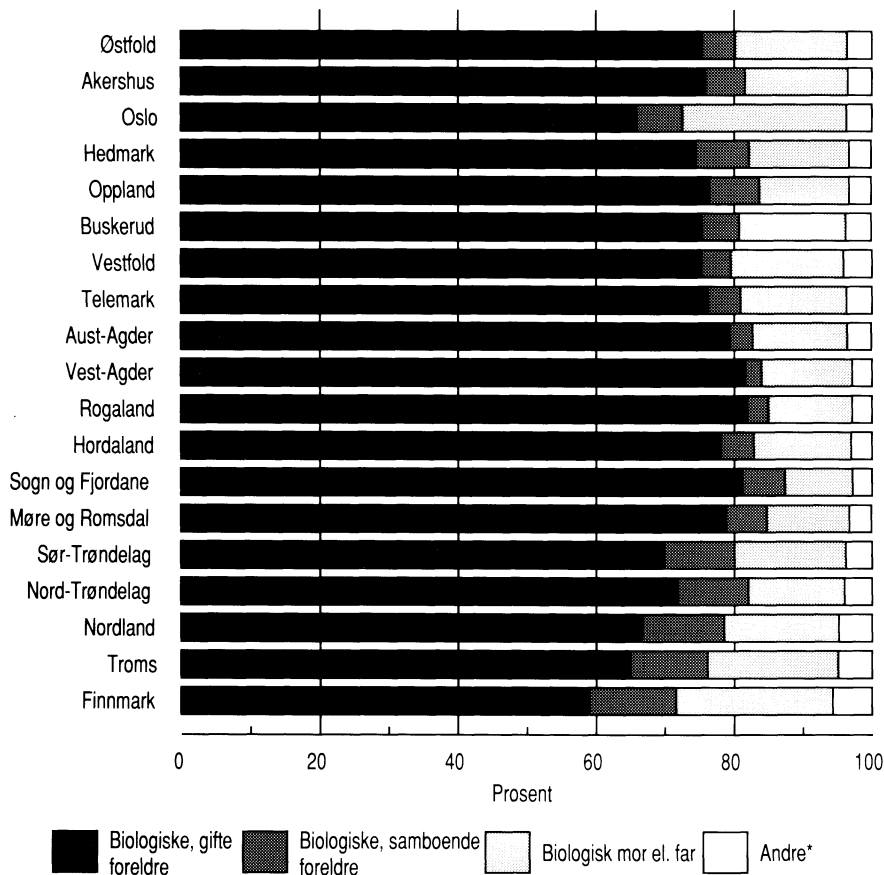
Nær 19 prosent var enebarn i betydningen “eneste hjemmeboende barn i familien”, 46 prosent hadde ett søsken, 26 prosent hadde to og 9 prosent hadde tre eller flere pr. 1. januar 1991. Endring av familieforhold innebærer også at barns søskenforhold endres. Barn i stefamilier vil gjerne oppleve å få en halvbror eller halvsøster. Har mor/far og stefar/stemor barn fra før, vil barna få stesøsken. Pr. 1. januar 1991 hadde tre firedeler av barna bare biologiske søsken, mens den resterende fjerdeparten hadde halvsøsken, stesøsken eller kombinasjoner av biologiske-, halv-, og stesøsken.

Ut av foreldrehjemmet

Ungdom under 18 år flytter hjemmefra først og fremst på grunn av utdanning eller arbeid, og de flytter oftest inn til storbyområdene. Registrering av ungdommens flyttemønster er imidlertid begrenset, fordi det normalt ikke meldes flytting til Folkeregisteret når ungdom flytter for å ta utdanning. Tall fra familiestatistikken pr. 1.1.91 viser at gutter i langt større grad enn jenter fortsetter å bo hjemme hos mor og/eller far når de blir “unge voksne”. Tendensen blir særlig merkbart først etter 18 års alderen. I aldersgruppen 18-19 år bodde 90 prosent av alle jentene fortsatt hjemme hos mor og/eller far, mens vel 94 prosent av guttene gjorde det. I aldersgruppen 20-24 år var kjønnsforskjellen noe større; 72 pro-

Figur 2

Andel barn 0-17 år med ulike familietyper. Fylker. 1991

* Omfatter biologisk mor og ikke-biologisk far (eller omv.) og barn som f.eks. bor alene eller sammen med søsken

sent av guttene bodde fortsatt hjemme, mens 62 prosent av jentene gjorde det. Tendensen forsterkes helt fram til 35 års alder.

Ekteskapsinngåelse blant barn under 18 år

Deter i dag svært få ekteskapsinngåelser av menn og kvinner under 18 år, og det er flere kvinner enn menn som gifter seg i så ung alder. I 1991 giftet 42 jenter og kun to gutter seg i denne aldersgruppen, de yngste var 16 år. Giftermåls hyppigheten for barn under 18 år i 1991 var bare 4 prosent av hva den var i perioden 1966-1970, mens den for tenåringer totalt (for barn under 20 år) varierte mellom 4-10 prosent av nivået i samme periode. Tallet på inngåtte ekteskap har altså gått kraftig ned for tenåringer de siste 20-25 år.

1. Når ikke annet er nevnt, er tallgrunnlaget hentet fra Statistisk sentralbyrås løpende statistikk.

2. Kilde: Utlendingsdirektoratet.

Litteratur

Jensen, An-Magritt, Moen, Bjørg og Clausen, Sten-Erik (1991): *Enebarn, delbarn, stebarn?* NIBR. Rapport 1991:14.

Sissel Vestli er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolkning, utdanning og regionale forhold.

Aktuell statistikk

Nesten 200 000

bosatte i Norge er født i utlande

Ved inngangen til 1992 var det i Norge bosatt 195 700 personer som var født i utlandet. Dette tilsvarer 4,6 prosent av folke mengden. Tallene bygger på beregninger gjort i Statistisk sentralbyrå.

Av de utenlandsfødte er nær halvparten fra land i Vest-Europa og Nord-Amerika. Tallet på personer født i disse landene er omtrent det samme som det var fem år tidligere. I denne perioden har tallet på personer født utenfor Vest-Europa og Nord-Amerika økt med om lag 47 700. Størst økning har det vært i tallet på iranere, mens tallet på fødte i Storbritannia har hatt klare nedgang.

Utenlandsfødte har varierende grad av utenlandsk tilknytning. 35 prosent av dem har kommet til Norge i løpet av de siste fire årene, mens 20 prosent har vært her 20 år eller lenger.

Halvparten av de utenlandsfødte har innvandret i alderen 18-31 år. Om lag 10 prosent var yngre enn 5 år da de kom til Norge for første gang. Dette gjelder særlig adopterte fra Sør-Korea og Colombia, men også mange født i USA, Sverige og Danmark. Anslagsvis 10 000 av de utenlandsfødte er personer som ble født da deres norskfødte foreldre midlertidig bodde utenlands.

Vel 29 prosent av de utenlandsfødte i Norge bor i Oslo, hvor de utgjør 12 prosent av folketallet. Utenlandsfødte må ikke forveksles med utenlandske statsborgere. Utenlandsfødte kan være norske statsborgere, og utenlandske statsborgere kan være født i Norge. □

Småbarnsforeldre:

Mye sammen med barna, men mer foreldreskift enn før

Ragni Hege Kitterød

Økt yrkesengasjement og barnehageutbygging i 1980-åra har ikke resultert i at småbarnsforeldre ser vesentlig mindre til barna sine. Både fedre og mødre prioriterer er barna høyt når de ikke er på jobb, og tendensen til nedgang mødres samværstid oppveies av mer "alenesamvær" blant edre. Eventuelle endringer i retning av en ny farsrolle består ikke i at fedre tilbringer mer tid med barna, men kommer til uttrykk ved endringer i innholdet av samværstiden. Mer samvær uten mor tilstede og mer tid brukt til aktiv barneomsorg ndikerer større ansvar for barna blant fedre.

De siste ti-års sterke vekst i småbarnsnødres yrkesaktivitet har hatt store konsekvenser for familiers hverdag. Forplikelser hjemme kommer ofte i konflikt med yrkeslivets timeplan. Ulike aspekter ved småbarnsfamiliers dagligliv er satt på den politiske dagsorden, og kravet om mer omsorgsvennlige arbeidstidsordninger ble fremmet med full tyngde i 1980-års arbeidstidsdebatt. Både fars- og morsrollen omformes, men det er en viss uenighet om hvor omfattende endringene er og hva de består i. Mødres yrkesdeltakelse har aktualisert spørsmål om hvordan omsorgen skal fordeles mellom fedre og mødre og mellom familien og kilder utenfor husholdningen. En jevnere kjønnsmessig fordeling av både yrkesarbeid og ulønnet arbeid sees ofte som et ledd i utviklingen mot et mer likestilt samfunn (Skrede 1986), og barneomsorgen er en viktig del av det ulønnede arbeidet. Både småbarnsfedre og småbarnsmødre har omdisponert sin arbeidsinnsats betydelig de siste 20 år. Fedre bruker mindre tid til yrkesarbeid og bidrar noe mer på hjemmebane, mens mødre har foretatt store forskyvninger i motsatt retning¹. Hvilke konsekvenser

har disse endringene for omfang og fordeling av samværet med barna? Har far kommet mer på banen i den praktiske barneomsorgen, og i hvilken grad er mors omsorgsrolle endret? Er det slik som enkelte noe spissformulert har hevdet at mor har gått ut og at far ikke har kommet hjem (Hareide 1991), eller kompenseres økt engasjement i yrkeslivet med mer samvær i helger og på kveldstid?

Denne artikkelen belyser småbarnsforeldres barneomsorg på grunnlag av SSBs tidsnyttingsundersøkelser 1980 og -90. Enkelte har ment at tidsnyttingsstudier egnert seg dårlig til å si noe om foreldres omsorgsrolle fordi de bare fanger opp rent fysisk omsorg og ikke kvaliteten på omsorgen, subjektive dimensjoner eller omsorg i videre forstand (Mc Kee 1983). Subjektive sider ved foreldrerollen er belyst gjennom flere norske undersøkelser de siste ti-åra. Ved dybdeintervjuer har man bl.a. sett på mors- og farsskapets mening og innhold, holdninger til og praktisering av likestilling og på de prosesser og som ligger til grunn for ulike former for arbeidsdeling og for oppfatningen av hva som er god omsorg

(se f.eks. Haavind 1984 og Brandth og Kvande 1991). Tidsnyttingsundersøkelsene fanger ikke opp foreldrenes ønsker, prioriteringer eller motiver og sier ikke noe om kvaliteten på omsorgen, men gir et godt bilde av tidsbruks- og samværsmonster på bred basis. Her benytter vi flere indikatorer på omsorgsutøvelse. Samlet tid sammen med barna er et forholdsvis bredt mål, mens tid brukt til konkrete omsorgsoppgaver er et snevrere mål. Mengden tid sammen med barna uten at ektefellen er tilstede indikerer i hvilken grad man har hovedansvaret for barna og i hvilken grad foreldre benytter "skiftordninger" i barneomsorgen.

Mer jobb og mindre familie?

Befolkningens tidsbruk forandres langsomt (Grønmo og Lingsom 1986), og ti år er en kort periode når det gjelder å belyse endringer. Flere og til dels motstridende utviklingstrekk i 1980-åra gjør det likevel interessant å se på endringer i småbarnsforeldres barneomsorg dette ti-året. Perioden har blitt kalt småbarnsmødres ti-år på arbeidsmarkedet (Kjeldstad 1991), og økt yrkesaktivitet i småbarnsfasen samt omfattende barnehageutbygging skulle tilsi en reduksjon i foreldrenes samværstid med barna. Stadig flere barn har tilsyn utenfor hjemmet. I 1980 gikk 21 prosent av alle barn under skolealder i barnehage. I 1990 var andelen 36 prosent.

Flere forhold kan imidlertid virke i motsatt retning. Utvidede permisjonsrettigheter i forbindelse med fødsel og barneomsorg gir større rom for samvær med barna også blant yrkesaktive. Selv om småbarnsmødre orienterer seg sterkere mot områder utenfor familien enn før, sentrerer tiden utenom jobben i stor grad rundt barna (Bjørnberg

Hva er tidsnyttingsundersøkelser?

Tidsnyttingsundersøkelser gir en samlet oversikt over befolkningens tidsbruk. De viser hvor mye tid vi bruker til ulike aktiviteter, sammen med ulike personer og på forskjellige steder. I denne artikkelen benytter vi opplysninger om tid brukt til barneomsorgsaktiviteter og om tid tilbrakt sammen med barn. Opplysningene samles inn ved at et utvalg voksne personer fører dagbøker i to døgn. Dagbøkene er inndelt i kvartersintervaller om dagen og halvtimesintervaller om natten. Deltakerne noterer sine gjøremål med egne ord og oppgir for hvert tidsintervall om de er alene eller sammen med andre og hvem de eventuelt er sammen med. Føringdagene er spredt over et helt år slik at vi får et tverrsnittsbilde av folks tidsbruk i 12 måneder. Opplegget av undersøkelsene er nærmere beskrevet i NOS C10.

SSB har gjennomført tre slike undersøkelser, én i 1971-72, én i 1980-81 og én i 1990-91. Opplysninger om samvær ble bare registrert i de to siste. Derfor er det bare disse som benyttes her. For enkelhets skyld bruker vi tidsangivelsene 1980 og 1990.

Samvær med barn

Tid sammen med egne barn uansett hvilke aktiviteter som utføres. Samvær er definert som "den tiden man oppholder seg på samme sted som andre og hvor man har en viss grad av kontakt". Perioder med søvn er holdt utenfor. Vi viser hvor mye tid som tilbringes sammen med barn 0-6 år i alt, og hvor mye tid som tilbringes sammen med barna uten at ektefellen er til stede. Samværstiden deles også inn etter hvilke aktiviteter som utføres under samværet.

Omsorgsarbeid for barn

Aktiviteterne i dagbøkene tilordnes i ettertid koder etter en kodeliste med vel 100 ulike kategorier hvorav 7 gjelder omsorg for barn i husholdningen. Dette uttrykker den tiden foreldre bruker til aktiv barneomsorg og er et relativt snevert mål for omsorgsutøvelse. Følgende aktiviteter regnes som barneomsorg: Pass og stell, følging og henting, hjelp til lekselesing, lek, samtaler, høytlesning samt annen praktisk omsorg. Omsorgsaktiviteter som foregår ved siden av andre gjøremål regnes ikke med her. Det er bare omsorg for barn i husholdningen som registreres. Omsorg for eventuelle barn bosatt i andre husholdninger er ikke registrert som barneomsorg, men som "omsorg for andre husholdninger".

Småbarnsforeldre

Som småbarnsforeldre regnes fedre og mødre som har minst ett barn i alderen 0-6 år. Her ser vi bare på gifte og samboende. Aleneforeldre holdes utenfor.

Tidsbruken beskrives med gjennomsnittstall

Undersøkelsene viser ikke enkeltpersoners, men gruppers tidsbruk, og tidsbruken beskrives med gjennomsnittstall. Gjennomsnittene omfatter både dem som har, og dem som ikke har utført en aktivitet. Folks aktivitetsmønster varierer selv sagt over året og mellom ulike ukedager. Her viser vi gjennomsnittlig tidsbruk pr. dag og i noen tilfelle også for hverdager og helger separat. Gjennomsnitt pr. uke får man ved å multiplisere gjennomsnittet pr. dag med 7.

1992). Tidsnyttingsundersøkelsene viser da også at både fedre og mødre bruker mer tid til aktiv barneomsorg som pass, stell, lek, samtaler o.l. enn tidligere. Fedres økte engasjement på hjemmebane består først og fremst i en opptrapping av barneomsorgen. Blant mødre har utviklingen vært mulig ved en kraftig nedskjæring av tiden brukt til vanlig husarbeid (Kitterød og Opdahl 1992).

Farsrollen har vært gjenstand for omfattende debatt de siste åra, og nye mannsidealer vinner terreng. Kvinnebevegelsen har lenge ivret for større mann-

lig deltakelse i barneomsorgen. Etter hvert har menn selv kommet på banen i likestillingsdebatten bl.a. gjennom mannsrolleutvalgets arbeid. Utvalget understreker at veien til endring av mannsrollen må gå via økt deltakelse og ansvar i barneomsorgen. Mens man ofte har sett det slik at det det først og fremst er kvinner som taper på en tradisjonell kjønnsmessige arbeidsdeling, framholdes nå uheldige virkninger også for menn: Omfattende yrkesarbeid kan ha sin pris og liten deltakelse i barneomsorgen kan hindre menn i å utvikle nye sider ved seg

selv (NOU 1991:3). Bedre permisjonsrettigheter innebærer nye rammer rund farsrollen. Både menn og kvinner er blitt mer positive til en utvidelse av menns omsorgsansvar (Holter 1989), og mange fedre arbeider bevisst for å gå nye veie (Brandt og Kvande 1991). Med henvisning til fedres lave bruk av permisjonsrettigheter og deltidsordninger i yrkeslivet samt en tradisjonell arbeidsdeling blant par flest mener enkelte imidlertid at det er dårlig samsvar mellom populære forestillingene om den nye farsroller og fedres faktiske omsorgsutøvelse. Unntak finnes riktignok blant unge, høy utdannede par, men i det store og hele har endringene i de samfunnsmessige rammer rundt farsrollen og i folks holdninger hatt små konsekvenser for fedres deltakelse i den praktiske barneomsorgen hevdes det (Moxnes 1992)².

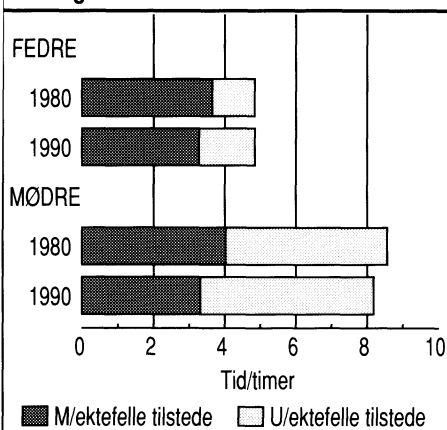
En svak nedgang i mødres samværstid, men mer alene med barna

Dagens småbarnsmødre tilbringer i gjennomsnitt vel 8 timer pr. dag eller vel 57 timer pr. uke sammen med barn under skolealder³. Dette utgjør om lag halvparten av døgnetts våkne timer og viser at mødre legger vekt på å organisere tilværelsen slik at de ser mest mulig til barna når de ikke er på jobb. Forskjellen mellom hverdag og helg er forholdsvis liten. Gjennomsnittlig samværstid på lørdager og søndager er bare om lag 1 time mer enn på vanlige ukedager (figurene 1 og 2).

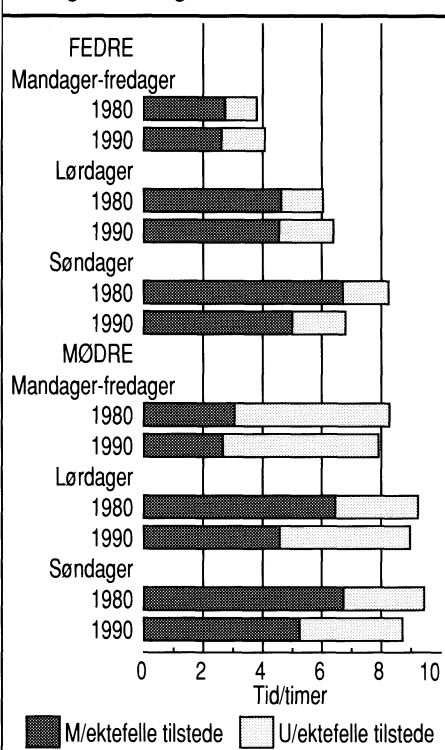
Til tross for at mødre bruker mer tid til aktiv omsorg som pass, stell, lek o.l. enn tidligere, ser det ut til å ha vært en viss nedgang i samværstiden i 1980-åra. Men sett på bakgrunn av økningen i mødres yrkestilknytning og den omfattende barnehageutbyggingen, er endringene forholdsvis små. Dagens småbarnsmødre tilbringer vel 20 minutter mindre pr. dag eller vel 2 1/2 time mindre pr. uke sammen med med barn under skolealder enn småbarnsmødre i 1980⁴. Utviklingen gjelder for alle ukedager, men er muligens noe mer markert på søndager enn ellers i uka.

Mesteparten av mødrenes samvær med barna, om lag 60 prosent, forgår uten at far er tilstede. Dette har selvsagt sammenheng med at fedre flest er tilknyttet yrkeslivet på heltid. I gjennomsnitt er mødre alene med barna om lag 5 timer pr. dag. Selv om mødre totalt sett

Figur 1
Tid sammen med barn 0-6 år med og uten ektefelle tilstede. Gjennomsnitt alle dager. 1980 og 1990

Figur 2
Tid sammen med barn 0-6 år med og uten ektefelle tilstede. Gjennomsnitt for ulike ukedager. 1980 og 1990

Fedre ser ikke mer til barna enn før, men er mer alene med dem

Småbarnsfedre tilbringer godt og vel halvparten så mye tid sammen med egne barn under skolealder som det småbarnsmødre gjør, i underkant av 5 timer i gjennomsnitt pr. dag. Tatt i betraktning av at de fleste har full jobb, er dette relativt mye. I gjennomsnitt legger yrkeslivet beslag på vel 5 1/2 time pr. dag. De våkne timene utenom jobben konsentreres altså i stor grad om barna. Selv om småbarnsfedre bruker noe mer tid til aktiv barneomsorg som stell, lek o l enn tidligere, ser det ikke ut til å ha vært noen økning i samværstiden. Ser vi alle ukedager under ett, tilbringer dagens småbarnsfedre omtrent like mye tid sammen med barna som småbarnsfedre i 1980. Imidlertid har det skjedd visse forskyvninger over uka. Mens det har vært en svak økning i samværstiden på hverdager og lørdager, har det vært en markert nedgang på søndager. I gjennomsnitt tilbringer dagens småbarnsfedre om lag 1 1/2 time mindre sammen med barna på søndager enn småbarnsfedre i 1980. Dermed er forskjellene i samværstid mellom hverdag og helg redusert.

Selv om småbarnsmødres økte yrkesengasjement ikke er møtt av en økning i småbarnsfedres samværstid med barna, ser det ut til at fedre avlaster mødre ved å ta noe mer eneansvar i barneomsorgen enn før. Mens dybdestudier av småbarnsfamilier tidlig på 1980-tallet viste at fedre sjelden var alene med ungene (Haavind 1984), tyder tidsnyttingsundersøkelsen på at småbarnsfedre faktisk tilbringer en del tid sammen med barna uten at mor er tilstede og at denne "alenetiden" ser ut til å øke. I gjennomsnitt foregår om lag 1/3 av fedres samvær med barna, eller vel 1 1/2 time pr. dag, uten mor tilstede. Dette er vel 20 minutter mer pr. dag eller nærmere 3 timer mer pr. uke enn blant fedre i 1980 (figur 1). Utviklingen gjelder både for hverdager og helger og kan indikere en endring i fedres omsorgsrolle i retning av større faktisk ansvar.

Mer foreldreskift i barneomsorgen?

Atskilte tider hjemme og ute for far og mor er en vanlig strategi for å få kabalen med barnetilsyn og yrkesliv til å gå opp. Noen velger fullt skift og møtes i døra, andre kombinerer omsorgskilder utenfor husholdningen og skiftordninger hjem-

me, mens atter andre utnytter fleksitidsmuligheter i yrkeslivet og "flekser" hver sin vei for å unngå at barna får for lange dager i barnehagen (Kalleberg 1983). Vi har ikke opplysninger om tidsbruk på husholdningsnivå og kan ikke belyse foreldreskift i det enkelte par. Mengden tid sammen med barna uten ektefellen tilstede kan imidlertid være en indikator på omfanget av slike ordninger i barneomsorgen.

Ser vi småbarnsfedre og småbarnsmødre under ett, foregår omtrent halvparten av alt samvær med barn under skolealder uten at den andre ektefellen er tilstede. I 1980 utgjorde "alenetiden" vel 40 prosent av foreldrenes samvær med barna. Denne økningen i alenesamvær mellom foreldre og barn kan tyde på større bruk av foreldreskiftordninger i barneomsorgen. Det ser alstå ikke ut til at barn ser mindre til sine foreldre i dag enn ved inngangen til 1980-åra, men samvær med bare én av foreldrene har trolig blitt mer vanlig.

Mest "alenetid" på hverdager, men størst økning i helgene

Ikke overraskende er foreldreskift i barneomsorgen mer vanlig på hverdager enn i helger. Ser vi småbarnsfedre og småbarnsmødre under ett, foregår 56 prosent av hverdagssamværet med 0-6-åringene med bare én av foreldrene tilstede. På lørdager og søndager er andelen henholdsvis 41 og 34 prosent. Men forskjellene mellom ulike ukedager har blitt mindre i løpet av 1980-åra. Selv om "alenesamvær" med barn under skolealder har blitt vanligere både på hverdager og i helger, er endringene mest markert i helgene. I 1980 utgjorde "alenetiden" på lørdager bare 28 prosent av alt foreldresamvær med barn denne dagen. I 1990 var andelen vel 40 prosent. Når det gjelder søndager utgjorde "alenetiden" bare 24 prosent av foreldrenes samvær med barna i 1980 mot 34 prosent i 1990. Dermed ser det ut til at lørdager og søndager har noe mindre karakter av å være "familiedager" nå enn ved inngangen til 1980-åra.

Vi vet ikke om utviklingen i retning av mer "alenetid" med barna er ønsket eller påtvunget. Den kan bl.a. ha sammenheng med offentlige tilsynsordningers utilstrekkelighet, med bevisst valg av skiftarbeid i yrkeslivet for å redusere konsekvensene av foreldres yrkesdelta-

tilbringer noe mindre tid sammen med barna enn for ti år siden, ser det ut til å ha vært en viss økning i "alenetiden". Utviklingen er svak og gjelder først og fremst for helgene. "Alenetiden" på hverdager er omtrent uendret i forhold til 1980 (figur 2).

kelse for barna, med klarere arbeidsdeling hjemme for å få nødvendig husarbeid raskere unna, med eldre søskens økte behov for bringing, henting og annen separat oppmerksomhet eller rett og slett med foreldrenes ønske om å ha noe tid for seg selv uten ektefelle og barn⁵. Opplysninger om foreldrenes tidsbruk i yrkeslivet gir imidlertid visse indikasjoner når det gjelder bakgrunnen for den aktuelle utviklingen. Økningen i småbarnsfedres "alenetid" med barna på hverdager har trolig sammenheng med at 1980-åras opptrapping i småbarnsmødres yrkesengasjement først og fremst fant sted på hverdager. I gjennomsnitt bruker dagens småbarnsmødre vel 1/2 time mer til yrkesarbeid på hverdager enn småbarnsmødre i 1980. Likeledes må økningen i mødres "alenetid" med barn på søndager sees på bakgrunn av at dagens småbarnsfedres i gjennomsnitt bruker noe mer tid til yrkesarbeid på søndager enn småbarnsfedre ved inngangen til 1980-åra. Muligens begrenser omsorgsforpliktelser til hverdags muligheten for overtidssarbeid på vanlige ukedager slik at søndagene må tas til hjelp. Men mer yrkesarbeid forklarer ikke hele reduksjonen i fedres samværstid med barna på søndager. Utviklingen må også ha andre årsaker. Økt "alenetid" med barn på lørdager kan ikke forklares med økt yrkesengasjement.

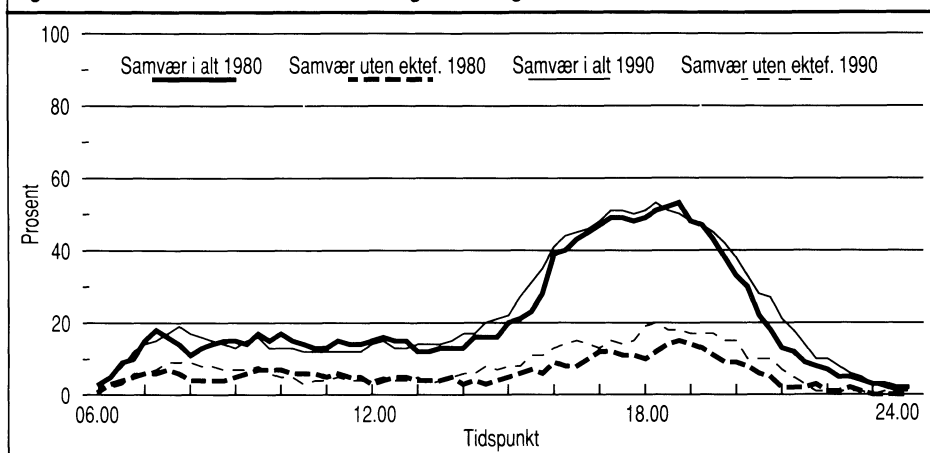
Små endringer i organiseringen av samværstiden på hverdager,...

Sett på bakgrunn av at mødre bare bruker vel 20 minutter mindre sammen med barna på hverdager nå enn i 1980 til tross for sterkere engasjement på andre områder, kunne vi kanskje vente en viss forskyvning av samværet med barna i retning av større konsentrasjon om ettermiddagen og kvelden. Figurene 3 og 4 viser tidsrytmen i foreldres samvær med barn 0-6 år på hverdager. Det mest iøyenfallene er mangelen på endring. Den tidsmessige organiseringen av foreldres samvær med barna viser omtrent samme mønster i 1990 som i 1980, med en topp om ettermiddag og kveld for fedre og med en jevnere fordeling over dagen for mødre. Mot kvelden er vel 50 prosent av fedrene og vel 70 prosent av mødrene sammen med barna sine (figurene 3 og 4).

Det er først og fremst om formiddagen at mødre er mindre sammen med bar-

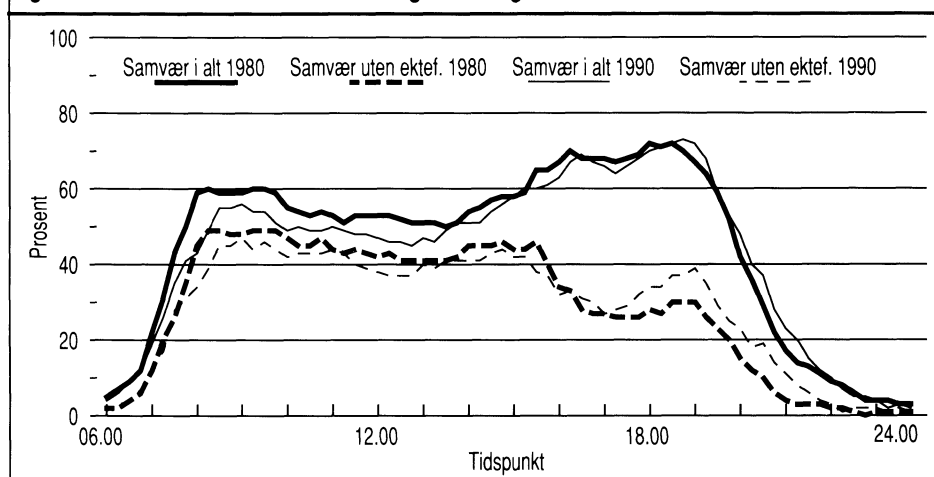
Figur 3

Andel småbarnsfedre som var sammen med barn 0-6 år på ulike tider av dagen i alt og uten at ektefellen var tilstede. Hverdager 1980 og 1990

Figur 4

Andel småbarnsmødre som var sammen med barn 0-6 år på ulike tider av dagen i alt og uten at ektefellen var tilstede. Hverdager 1980 og 1990

na sine enn før, men endringene er overraskende små. Det ser ikke ut til at mindre samvær på dagtid i særlig grad kompenseres av mer samvær om ettermiddagen og kvelden. Mødre er mer alene med barna om ettermiddagen enn tidligere, men mindre om formiddagen. Blant fedre er det en svak tendens til at samværet med barna er forskøvet noe lenger utover kvelden på hverdager i forhold til i 1980. Økningen i fedres "alenetid" med barna har først og fremst funnet sted om ettermiddagen og kvelden. I tillegg er noe flere fedre alene med barna tidlig om morgenen.

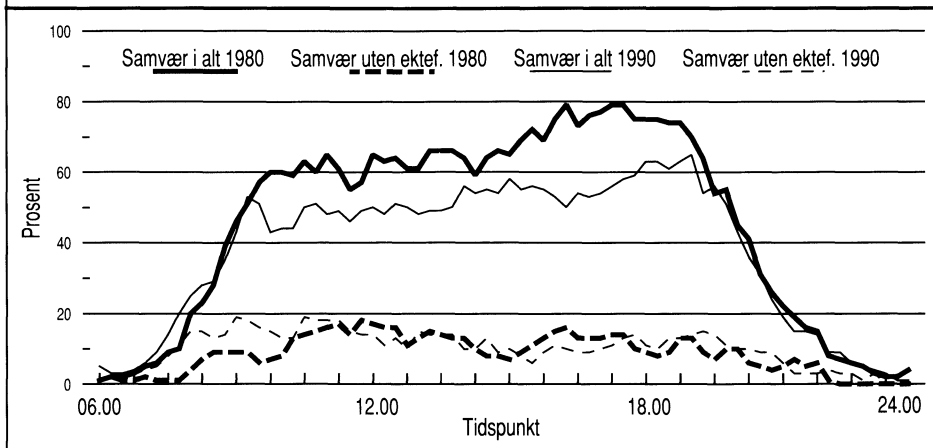
....men betydelige endringer i helgene

I helgene har det derimot vært mer markerte endringer. Figurene 5 og 6 vi-

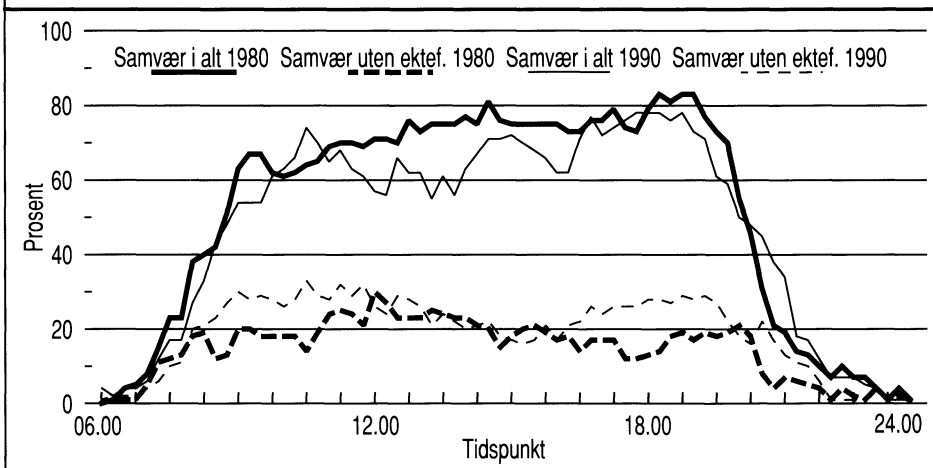
ser når foreldre er sammen med barn under skolealder på søndager. Fedres samværstid med barna fordeler seg ganske jevnt over dagen med en liten topp mot kvelden. Når det nærmer seg leggetid, er godt og vel 60 prosent av fedrene sammen med barna. Reduksjonen i fedres samværstid med barn under skolealder gjelder både formiddag og ettermiddag. Når det gjelder fedres "alenetid" med barna er endringene i tidsorganisering forholdsvis små. Vi kan spore en viss tendens til at noe flere er alene med barna i morgentimene på søndag, muligens for å la mor sove ut (figurene 5 og 6).

Også mødres samværstid med barna fordeler seg ganske jevnt over hele søndagen med en svak topp i ettermiddags- og kveldstimene. Nærmere 8 av 10 små-

Figur 5
Andel småbarnsfedre som var sammen med barn 0-6 år på ulike tider av dagen i alt og uten at ektefellen var tilstede. Søndager 1980 og 1990

Figur 6
Andel småbarnsmødre som var sammen med barn 0-6 år på ulike tider av dagen i alt og uten at ektefellen var tilstede. Søndager 1980 og 1990

barnsmødre er sammen med barna sine like før leggetid. Nedgangen i tid sammen med barna gjelder i all hovedsak midt på dagen, da noe færre mødre var sammen med barna i 1990 enn i 1980. Både formiddag, ettermiddag og kveld er mødre noe oftere alene med barna enn hva som er tilfellet blant fedre. Økningen i mødres "alenetid" på søndager har først og fremst funnet sted på formiddagen og mot kvelden.

Samvær med barn jevnere fordelt enn praktisk omsorg

Fedres barneomsorg skiller seg fra mødres både i omfang og innhold. Kjønnsskjellene i tid brukt til barneomsorg avhenger av hvor snevert eller vidt omsorgsbegrep som benyttes. Forskjellen mellom fedres og mødres deltakelse er

forholdsvis liten hvis vi bruker en vid definisjon og regner alt samvær som omsorg⁶. Den tiden fedre tilbringer sammen med barn 0-6 år utgjør omtrent 60 prosent av mødres samværstid⁷. Sett på bakgrunn av at småbarnsfedre i gjennomsnitt bruker 3 ganger så mye tid i yrkeslivet som småbarnsmødre er denne andelen ganske høy. Bruker vi et snevrere omsorgsbegrep, nemlig aktiv omsorg som pass, stell, lek, hjelp o.l., er kjønnsskjellene i tidsbruk større. Småbarnsfedres omsorgsarbeid utgjør tidsmessig 46 prosent av mødres. Forskjellen i den tiden far og mor er sammen med barn uten ektefellen tilstede, er enda mer markert. "Alenetid" med barn stiller store krav til oppmerksomhet og ansvar. Fedres "alenesamvær" med barn under skolealder utgjør bare 32 prosent

av mødres.

Kjønnsskjellene i tid brukt til familiearbeid er mer markert blant småbarnsforeldre enn i befolkningen ellers, men det har skjedd en betydelig utjevning de siste 20 åra (Kitterød og Opdahl 1992). Utjevningen av det ulønnede arbeidet består først og fremst i at kjønnsskjellene i tiden brukt til vanlig husarbeid som matlaging, rengjøring o.l. er redusert. Når det gjelder samvær med barn og praktisk omsorgsarbeid utgjør fedres tidsbruk en noe høyere andel av mødres i dag enn i 1980, men utjevningstendensen er svak og usikker.

Fra fritidspappaer til omsorgspersoner?

Atskillige studier dokumenterer markerte ulikheter mellom fars og mors praktiske omsorgsutøvelse, men forskjellene varierer mellom ulike grupper og endres over tid. Ved inngangen til 1980-åra viste dybdestudier at mødre flest stod for planlegging, organisering og praktisk omsorg, mens fedre gjerne ble tildelt den lekepregde delen av omsorgen og oftest engasjerte seg etter påtrykk fra mor (Haavind 1984). Mange har vært opptatt av det økende mangfoldet i fedres rolleutforming og undersøkt kildene til variasjon og konsekvensene av endring både for fedre selv, barn og mødre. Flere har studert spesielle grupper av foreldre, f.eks. par med en uttalt målsetting om lik arbeidsdeling. Her utfordres mors rett til å definere hva som er best for barnet (Brandt og Kvande 1991). Studier av tidsbruk viser av hva foreldre gjør sammen med barna og belyser slike kjønnsskjell på bred basis.

Figur 7 viser hvilke aktiviteter småbarnsforeldre utfører mens de er sammen med barna. Kjønnsskjellene må sees i sammenheng med foreldrenes arbeidsdeling i vid forstand, og med at mødre er langt mer alene med barna enn fedre. Småbarnsmødre bruker nesten dobbelt så mye tid til ulønnet arbeid som småbarnsfedre, mens fedre altså bruker omtrent tre ganger så mye tid i yrkeslivet som mødre. Praktisk barneomsorg som stell, lek osv. utgjør noe større andel av mødres enn av fedres samværstid, men forskjellen er liten. Mens 32 prosent av mødres samvær med barn består av aktivt omsorgsarbeid, utgjør omsorgsarbeidet 26 prosent av fedres samværstid.

Både blant fedre og mødre har det i 1980-åra vært en svak tendens til at samværet konsentreres noe sterkere om den praktiske barneomsorgen. I 1980 utgjorde omsorgsarbeidet henholdsvis 18 og 26 prosent av fedres og mødres tid sammen med barna. Endringene i sammensetningen av småbarnsforeldrenes ulønnede arbeid i retning av mer omsorg og mindre vanlig huarbeid innebærer altså ikke mer samvær med barna, men mer aktiv oppmerksomhet i den tiden man er sammen.

Blant mødre har omprioriteringen av samværstiden blitt mulig ved at tiden til vanlig husarbeid er betydelig skåret ned. Dagens småbarnsmødre bruker 1/2 time mindre i gjennomsnitt pr. dag til vanlig husarbeid mens de er sammen med barna, enn mødre for 10 år siden. Men mødres samvær med barna er fremdeles langt mer preget av rutinemessig husarbeid enn fedres. Mens småbarnsfedre bruker om lag ett kvarter av samværstiden til husarbeid, bruker mødre nærmere 1 1/2 time. Blant fedre har forskyvningene i aktivitetsmønsteret i samværstiden sammenheng med nedskjæring på flere områder, bl.a. i det fritidspregede samværet. Endringene må sees på bakgrunn av økningen i fedres "alenetid" med barna. Når mor ikke er til stede, stilles større krav til fars engasjement. Utviklingen kan også ha sammenheng med 1980-års fokusering på farsrollen. Sterke forventninger om involvering på hjemmebane kan ha påvirket måten fedre uttrykker seg på ved utfylling av dagbøkene.

Selv om det har vært en viss reduksjon i fedres fritidspregede samvær med barna, bruker fedre fremdeles mye av samværstiden til fritidsaktiviteter. Mens 40 prosent av fedres samværstid består av fritidsaktiviteter, gjelder dette bare 27 prosent av mødres. Målt i absolutt tid er imidlertid kjønnsforskjellene små. Både fedre og mødre bruker om lag 2 timer pr. dag til fritidspreget samvær med barn under skolealder.

Også innholdet i den aktive barneomsorgen kan belyse utformingen av forelderrollen og eventuelle forskjeller mellom mødre og fedre. Figur 8 viser hvor mye tid småbarnsfedre og småbarnsmødre bruker til ulike omsorgsaktiviteter. Den bekrefter vanlige oppfatninger om at mødres barneomsorg i større grad er rettet mot barns fysiske behov enn fedres, mens fedres omsorg er mer lekepreget enn mødres. Det er visse tendenser til utjevning av kjønnsforskjeller på dette området i 1980-åra, men endringene er usikre. Den mest markerte forskjellen mellom mødres og fedres aktive omsorgsutøvelse består i at mødre bruker mer enn dobbelt så mye tid som fedre til stell og pass av barn.

En eventuell endring i retning av en ny farsrolle består altså ikke i at fedre tilbringer mer tid sammen med barna, men kommer til uttrykk ved endringer i innholdet av samværstiden. Mer samvær uten mor tilstede kan tyde på større faktisk ansvar og engasjement blant småbarnsfedre. Økningen i tiden fedre bruker til aktiv barneomsorg peker i samme retning. Selv om mødre tilbringer noe

mindre tid sammen med barna enn tidligere, er det en viss tendens til at også deres samværstid i økende grad preges av aktiv omsorg, men endringene er små. Alt i alt ser det ut til at småbarnsforeldre prioriterer barna høyt når de ikke er på jobb.

1. En del endringer i småbarnsforeldres tidsbruk ble beskrevet i forrige nummer av Samfunnsspeilet (Kitterød og Opdahl 1992).

2. Mye tyder på at endringene i fars- og morsroller først og fremst kommer til uttrykk gjennom større variasjon enn tidligere (Kvande og Brandt 1989). Her ser vi ikke på variasjon mellom ulike grupper av fedre og mødre, men belyser utviklingen ved hjelp av gjennomsnittstall for alle småbarnsfedre og småbarnsmødre.

3. De tall for småbarnsforeldres tid sammen med barn som gis her, skiller seg noe fra tall som er offentliggjort tidligere, bl.a. i SØS nr. 76. Tallene i denne artikkelen viser den tiden småbarnsmødre er sammen med barn 0-6 år i husholdningen. Tidligere publiserte tall er noe høyere og gjelder den tiden småbarnsmødre er sammen med barn i husholdningen i det hele tatt. Her inngår også samvær med eventuelle barn 7 år og over.

4. Ikke alle endringer som beskrives i artikkelen er statistisk signifikante. I vedleggstabell 1 vises signifikanssannsynligheter for en del endringstall.

5. Nedgangen i foreldres samvær med barna i helgene kan også ha sammenheng med økt skilsmissehyppighet. En del barn tilbringer annenhver helg hos den av foreldrene som har flyttet ut.

6. Ettersom vi ikke har opplysninger om tidsbruk på husholdningsnivå, kan vi ikke vise hvordan omsorgsarbeidet fordeles mellom foreldre innen den enkelte husholdning. Vi ser småbarnsfedre som gruppe i forhold til småbarnsmødre som gruppe.

7. En del småbarnsforeldre har også større barn. Noe tid brukes sammen med større barn uten småsøsken tilstede. Forholdet mellom fedres og mødres tid sammen med barn blir noe annerledes hvis samværet med eldre barn inkluderes.

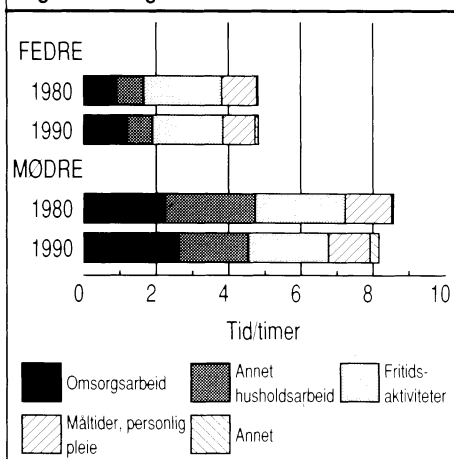
Litteratur

Bjørnberg, Ulla (1992): "Parenting in transition: An Introduction and Summary". I Ulla Bjørnberg (red.): *European Parents in the 1990s. Contradictions and comparisons*. Transaction Publishers, New Brunswick and London

Brandt, Berit og Elin Kvande (1991): "Når likhet blir ulikhet. Foreldres forhandlinger om barneomsorg". I Runa Haukaa (red.): *Nye kvinner - nye menn*. Ad Notam, Oslo

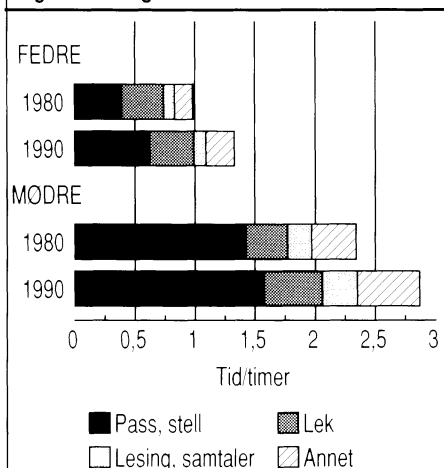
Figur 7

Tid sammen med barn 0-6 år fordelt på ulike aktiviteter. Gjennomsnitt alle dager. 1980 og 1990

Figur 8

Tid brukt til omsorgsarbeid for barn etter type omsorgsoppgave. Gjennomsnitt alle dager. 1980 og 1990

Vedleggstabell 1: Endringer i tiden 1980-90 i småbarnsforeldres tid sammen med barn med og uten ektefelle tilstede samt signifikanssannsynligheter for endringene. Tall for ulike ukedager.

		Endring 1980-90	Signifikans- sannsynlighet
Fedres tid med barn			
I alt	Alle dager	+ 0.01	0.39
	Mand-fred	+ 0.16	0.13
	Lørd	+ 0.21	0.21
	Sønd	- 1.27	0.05
Uten ektefelle	Alle dager	+ 0.23	0.03
	Mand-fred	+ 0.23	0.04
	Lørd	+ 0.25	0.13
	Sønd	+ 0.15	0.17
Mødres tid med barn			
I alt	Alle dager	- 0.23	0.07
	Mand-fred	- 0.21	0.21
	Lørd	- 0.16	0.23
	Sønd	- 0.43	0.11
Uten ektefelle	Alle dager	+ 0.20	0.09
	Mand-fred	+ 0.01	0.39
	Lørd	+ 1.35	0.04
	Sønd	+ 0.45	0.11

Grønmo, Sigmund og Susuan Lingsom (1986): "Increasing equality in household work: Patterns og time-use change in Norway". I *European Sociological Review*. Vol 2. No 3.

Haavind, Hanne (1984): "Fordeling av omsorgsfunksjoner i småbarnsfamilier". I Ingrid Rudie (red.): *Myk start - hard landing*. Universitetsforlaget, Oslo

Hareide, Dag (1991): *Det gode Norge. På vei mot et medmenneskelig samfunn?* Gyl-dendal Norsk Forlag, Oslo

Holter, Øystein Gullvåg (1989): *Likestilling 1989: Likestillingsholdninger og arbeidsdeling i hjemmet*. Arbeidsrapport nr. 6 - 1989, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker

Kalleberg, Annemor (1983): "Foreldre-skift og kjønnsrolleforandring". I Cato Wadel m. fl. (red.): *Dagliglivets organisering*. Universitetsforlaget, Oslo

Kitterød, Hege og Stein Opdahl (1992): *Småbarnsforeldre: Lange dager, men tid til barna*. I *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Kjeldstad, Randi (1991): "1980-åra: Kvin-nenes ti-år på arbeidsmarkedet". I *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Kvande, Elin og Berit Brandt (1989): *Fra mors-sentrert til fars-sentrert familieforskning*. IFIM-notat 13/89, SINTEF, Trond-heim

Mc Kee, Lorna (1983): "Fathers' Parti-cipation in Infant Care: A Critique". I Lor-na Mc Kee m. fl. (red.): *The Father Figure*. Tavistock, London

Moxnes, Kari (1992): "Changes in Family Patterns - Changes in Parenting? A Chan-ge toward a More or Less Equal Sharing between Parents?". I Ulla Bjørnberg (red.): *European Parents in the 1990s. Contradic-tions and comparisons*. Transaction Publis-hers, New Brunswick and London

NOSC 10 (1992): *Tidsbruk og tidsorganise-ring 1970-90*. SSB, Oslo - Kongsvinger

NOU 1991:3: *Mannsrolleutvalgets slutt-rapport*

Skrede, Kari (1986): "Hvor langt er vi kommet på vei mot likestilling?". I Kari Skrede og Kristin Tornes (red.): *Kan vi planlegge oss til likestilling i 2010?* Univer-sitetsforlaget

Ragni Hege Kitterød er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Ny publikasjon

Levekårsundersøkelsen 1991

- Hvilke grupper i befolkningen har økonomiske problemer?
- Blir kjønnsforskjellene i levekår større eller mindre?
- På hvilke områder har arbeidsledige dårlige levekår?
- Hvilke grupper er mest plaget av nervøse lidelser?
- Øker andelen som er utsatt for støy og forurensning i bomiljøet?

Dette er noen av de mange spørsmålene som publikasjonen *Levekårsundersøkelsen 1991* kan gi svar på. Publikasjonen gir tall for ulike sider ved velferden: Lønn og materielle goder, sysselsetting, arbeidsmiljø, utdanning, ulønnet arbeid, helse, boforhold, fritidsaktiviteter, kriminalitet og sosial kontakt.

I et eget avsnitt belyses endringen i levekårene fra 1980 til 1991.

Et viktig formål med publikasjonen er å vise hvordan sentrale goder og byrder i samfunnet er fordelt mellom ulike grupper i befolkningen. Publikasjonen gir tall etter bakgrunnskjennetegnene kjønn og alder, bosted, familiefase og sosioøkonomisk status. Videre gis det også tall for spesielt utsatte grupper, blant annet sosialhjelpsmottakere og lavtlønte. Et eget avsnitt er viet noen sider ved levekårene for barn.

Levekårsundersøkelsen 1991, NOS C 43.

Ca. 235 sider. Pris 105 kr.

ISBN 82-537-3735-1

ISSN 0800-7233

Publikasjonen vil foreligge i annen halvdel av oktober, og kan bestilles i bokhandelen eller fra:

Statistisk sentralbyrå

Salg og abonnementservice

Postboks 8131 Dep.

0033 OSLO 1

Tlf.: 86 45 00 Fax.: 86 49 67

Barn og unge er aktive kultur- og mediebrukere, men klare sosiale forskjeller

Odd Frank Vaage

Både når det gjelder egenaktivitet og bruk av ulike kultur- og medietilbud er barn og unge mer aktive enn voksne. Jentene er de mest aktive på kultursiden, mens guttene er mer aktive innenfor idrett. Barn og unges sosiale bakgrunn har vesentlig betydning for både kultur- og mediebruk. Dette viser Kultur- og mediebruksundersøkelsen som SSB gjennomførte i 1991.

Begrepene barnekultur og ungdomskultur brukes vanligvis om barn og unges væremåte slik den skiller seg fra de voksnes atferd. Dette kalles ofte den uformelle kulturen. Her skal vi se på den formelle kulturen, dvs. de kultur- og massemedietilbud barn og unge tilbys og i varierende grad benytter seg av. I motsetning til den uformelle kulturen, er dette tilbud mer utviklet av de voksne enn av barna selv. Denne artikkelen vil belyse en del problemstillinger knyttet til barn og unges bruk av medier og kulturtilbud.

Det fins en egen sjanger for barn på disse områdene, jfr. begreper som barnefilm, barnebøker, barneteater, barne-TV og barnetimen. Dette er tilbud rettet direkte mot barn og som mer eller mindre ekskluderer andre grupper. Ungdommen har i mindre grad et eget formalisert kulturtilbud. Men vi finner sjangre som ungdomsprogram og ungdomsbøker. Er slike sjangre vesentlige i kultur- og mediebruken?

Neil Postman (1982) har gjennom begrepet "voksenbarnet" pekt på tendensen til at barn i stadig større grad tar del i de voksnes kultur gjennom de lett tilgjengelige massemediene. Barndommen er i ferd med å forsvinne, mener han. I kulturmeldinga (1992) hevdes det at barnekulturen er i ferd med å tape terreng i forhold til ungdomskulturen. Finner vi

slike tendenser i barnas kultur- og mediebruk?

Barn og unge er i større grad enn voksne åpne for nye tilbud som introduseres. De unge er ikke så konservative i sine handlinger og vaner som voksne ofte kan være. Gjenspeiles dette i kultur- og mediebruken?

Vi kan ikke se på barn og unges kultur- og mediebruk bare som et resultat av egne uavhengige valg. Deres handlinger er i vesentlig grad bundet til foreldres preferanser. De påvirkes også gjennom skolen. Tilgjengeligheten av organiserte fritidstilbud, og hva som eksisterer av tilbud på kultur- og mediesektoren, be-

tyr også mye. Disse bindingene vil ha innvirkning på barnas valg og grad av aktivitet.

Kjønn og sosial status har klar betydning for voksnes kultur- og mediebruk (Vaage 1992). Finner vi slike mønstre også blant barn og unge? Har foreldrenes sosiale status innvirkning på barnas atferd på dette området?

Egenaktivitet: Stor kulturaktivitet blant barn og unge

Det er stor kulturell aktivitet blant barn og unge, sammenlignet med de voksne. I figur 1 har vi slått sammen medlemskap og deltakelse på ett eller flere kulturområder til et enkelt mål for kulturaktivitet. Idrett er utelatt. Figuren viser at nesten to av tre barn 9-13 år er med i organiserte kulturaktiviteter på et eller annet nivå. Blant unge 14-19 år er under halvparten aktive, og blant de voksne (20-79 år) er færre enn hver tredje aktivt med.

Andelen aktive er langt større blant jentene enn blant guttene. Dette gjelder både barn og ungdom. Blant de voksne jvener denne forskjellen seg mere ut.

Jentene synger, spiller og driver med kunsthåndverk

Ser vi på de enkelte kulturaktivitetene, finner vi at særlig barna, men også de unge, er langt mer aktive enn voksne når det gjelder å synge eller spille på offentlig konsert eller tilstelning. Andelen som driver med kunsthåndverk og billedkunst på fritidsbasis er derimot omtrent like stor blant barn, ungdom og voksne.

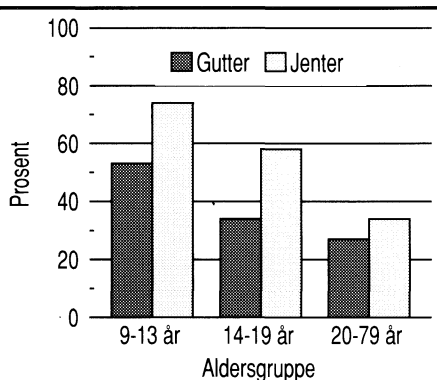
Kunsthåndverk og billedkunst er typiske kvinneaktiviteter. Jentene er omtrent dobbelt så aktive som gutter både blant barn, unge og voksne. Når det gjelder opptreden med sang og spill er og-

Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1991 er en undersøkelse blant 2000 nordmenn fra 9 til 79 år. Det er altså ikke en spesialundersøkelse blant barn og unge. Likevel gir tallene mulighet til å se på begrensede aldersgrupper - i denne artikkelen ser vi på barn og ungdom i alderen 9-13 år og 14-19 år.

Under intervjuarbeidet med aldersgruppen fra 9 til og med 17 år har foresatte vært tilgjengelig for å hjelpe til med å svare på noen av de spørsmålene vi erfaringsmessig ved at mindreårige kan ha vansker med.

Undersøkelsen ble gjennomført på oppdrag fra Kulturdepartementet, Kulturrådet og NAVF.

Figur 1
Andelen barn, unge og voksne som er medlem/aktiv deltaker innenfor ett el. flere kulturfelt. Prosent

så jentene mest aktive. Blant de voksne er det liten forskjell mellom kjønnene.

Guttene mest aktive på idrettsbanen

Idrett er som nevnt ikke tatt med blant aktivitetene i figur 1. Det viser seg at idrett er den enkeltaktivitetet som samler flest barn. Andelen som har deltatt i et idrettsarrangement de siste to åra er hele 73 prosent blant barna, 62 prosent blant de unge og 19 prosent blant voksne. I motsetning til kulturaktivitet, er gutter og menn i flertall på idrettsbanene.

Både blant barn, unge og voksne er fotball den dominerende idrettsgren. Der nest kommer håndball. Guttene er de mest aktive på alle alderstrinn når det gjelder fotball, mens jentene er de mest aktive innenfor håndball. Det er likevel verd å merke seg at jenter spiller mer fotball enn håndball på både barne- og ungdomstrinnet.

Barn og ungdom mer aktivt med i medier enn voksne

Når det gjelder aktiviteter innenfor massemediesektoren, finner vi de samme tendenser som innenfor kulturaktivitetene: Barn og unge er mer aktive deltakere enn de voksne; de unge er i størst grad blitt intervjuet i aviser, de er også mest aktive med å lage nærradio- og TV-program og de er oftere deltakere eller intervjuobjekter i TV. Ungdommen skriver derimot ikke så ofte leserbrev til aviser eller blad. Her er barna de mest aktive.

Det er små kjønnsforskjeller når det gjelder egenaktivitet blant barna. Men i ungdommen blir guttene mer aktive enn jentene. I disse åra får vi en tilpasning til de voksnes verden, der mennene dominerer både som produsenter og intervjuobjekter i mediene.

I det hele tatt har barn og unge et høyt kulturelt aktivitetsnivå i forhold til foreldregenerasjonen. En del av denne aktiviteten er et klart uttrykk for genuin interesse blant barna. Men samtidig er det et press på de yngre for å delta i organiserte aktiviteter. Vi kan ikke se bort fra at disse tallene viser at dette presset, enten det kommer fra foreldre eller andre i nærmiljøet, har hatt sin virkning.

Kulturbruk:

De unge er i fremste rekke

På samme måte som når det gjelder egenaktiviteter, er det barn og unge som har benyttet flest kulturtilbud i løpet av de siste 12 måneder. Blant de voksne hadde nesten hver tiende person ikke benyttet noe tilbud. Blant ungdommen var det bare en halv prosent som ikke hadde vært på noe kulturtilbud, mens

alle barna hadde benyttet et slikt tilbud.

Ser vi på antall ganger kulturtilbudene generelt blir benyttet, er de unge mest aktive. Dette skyldes i første rekke at de er svært aktive når det gjelder kinobesøk, biblioteksbesøk og besøk på idrettsarrangementer.

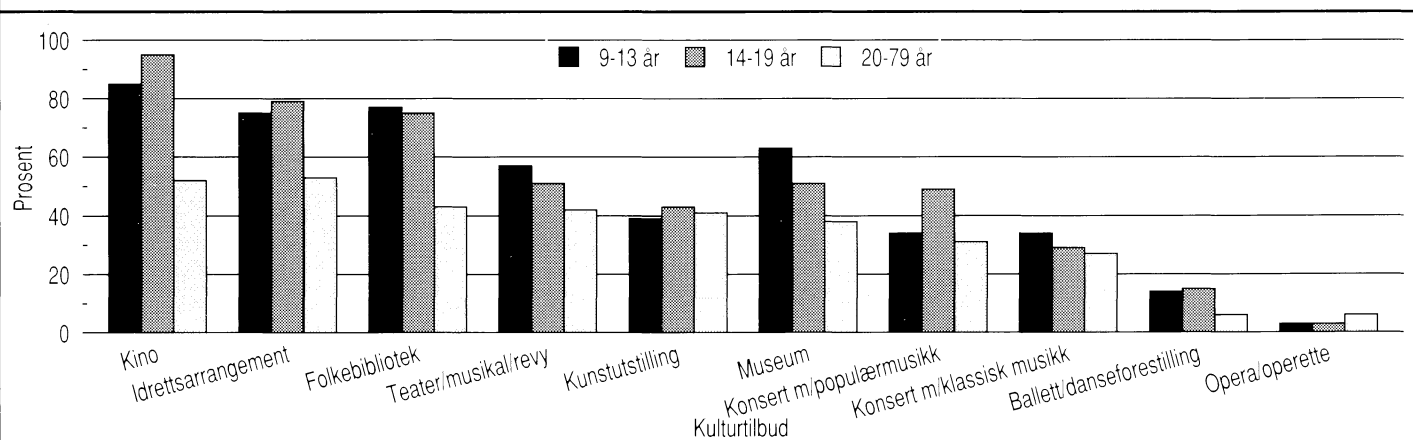
Også her finner vi klare forskjeller mellom kjønnene. Blant de svært aktive, de som har vært på syv eller flere tilbud, finner vi nesten dobbelt så mange jenter som gutter både blant barn, ungdom og voksne. Det er tydelig at kjønnsforskjellene når det gjelder kulturinteresse etableres tidlig i barndommen.

Barn mest i teater, ungdom mest på kino

Figur 2 viser at noen kulturtilbud har en aldersprofil med størst aktivitet blant barna, noe mindre blant de unge og minst blant de voksne. Det gjelder spesielt teater- og museumsbesøk, men også besøk på klassisk konsert og biblioteksbesøk. Ungdommen er derimot i flertall på kinoforestillinger, på populære konserter og i en viss grad på idrettsarrangementer. Det eneste tilbudet som de voksne benytter i større grad enn barn og unge er operaforestillinger.

Som nevnt er jentene og kvinnene de mest aktive kulturbrukere. Det eneste klare mannsdominerte tilbudet er populære konserter. Dette gjelder både blant barn, unge og voksne. Blant de voksne er det mennene som helst er tilskuere på idrettsarrangement. Her er kjønnsforskjellen svært liten blant barn og ungdom. I kinosalene er guttene i overvekt i ungdomsåra. Både blant barn og voksne er det jentene/kvinnene som dominerer også her.

Figur 2
Andelen barn, unge og voksne som benyttet ulike kulturtilbud siste 12 mnd. Prosent

Ungdommen foretrekker komedier og action

Det er tydelige forskjeller mellom barn og ungdom når det gjelder hva slag film de har sett på kino. Filmsjangrene komedie og kriminal/action representerer til sammen nesten to tredjedeler av filmene ungdommen så sist de var på kino. Langt færre så sosialdramatiske filmer eller barne/familiefilmer. Barna har en annen filmsjangerprofil. En majoritet av deres filmvalg var det som kan kalles barne- og familiefilm. Også i denne gruppen står komediene sterkt, med mer enn en fjerdedel av filmene. Derimot er kriminal/action-filmene nesten ikke-eksisterende på barnas filmmeny.

Kjønnsfordelingen viser at guttene i ungdomsåra foretrekker handlingsmettede filmer, mens jentene i større grad foretrekker "myke" filmsjangre. Likevel er det ingen dramatiske forskjeller mellom kjønnene: 39 prosent av guttene og 25 prosent av jentene hadde sett en kriminal/action-film sist de var på kino. Jentene ser i større grad barne- og familiefilmer, mens guttene heller ser komedier.

Ser vi på filmenes produksjonsland, finner vi at filmene fra USA er dominerende både blant barn, ungdom og voksne. Nesten 80 prosent av de unge så en film fra USA sist de var på kino. Blant barna så ca. halvparten en amerikansk film. Nesten hvert fjerde barn så en norsk film sist de var på kino. Blant de unge var det bare 7 prosent som så en norsk film.

Drama ses mest av de unge

Ved valg av teaterforestilling skiller barna seg ut, mens de unge og de voksne har

nokså sammenfallende valg. Nesten 50 prosent av barna hadde sett en barneteaterforestilling sist de var på teater. Av de unge derimot hadde bare 5 prosent sett en barneforestilling. Derimot har mer enn en tredjedel av de unge sett en revy. Her er de på samme nivå som de voksne. Nesten 20 prosent av de unge så drama, som er en større andel enn blant de voksne. Her har nok teaterbesøk gjennom skolen en viss betydning.

Barn av arbeidere benytter færre kulturtilbud

Figur 3 viser forskjellen i kulturbruk blant barn og unge med arbeiderforeldre, sammenlignet med dem som har foreldre som er høyere funksjonærer. Forskjellene er nokså klare. Barn av høyere funksjonærer har i større grad vært på både teater, kunstutstilling, populærkonserter, ballettforestillinger og folkebibliotek. Kinotilbudet, idrettsarrangement, opera/operetter, klassiske konserter og museer når derimot begge grupper i omtrent like stor grad. Museene er det eneste tilbudet arbeiderbarna i større grad har besøkt.

Noe av denne forskjellen kan forklares ved at en større del arbeiderbarn enn barn av høyere funksjonærer bor i områder der enkelte kulturtilbud ikke er så lett tilgjengelig. Men forklaringen kan vel så mye ligge i at interessen for såkalt fin-kultur er forskjellig i ulike sosiale lag. Når det gjelder populærkonserter, kan prisen på slike konserter ha en viss betydning. En betydelig gruppe av de unge som ikke har vært på slike konserter siste år, begrunner det med at de ikke har råd.

Mediebruk: De unge benytter også flest medier

Når det gjelder medietilbudene er det, på samme måte som kulturtilbud, ungdommen som benytter flest tilbud. De unge er de mest fleksible; de prøver det meste, dermed blir det liten tid til hvert tilbud. Det er nemlig de voksne som bruker mest tid på de forskjellige mediene. Det er likevel to unntak. Ungdommen bruker mest tid ved plate/kassettspilleren og ved videospilleren.

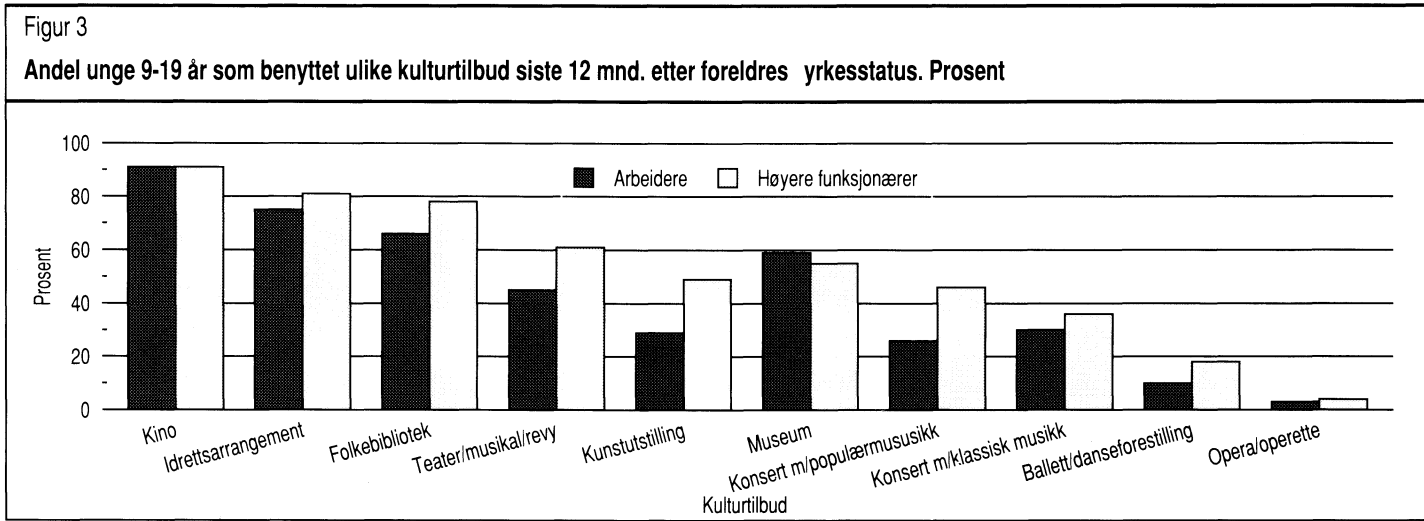
Blant barna er det guttene som er de mest ivrige mediebrukerne. Jentene haler innpå blant de unge. Blant de voksne er det ingen tydelig forskjell mellom menn og kvinner.

Barna leser blader og bøker-de unge hører plater/kassetter

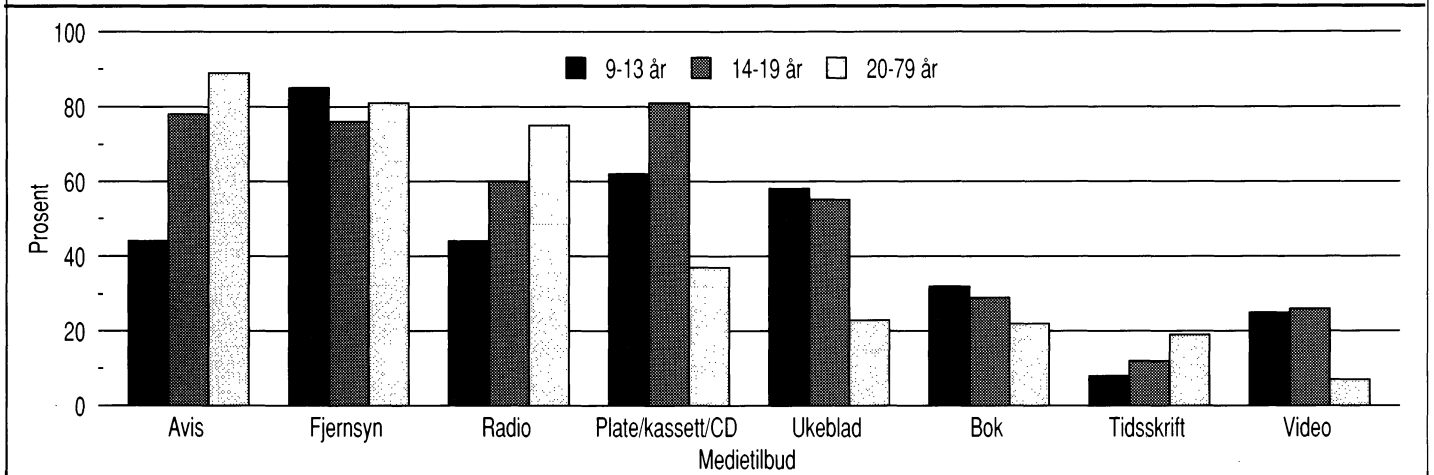
Når vi skiller mellom de forskjellige massemediene, slik det er gjort i figur 4, er det klare variasjoner i bruken mellom de tre aldersgruppene. Andelen som leser blader og bøker er størst blant barn, noe mindre blant ungdom og minst blant de voksne. Derimot er andelen som lytter til plater, kassetter eller CD størst blant de unge. Video benytter de omtrent like ofte som barna, men langt oftere enn de voksne. Aviser, tidsskrifter og radio er mer de voksnes medier. Andelen som ser fjernsyn er høy blant alle, men høyest blant barna og lavest blant ungdommen.

Gutter ser video, jentene leser bøker

Tidsskrifter, video og til en viss grad fjernsyn er i større grad guttenes og mennenes medier enn kvinnes. Jentene og kvinnene, på sin side, er overrepresentert blant bokleserne. Her er det altså klare

Figur 4
Andel barn, unge og voksne som har benyttet ulike medietilbud en gjennomsnittsdag. Prosent

kjønnsforskjeller uansett alder. Radiolytting og avislesing er mest typisk for gutter/menn blant barn og blant de voksne. Blant ungdommen leser gutter og jenter omtrent like ofte aviser, og jentene hører oftere på radio.

Nærradioen mest for de unge

Mens over 60 prosent av de voksne lytter til NRK en gjennomsnittsdag, har den bare omtrent halvparten så stor andel lyttere blant barn og unge. Ungdommen er derimot de ivrigste nærradiolyttere. Nesten 30 prosent av de unge har hørt nærradio en gjennomsnittsdag. Det er dobbelt så stor andel som blant barna. Blant de voksne har nesten hver fjerde person hørt nærradio en gjennomsnittsdag.

Lite nyheter, men mye pop blant ungdommen

Barn og unge har ikke samme programprofil i sin radiolytting som de voksne. Mens nesten 50 prosent av de voksne lytter på nyheter en gjennomsnittsdag, er det bare ca. 15 prosent av barn og unge som lytter på slike program. En lignende fordeling finner vi for distriktsprogram og lokalnytt.

Popmusikk-programmene har derimot en dominans av unge lyttere. Blant ungdommen er det 30 prosent som har hørt et slikt program en gjennomsnittsdag. Bare ca. halvparten så mange barn og voksne lytter jevnlig til slike program. Ikke overraskende er det barna som helst lytter til de mer verbale barne- og ungdomsprogrammene.

Barna er de ivrigste satellitt-TV-seerne

Ca. tre av fire barn og voksne ser på NRK-TV en gjennomsnittsdag. I underkant av 60 prosent av de unge ser på denne kanalen. Tar vi derimot med bare dem som kan se satellitt-TV på sine fjernsynsskjermer, slik figur 5 viser, endrer bildet seg. En stor majoritet av de voksne ser også nå på NRK. De er nokså stabile NRK-seere. Blant barna synker imidlertid NRKs seerandel til nesten 50 prosent og blant de unge helt ned til nesten 40 prosent.

Barna er de ivrigste satellitt-TV-seere. Godt over 50 prosent av de barna som kan se satellitt-TV, ser dette en gjennomsnittsdag. Dette er i overkant av NRKs seerandel i denne gruppen. Blant ungdommen er det noe over 40 prosent som ser satellitt-TV. Dette er også en litt stør-

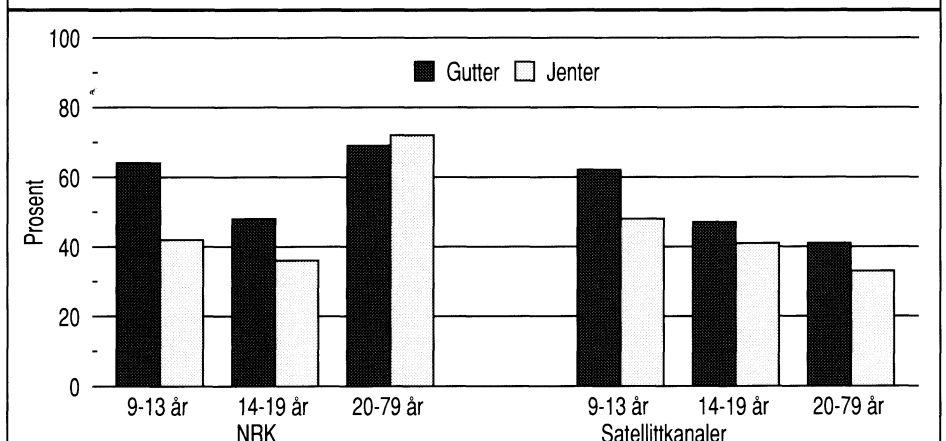
re andel enn den NRK har. Det er altså barn og unge som tiltrekkes av de nye tilbudene. Men dette er neppe bare fordi de er nye og dermed mer spennende. Det skyldes nok i minst like stor grad at svært mange av programmene i disse kanalene appellerer til et ungt publikum, med tegnefilmer, action-serier, komedier og musikk-videoer.

Guttene er ivrigere TV-seere enn jentene, både når det gjelder NRKs programmer og satellitt-TV. Men når de først ser TV, ser jentene forholdsvis mer på satellitt-TV enn det guttene gjør.

TV-sporten for alle

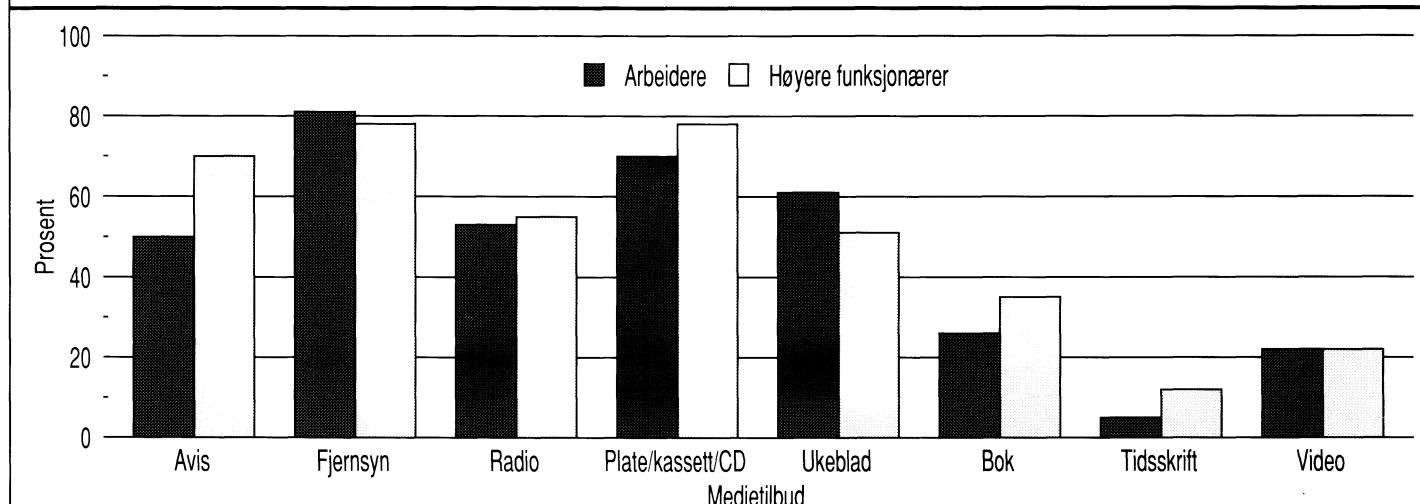
Programpreferansene i TV viser at nyheter på samme måte som i radio er de voksnes doméne. Mer enn dobbelt så mange voksne som barn og unge ser på nyhetsprogram. Det samme forholdet

Figur 5
Seerandeler for NRK og satellittkanaler blant barn, unge og voksne som har satellitt-TV. Prosent

Figur 6

Andel barn og unge som har benyttet ulike medietilbud en gjennomsnittsdag, etter foreldres yrkesstatus. Prosent

gjelder informasjonsprogram om samfunnet. Sportsprogram fanger derimot opp både barn, unge og voksne i omtrent like stor grad. TV-serienes publikum er sammensatt av en større andel barn og unge enn voksne. Ungdom er naturlig nok den gruppen som ser mest popmusikkprogram og barn ser mest barne- og ungdomsprogram, 44 prosent av barna, men bare 15 prosent av de unge ser barne- eller ungdomsprogram en gjennomsnittsdag.

Disse programtallene viser likevel at en stor del av barna får med seg nyhetsprogram, samfunnsprogram og TV-serier mest beregnet på voksne. 70 prosent av barna ser TV mellom kl. 19 og 24, og 2 prosent ser etter kl. 24. Det er ikke tvil om at barna får mye informasjon om de voksnes "hemmelige" verden. Kanskje tanken om "voksenbarnet" ikke er så fjernt fra virkeligheten?

De unge har best tilgang til video

Nesten 70 prosent av de unge har tilgang til video hjemme, sammenlignet med ca. 60 prosent av barna og 50 prosent av de voksne. Det er de unge, helst gutter, som ser mest leide eller kjøpte videofilmer.

Barna, derimot, ser mest video-opptak fra TV-program.

Når det gjelder filmsjangre, finner vi det samme mønster som for kinofilmer: Det er komedier og kriminal/action som dominerer. Over 90 prosent av de unge som hadde sett video en gjennomsnittsdag, hadde sett en av disse to sjangrene.

Barn og unge leser mer romaner enn voksne

Ca. 80 prosent av bøkene barn og unge leser på fritiden er romaner. Det er over ti prosent høyere enn blant de voksne. Jentene foretrekker romaner i større grad enn guttene. Bare 15 prosent av de bøkene barna leser er av norske forfattere. Blant ungdom og de voksne var ca. en tredjedel av norske forfattere. Hele 55 prosent av bøkene barna har lest har engelskspråklig opprinnelse.

Mer enn halvparten av barna har lest et tegneserieblad en gjennomsnittsdag, gutter i langt større grad enn jenter. Blant ungdommen er det bare ca. en tredel som har lest slike blad, også mest gutter. Til gjengjeld er de unge de ivrigste leserne av andre typer ukeblad. Her er det jentene som dominerer.

Sosiale skiller også i mediebruken

Lesing av aviser, bøker og tidsskrifter, typisk høystatuslesing, er i større grad aktiviteter blant barn av høyere funksjonærer. Det samme gjelder i noen grad lytting til plater og kassetter. Arbeiderbarna leser derimot i størst grad ukeblader. De elektroniske mediene radio, fjernsyn og video blir brukt omtrent like mye av begge grupper.

Litteratur

Kulturdepartementet: *Kultur i tiden. St.meld. nr. 61 (1991-92)*.

Postman, Neil (1982): *Den tapte barndommen*. Oslo.

Vaage, Odd Frank (1992): *Kultur- og mediebruk 1991. Rapporter 92/12, Statistisk sentralbyrå*.

Odd Frank Vaage er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Sterk barnehageutbygging, men mangel på kvalifisert personale

Ingunn Monsen

Ved utgangen av 1991 hadde 39 prosent av alle barn under 7 år plass enten i barnehage eller i et tilbud til 6-åringer i skolen. Det totale antallet plasser var da kommet opp i 155 100, og økningen fra 1990 til 1991 var på 15 800 plasser. Myndighetenes mål var 15 000 nye plasser. Holder vi barn under 1 år utenfor, får vi en dekningsgrad på 46 prosent.

Med god hjelp av en regulering av barnehageloven, som gir alle kommuner anledning til å opprette tilbud for 6-åringene i skolens lokaler, ble målsettingen om 15 000 nye barnehageplasser i 1991 nådd. Tilbudene til 6-åringene i skolen drives under barnehageloven, og regnes derfor som en del av det totale barnehagetilbudet. Ifølge Statistisk sentralbyrås barnehagestatistikk ble det opprettet 11 200 nye plasser i de ordinære barnehagene og 4 600 plasser i ulike pedagogiske tilbud for 6-åringer i 1991.

I alt 68 kommuner (Oslo ikke medregnet) og 11 av bydelene i Oslo hadde tilbud til 6-åringene i skolen i 1991. En del av disse tilbudene var videreføring av forskning som pågikk i et utvalg kommuner i perioden 1986-1990. 1991 er imidlertid første år SSB har laget særskilt statistikk over 6-åringstilbudene. Tidligere var disse registrert som barnehager. Ifølge opplysninger fra Barne- og familiedepartementet har antallet 6-åringer med tilbud i skolen økt til omlag 10 000 høsten 1992.

Langt igjen til full behovsdekning

Å fastslå det nøyaktige behovet for barnehageplasser er vanskelig. Det kan variere over tid, være ulikt fra sted til sted, og det blir påvirket av hvilket tilbud som faktisk eksisterer. I Stortingsmeldingen "Barnehager mot år 2000" (nr. 8, 1987-88) sies det at barnehager i prinsippet må

bygges ut for alle barn. Likevel er behovet anslått til ca. 70 prosent på landsbasis.

Behovet for barnehageplass for de aller yngste vil bli redusert i takt med utvidelse av fødselspermisjonen. I 1993 vil denne trolig bli utvidet til ett år. For 6-åringenes vedkommende ser det ut til at de gradvis vil bli overført til skolen, selv om det i øyeblikket er usikkert når obligatorisk skolestart for 6-åringer blir innført.

Hvis vi holder både 0-åringene og 6-åringene utenfor, så ville barnehagene ved utgangen av 1991 hatt plass til nær 53 prosent av alle barn i alderen ett til fem år. Full behovsdekning ligger derfor uansett et godt stykke unna.

Barnehagedekningen for de minste øker mest

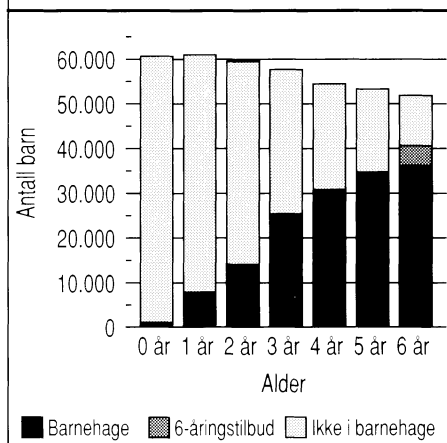
Dekningen av barnehageplasser er fortsatt best for de eldste barna. I 1991 hadde vel 78 prosent av 6-åringene plass i barnehage eller i et tilbud til 6-åringer i skolen. Den relative økningen i dekningsgrad har likevel vært størst for 1-2-åringene, både når vi ser på utviklingen i 1991 og de siste 10 år. I 1981 hadde nær 8 prosent av 1- og 2-åringene plass i barnehage, mens vel 18 prosent hadde plass i 1991.

Stadig flere barn har heldagsplass

Gjennom hele 80-tallet har andelen heldagsplasser økt. Som heldagsplass reg-

Figur 1

Barn med og uten plass i barnehage eller 6-åringstilbud etter alder. 1991

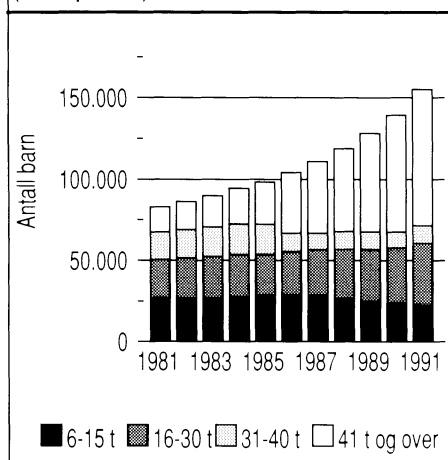

nes en ukentlig oppholdstid på 31 timer eller mer. Sett i lys av at full arbeidstid for foreldrene minst utgjør 37,5 timer pr. uke, er det kanskje vel så interessant å se på andelen barn med over 40 timers oppholdstid.

I 1991 hadde snaut 54 prosent av barna med plass i barnehage/6-åringstilbud en ukentlig oppholdstid på 41 timer eller mer. Denne andelen har økt sterkt fra midten av 80-tallet. I 1985 var andelen bare 27 prosent. Tar vi med dem som var i barnehage/6-åringstilbud fra 31 til 40 timer ukentlig, blir andelen med heldagsplass 61 prosent. Ser vi tilbudet av heldagsplasser i forhold til den potensielle etterspørselen - det totale antall barn under 7 år - var det en dekning på nær 24 prosent i 1991. Økningen i andelen med heldagsplass må man bl.a. se i sammenheng med økt yrkesaktivitet blant kvinner.

Barnehagebarna i Oslo og Finnmark tilbringer mest tid i barnehagen. Av vel 19 000 barn i Oslo-barnehagene var nær 16 200, eller 85 prosent, i barnehage mer enn 40 timer i uka. Andelen er enda

Figur 2
Barn i barnehage etter oppholdstid
(timer pr. uke). 1981-1991

høyere i Finnmark, hvor hele 87 prosent av barnehagebarna hadde mer enn 40 timers uke i barnehagen i 1991.

Minst vanlig med lang oppholdstid (over 40 t/uke) var det i Oppland og Agder-fylkene. Oppland hadde likevel en forholdsvis høy barnehagedekning totalt sett, mens Aust-Ager og Vest-Agder fortsatt er de fylkene som har lavest dekning.

Andelen barn med heldagsplass er imidlertid svært ulik i barnehagene og i 6-åringstilbudene. I de ordinære barnehagene har 55 prosent av barna en oppholdstid på over 40 timer pr. uke, mens andelen i 6-åringstilbudene bare er 11 prosent.

Forskjellen kan delvis forklares i måten 6-åringstilbudene er lagt opp på. Som regel består disse av pedagogiske tilbud på opptil 20 timer pr. uke (kjernetid) som kan kombineres med en tilsynsdel (fritidsordning) der behovet og mulighetene er tilstede for det. De fleste har bare den pedagogiske delen av tilbudet. Av ialt 253 6-åringstilbud i 1991 var det 85 som kunne tilby en fritidsordning i tillegg, og disse var svært ofte samordnet med skolefritidsordninger for barneskolens 1. til 3. klasse. Av de fylker som hadde 6-åringstilbud av noe omfang, er det bare i Finnmark vi finner en relativt høy andel barn med en samlet oppholdstid på over 40 timer pr. uke.

Private barnehager øker mest, men andelen med kommunal støtte går ned

Tallet på barn i offentlige og private barnehager økte med hhv. 3,5 og 16,1 prosent fra 1990 til 1991. 3 100 flere barn

fikk plass i offentlige barnehager og 8 100 flere barn fikk plass i private barnehager. Omlag 96 prosent av de offentlige barnehageplassene finner vi i kommunale barnehager. De øvrige finnes i fylkeskommunale og statlige barnehager.

Kommunene er gjennom Lov om barnehager fra 1975 tillagt ansvaret for utarbeiding av planer for utbygging av barnehager. Kommunene har imidlertid ikke plikt til selv å bygge og drive barnehagene, og i et langt perspektiv kan man vel si at den offentlige medvirkningen har vært relativt beskjeden. Det er over 150 år siden det første barneasylet, forløperen til dagens barnehager, ble opprettet av en privat organisasjon. Stat og kommune kom aktivt med først fra 1960-tallet. Fra 1963 ble det gitt statstilskudd til drift av barnehager, og fra 1966 til bygging. Kommunene ble trukket inn ved at de fikk et visst tilsynsansvar og ved at tildeling av statstilskudd ble gjort avhengig av kommunale garantier. Fram til 1970 var likevel de fleste barnehager og daghjem blitt etablert av private organisasjoner, hovedsaklig finansiert av innsamlede midler (Tømmerbakke 1987).

I 1977, to år etter at barnehageloven ble vedtatt, var andelen offentlige barnehager oppe i 51 prosent. Senere økte denne andelen til 61 prosent i 1988. Perioden 1988 - 1991 kjennetegnes av en sterk utbygging av private barnehager og av framvekst av nye eierformer som andelslag, stiftelser og aksjeselskap. Veksten i de private barnehagene de siste årene kan ha flere årsaker. Trolig har en viss utålmodighet med kommunenes utbyggingstempo vært sterkt medvirkende.

Selv om nesten halvparten av alle barnehager er privat eid, så bidrar kommunene i stor grad økonomisk til driften. I 1991 mottok 54 prosent av de private barnehagene økonomisk støtte fra kommunen i en eller annen form. Denne andelen har gått sterkt ned etter 1988, da den var 73 prosent på landsbasis. Nedgangen har vært sterkest i Oslo, der andelen private barnehager med kommunal støtte gikk ned fra 70 prosent i 1988 til 27 prosent i 1991. De private barnehagene økte i samme periode sin andel av Oslo-barnehagene fra 40 til 50 prosent.

De private barnehagene har gjennom hele 80-tallet hatt færre barn enn de offentlige. I 1991 utgjorde offentlig eide barnehager 56 prosent av barnehagene, og de hadde 61 prosent av barna. Barn i de offentlige barnehagene har også lengre oppholdstid enn barn i de private. Andelen barn med oppholdstid over 40 timer pr. uke var 60 prosent i de offentlige og 48 prosent i de private barnehagene i 1991.

Også når det gjelder 6-åringstilbudene i skolen er det et visst innslag av private eierformer. Av de 253 6-åringstilbudene som var registrert i 1991, var 10 private.

Mangelen på førskolelærere øker, størst mangel i nord

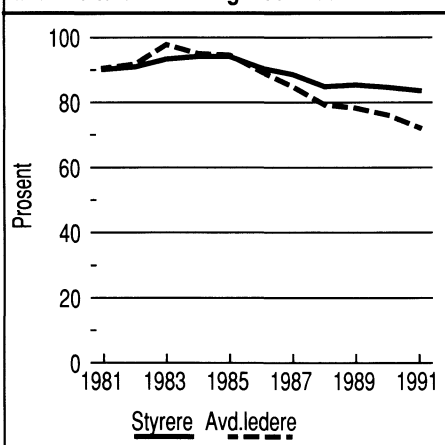
Barnehageloven krever at styrere og avdelingsledere skal ha utdanning som førskolelærere eller annen likeverdig utdanning. Dette gjelder de ordinære barnehagene, hvor ingen annen utdanning til nå er blitt vurdert som likeverdig. I tilbudene for 6-åringene anses allmennlærere for å ha likeverdig utdanning med førskolelærere. De siste års relativt sterke barnehageutbygging har gjort det vanskeligere å oppfylle utdanningskravet. Ved utgangen av 1991 hadde 84 prosent av styrerne og 72 prosent av avdelingslederne utdanning som førskolelærere. Situasjonen var best i Vest-Agder, Østfold og Vestfold. I disse fylkene hadde omlag 90 prosent av de ansatte i de to nevnte stillingstypene førskolelærerutdanning. Dårligst dekning av førskolelærere hadde de tre nord-norske fylkene. I Nordland hadde ikke mer enn 63 prosent av styrerne/avdelingslederne godkjent utdanning.

Nitten av tyve ansatte er kvinner

Ikke overraskende er det stor overvekt av kvinner blant barnehagepersonalet. Bare 5,2 prosent av de ansatte i 1991 var menn, og mer enn 3 500 barnehager (71 prosent) hadde ingen mannlige ansatte. Andelen menn har riktignok økt noe, den var bare 3,8 prosent i 1986 (1986 er første år personalet er fordelt etter kjønn i SSB's statistikk). Blant avgangsstudentene fra den 3-årige linja for førskolelærerutdanning ved de pedagogiske høyskolene, har det også vært mellom 3 og 5 prosent menn årlig i perioden 1984 - 1990.

SSB's barnestatistikk pr. 1. januar 1991 viser at omlag 55 000 barn under 7 år, eller 14 prosent av aldersgruppen, bare

Figur 3
Andel styrere og avdelingsledere med
førskolelærerutdanning. 1981-1991

bodde sammen med moren. Etter en familieoppløsning, dvs. skilsmisse eller oppløsning av samboerskap, er det fortsatt vanligst at moren får foreldreansvaret, og også i de tilfeller der foreldreansvaret er delt bor et flertall av barna hos moren (Jensen 1992). Disse forholdene tyder på at endel barn under oppveksten trolig har liten eller ingen daglig kontakt med voksne menn.

1. Opplysningene er hentet inn på to ulike skjema; Årsmelding for barnehager og Årsmelding for tilbud til 6-åringer i skolen. En del av 6-åringstilbudene er ført på skjemaet "Årsmelding for barnehager". Dette fører til at tallet på 6-åringstilbud er blitt noe for lavt og at tallet på barnehager er blitt tilsvarende for høyt. Ifølge opplysninger fra Barne- og familiedepartementet gjelder dette 55 6-åringstilbud med omlag 1100 barn som derfor er blitt registrert som barnehager. Det totale antall barn i barnehager og 6-åringstilbud og den totale dekningsgraden vil likevel være riktig.

Litteratur

Jensen, An-Magritt (1992): "Når mor og far skilles - om barns kontakt med fraflyttede foreldre". *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Statistisk sentralbyrå (1991): Barnestatistikk 1. januar 1991. *Statistisk ukehefte* nr. 26.

Tømmerbakke, Elisabeth Ruge (1987): "Stat og kommune kommer med for fullt". I Miljeteig-Olssen, Per og Elisabeth Ruge Tømmerbakke (red.): *Fra asyl til barnehage. Barnehager i Norge i 150 år*.

Ingunn Monsen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for utdanning, befolkning og regionale forhold.

Aktuell statistikk

Tilnærmet uendret kvinneandel i kommunale og fylkeskommunale utvalg

Kvinneandelen blant medlemmene i kommunale og fylkeskommunale utvalg har endret seg lite i forhold til forrige periode. I kommende fireårsperiode er vel 36 prosent av medlemmene i kommunale utvalg kvinner, mens kvinneandelen er nærmere 38 prosent i fylkeskommunale utvalg. Omlag 43 prosent av utvalgene tilfredsstiller ikke lovens minstekrav til representasjon av begge kjønn i offentlige utvalg. Kvinnene er dårligst representert i utvalg knyttet til teknisk sektor, og best representert innenfor helse og sosial omsorg. Andelen kvinnelige utvalgsledere viser en svak økning, men er fortsatt lav. Dette viser tall som Statistisk sentralbyrå har hentet inn på oppdrag av Likestillingsombudet.

Kvinneandelen i kommunale utvalg viste små endringer i de fleste fylker. Den største økningen hadde Oslo, mens Aust-Agder hadde størst nedgang. Oslo er det fylket som har den høyeste gjennomsnittlige kvinneandelen i kommunale utvalg (42 prosent).

Kvinneandelen i de fylkeskommunale utvalgene er nå størst i Nordland (47 prosent). Dette er en økning på hele 12 prosentpoeng i forhold til forrige periode. Lavest andel kvinnelige representanter har Rogaland med omlag 27 prosent.

Omlag 15 prosent av de kommunale utvalgslederne er kvinner, mot vel 13 prosent i forrige periode. Kvinneandelen blant de fylkeskommunale utvalgslederne er 21 prosent, mot vel 19 prosent i perioden 1988-91.

Av de kommunale og fylkeskommunale

utvalgene er det omlag 43 prosent som ikke tilfredsstiller lovens minstekrav. Dette er ikke direkte sammenlignbart med forrige periode da likestillingslovens § 21 (Representasjon av begge kjønn i offentlige utvalg m. v.) er blitt endret og vesentlig skjerpet.

Det ble oppnevnt omlag 13 250 kommunale utvalg med vel 74 700 medlemmer og 580 fylkeskommunale utvalg med 3 900 medlemmer. Som utvalg regnes utvalg med 3 eller flere medlemmer.

Færre separasjoner, men noen flere skilsmisser i 1991

I 1991 ble 10 300 ekteskap oppløst ved skilsmisse, vel 100 flere enn året før. Økningen er beskjedent i forhold til det den var på slutten av 1980-årene, da den årlige økningen var på nærmere 600. Tallet på separasjoner derimot gikk ned med 500 fra 1990, til 12 400, ifølge Statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk.

I forhold til tallet på gifte og separerte var det i 1991 stadig flest skilsmisser i aldersgruppen 25-29 år, både blant menn og kvinner. Økningen i skilsmisene det siste tiåret gjaldt alle aldersgrupper, men var størst for menn over 50 og kvinner over 45 år.

Skilsmisene var i 1991 noe jevnere fordelt over landet enn tidligere år. Likevel var det fortsatt forholdsvis flest skilsmisser i Oslo, i fylkene langs Oslofjorden og i Finnmark og færrest i kystfylkene fra Sogn og Fjordane til Nord-Trøndelag og i innlandsfylkene på Østlandet.

Ekteskapene oppløst ved skilsmisse i 1991 hadde i gjennomsnitt vart i 13,3 år. Vel 15 prosent av de oppløste ekteskapene hadde vart 2-4 år mens 12 prosent hadde vart lenger enn 25 år.

I nær 4 av 5 ekteskap som ble oppløst i 1991 var det ett eller flere barn, ialt 16 000. Av disse var 10 300 under 18 år.

Ut fra skilsmissemønsteret i 1991 er det beregnet at 44 prosent av ekteskapene kan ende i skilsmisse. Beregninger i 1981 gav 30 prosent. □

Sterk reduksjon i dødsulykker blant barn

Finn Gjertsen

I løpet av siste 30-årsperiode har dødeligheten av ulykker blant barn under 15 år blitt mer enn halvert. Drukning er den ulykkesårsak som har avtatt sterkest. Men fremdeles har barn i Norge høyere ulykkesdødelighet enn barn i Sverige. Ulykkesskader er ett av de største helseproblemer blant barn. I 1990 døde 84 barn under 15 år som følge av ulykker, mens over 130 000 barn ble behandlet av lege etter ulykkesskade.

En ulykke kan defineres som en ufrivillig, ikke planlagt og plutselig hendelse, som kan medføre eller medfører helse-skade. Vi skal her konsentrere oss om dødsulykker blant barn under 15 år. Ulykker med alvorlige følger for helsen er ikke tilfeldig fordelt i befolkningen. Høyest dødelighet av ulykker har barn, ungdom og eldre. Dessuten er menn mer utsatt enn kvinner. Det er påfallende hvor stabilt mønsteret i utbredelsen av dødsulykker er fra et år til et annet. Denne stabiliteten forteller at ulykker, i tillegg til å være betinget av individuelle egenskaper, er et sosialt fenomen som reflekterer trekk ved samfunnets organisering og kultur. Kartlegging av slike mønstre kan være viktig for offentlige myndigheter og frivillige organisasjoner når man skal vurdere og prioritere hvor skadeforebyggende tiltak og informasjon bør settes inn.

Sikkerhetsutstyr reduserer skader ved lek

Risikoen for ulykker har sammenheng med den enkeltes og gruppers livsstil. Ulykker blant barn vil i stor grad være et resultat av livsstilen til foreldre og andre voksne med ansvar for barn. Sikkerhetsutstyr i hjem, samt sikring av utemiljøer, kan bidra til at barn gis større frihet til lek samtidig som faren for alvorlige ulykker reduseres. Lek er en viktig prosess som lærer barn å mestre ulike situasjoner

som medfører risiko. Barn oppsøker farlige situasjoner, som f.eks. klatring i trær og overgang fra tre- til tohjuls sykkel, og lærer på denne måten mestring og hvordan man unngår farer. I sammenheng hvor vi aksepterer at barn utsettes for en viss risiko, kan en del av de mindre alvorlige uhell og skader betraktes som naturlige hendelser i barns utvikling og læring.

Flere undersøkelser viser at bruk av sikkerhetsutstyr har en klart skadereduserende effekt: Hos barn under 15 år har bruk av bilbelte gitt redusert skadefrekvens på nærmere 40 prosent i forsetet og 30 prosent i baksetet, mens fotgjengere i alle aldre som ikke bruker refleksser ut til å være omtrent 9 ganger mer utsatt for å bli skadet eller drept i trafikken enn refleksbrukere. En undersøkelse blant barn og ungdom i 5., 7. og 9. klasse om bruk av sikkerhetsutstyr viste at bruken av alle typer utstyr avtok med alder. Bilbelte var mest brukt (mellom 50 og 70 prosent brukte det alltid), mens sykkelhjelmer var minst benyttet. Vel 20 prosent av 7. klassingene brukte sykkelhjelmer regelmessig mot omtrent 3 prosent av niendeklassingene (Thuen m.fl. 1991a). Det ble påvist små kjønnsforskjeller i bruk av slikt utstyr, med unntak for refleks, som jenter brukte langt oftere enn gutter.

Dens skotske moralfilosofen Downie har argumentert for at forebyggende tiltak er berettiget når individets autonomi er tru-

et. Med autonomi menes muligheter til å bestemme over eget liv, styre egne avgjørelser, mulighet til å ta ansvar og realisere seg selv (Guldvog 1991). Og det er nettopp i grupper hvor denne autonomien er begrenset, blant barn og eldre, at forekomsten av ulykker med alvorlige konsekvenser er høyest. Barn har begrenset evne til å forutse farlige situasjoner og dermed reduseres muligheten til å unngå eller mestre farer. Overfor personer som ikke har forutsetning for å vurdere risiko, har samfunnet på flere områder påtatt seg ansvar for at ulykkesrisikoen reduseres. Ulykkesforebyggende tiltak vil også være berettiget i situasjoner hvor vi påføres risiko fra andre, f.eks. i trafikken eller i arbeidet.

4 av 10 dødsfall blant barn skyldes ulykker

I 1990 var ulykker årsak til nær 40 prosent av alle dødsfall blant barn i aldersgruppen fra 1 til 14 år, mens sykdommer sto for 58 prosent. De vanligste sykdommer som fører til død blant barn er medfødte misdannelser og ondartede svulster, mens trafikkulykker og drukning er de vanligste årsaker til dødsulykker. I 1990 var imidlertid den tragiske brannen på passasjerskipet "Scandinavian Star" viktigste årsak til dødsulykker blant barn under 15 år. Blant spedbarn er ulykker en sjelden dødsårsak. I 1990 var ulykker årsak til 5 av i alt 428 dødsfall blant barn i første leveår. Medfødte misdannelser og plutselig død av ukjent årsak (krybbedødsyndromet) er de vanligste dødsårsaker blant spedbarn (tabell 1).

Det ble heldigvis ikke registrert mange selvmord blant barn i Norge i årene fra 1970 til 1990. Innen barnepsykiatrien antar man at barn ikke har en fullt utviklet forståelse for døden som begrep før i 12-13 årsalderen, og at denne umodenheten

Tabell 1. Dødsfall blant barn i alderen 0-14 år, etter kjønn og årsak. 1990

Dødsårsak	I alt	Under 1 år	1-6 år	7-14 år
DØDSFALL				
I ALT	631	428	111	92
GUTTER	380	258	69	53
PIKER	251	170	42	39
SYKDOMMER				
I ALT	540	423	68	49
GUTTER	324	256	41	27
PIKER	216	167	27	22
Ondartede svulster				
I alt	31	2	14	15
Gutter	20	1	7	12
Piker	11	1	7	3
Medfødte misdannelser				
I alt	127	98	16	13
Gutter	67	53	10	4
Piker	60	45	6	9
Plutselig død				
I alt	89	83	6	-
Gutter	52	50	2	-
Piker	37	33	4	-
VOLDSOMME DØDSFALL				
I ALT	91	5	43	43
GUTTER	56	2	28	26
PIKER	35	3	15	17
Ulykker				
I alt	84	5	41	38
Gutter	50	2	27	21
Piker	34	3	14	17
Trafikkulykker				
I alt	16	2	7	7
Gutter	10	2	4	4
Piker	6	-	3	3
Sjøtransportulykker ¹				
I alt	20	2	5	13
Gutter	7	-	2	5
Piker	13	2	3	8
Drukning ²				
I alt	17	-	16	1
Gutter	15	-	14	1
Piker	2	-	2	-

¹ Ekskl. drukning v/sjøtransport. ² Inkl. drukning v/sjøtransport

gjør planlegging og gjennomføring av et selvmord vanskelig (Sommerschild m.fl. 1989). I aldersgruppen 10-14 år har det årlige antall selvmord i årene fra 1970 til 1990 variert mellom ingen og 7. I samme periode er det ikke registrert selvmord blant barn under 10 år.

Sterk reduksjon i dødsulykker blant barn
Antall dødsfall og dødeligheten av ulykker blant barn i aldersgrupper under 15 år har blitt kraftig redusert fra slutten av 1950-årene til slutten av 1980-årene. I årene 1956-1960 var det et årlig gjennomsnitt på omtrent 250 ulykkesdødsfall blant barn i alderen 0-14 år, mens tallet ble redusert til 70 i årene 1986-1988. I perio-

den 1956-1988 har dødeligheten av ulykker blitt redusert med henholdsvis 70 prosent for barn under fem år og 60 prosent for barn i alderen 5-9 år og 10-14 år. Mulige forklaringer på denne positive utviklingen kan være endringer i barns lekevaner, at barn oppholder seg på steder med mindre ulykkes- og skaderisiko, at helsevesenet har blitt bedre i stand til å redde liv, og at ulykkesforebyggende tiltak har ført til adferdsendring hos både foreldre og barn.

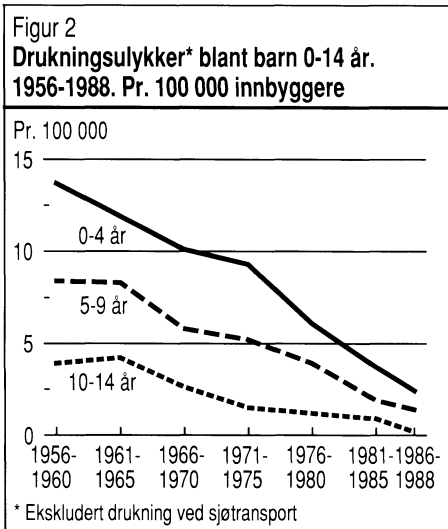
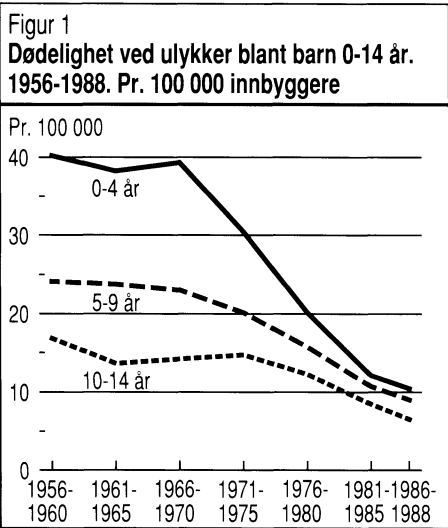
Barn i alderen 0-4 år har hatt den høyeste dødeligheten av ulykker i hele perioden 1956-1988, sammenliknet med aldersgruppene 5-9 og 10-14 år (figur 1).

Over 130 000 barn må til lege pga. ulykker i året

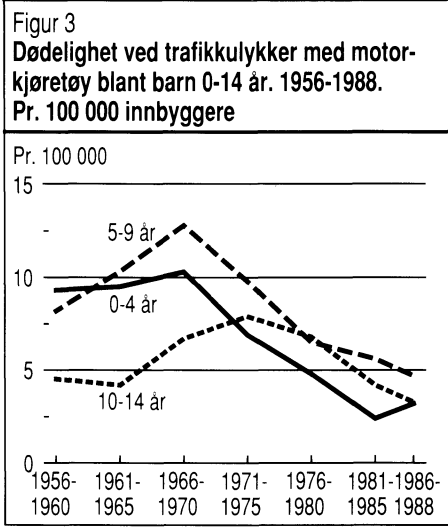
Ulykker som medfører død utgjør bare en liten del av alle ulykkestilfeller. Hvor mange barn som årlig utsettes for skader etter ulykker finnes det ingen oversikt over, men Skaderegisteret ved Statens institutt for folkehelse anslår at 131 400 barn under 15 år i 1990 ble behandlet av lege etter ulykkeskade (B. Guldvog, Statens institutt for folkehelse, personlig meddelelse 1992). Hjemmeulykker er den største ulykkestype som ikke medfører død blant barn under 15 år, etterfulgt av ulykkeskader i idrettsområder og skader som skjer i skoletiden (Samarbeidsutvalget for barnesikkerhet 1990). Det foreligger ikke data som kan si oss hvor mange av ulykkeskadene som medfører varig men og invalidisering. Pasientdata fra Statistisk sentralbyrå for 1990 viser at skader og forgiftninger var årsak til 7 400 sykehusopphold blant barn i alderen 0-14 år. Hjernerystelse utgjorde 30 prosent av skadene.

Barneulykker fordeler seg ujevnt

Flere undersøkelser fra andre land indikerer at barn som skades av ulykker ikke utgjør et tilfeldig utvalg av befolkningen. Barn fra sosialt mistilpassede hjem har høyere ulykkeshyppighet enn andre (Rutter m.fl. 1980). En undersøkelse om selvrapportert ulykkesfrekvens blant barn og ungdom i Norge tyder på at ulykkene fordeler seg ujevnt i den forstand at en mindre gruppe står for en relativt stor andel av skadetilfellene (Thuen m.fl. 1991b). Fra Storbritannia foreligger opplysninger som tyder på en overhyppighet av ulykker blant arbeiderklassens barn, men det er uklart hvor-

dan sammenhengen mellom ulykkesrisiko, fattigdom og sosial klasse kan forklares (Kristofersen 1991:10-11). Det foreligger såvidt vi vet ingen undersøkelser fra Norge som har forsøkt å svare på om det er forskjeller i utbredelse av alvorlige barneulykker i ulike sosioøkonomiske grupper. Det er velkjent at livsstil og verdier er forskjellig i ulike sosioøkonomiske grupper. Hvis vi tar utgangspunkt i at livsstil, verdier og kunnskaper har betydning for ulykkesrisiko, vil det være grunn til å anta at barn med ressurssterke foreldre vil utsettes for mindre skaderisiko av ulykker enn andre barn. Dette fordi vi antar at kunnskap og informasjon om ulykkesårsaker og sikkerhetsproduktene når lettere fram til foreldre i høyere sosioøkonomiske grupper enn i de lavere.

Fra drukning til trafikkdødsfall som viktigste ulykkesårsak

På slutten av 1950-årene var drukning den viktigste enkeltårsak til ulykker blant barn under 10 år, mens det på slutten av 1980-årene var trafikkulykker som var viktigste årsak. Blant barn i aldersgruppen 10-14 år har trafikkulykker vært den viktigste enkeltårsak til dødsulykker fra slutten av 1950-årene til slutten av 1980-årene (Gjertsen 1992).

Sterk reduksjon i drukningsulykker og i trafikkulykker

I perioden 1956-1988 har det vært en sterk reduksjon i drukninger blant barn i alle aldersgrupper mellom 0-14 år (figur 2), spesielt blant små barn. Fram til slutten av 1960-årene var det en økning i dødeligheten av trafikkulykker blant barn. Denne tendensen ble imidlertid brutt i 1970-årene (figur 3) tross økning i biltrafikken.

Blant barn i alderen 0-4 år ble det i 1956-1960 registrert et årlig gjennomsnitt på 13,7 drukninger pr. 100 000 innbyggere, mens tallet ble redusert til 2,4 for årene 1986-1988 (figur 2). Hos gutter i alderen 0-4 år var det en 80-prosents reduksjon i drukninger i perioden 1956-1988. Blant jenter i samme aldersgruppe var reduksjonen i drukninger på nærmere 90 prosent i denne perioden. Drukning har vært viktigste ulykkesgruppe blant gutter i alderen 0-4 år i perioden 1956-1988, mens det blant jenter var kvelning (i 1960 årene) og trafikkulykker (fra 1970 årene) som forårsaket flest dødsulykker.

På slutten av 1950-årene og i 1960-årene var kvelning og fremmedlegeme den nest

vanligste ulykkesårsak blant barn i alderen 0-4 år, mens trafikkulykker var tredje viktigste ulykkesgruppe. I årene 1966-1970 ble det registrert 13,6 dødsfall ved kvelning og fremmedlegeme pr. 100 000 gutter i alderen 0-4 år, mens tallet for jenter var 8,6. Tilsvarende tall for 1986-1988 var henholdsvis 2,0 og 1,6. En forklaring på de høye tallene i begynnelsen av perioden er nok at noen tilfeller av plutselig uventet spedbarnsdød har blitt klassifisert som kvelningsulykke.

Økende kjønnsforskjell med økende alder

Gutter synes å være mer utsatt for ulykker enn jenter. Dette gjelder både for ulykkeskader som krever legebehandling og dødsulykker. Kjønnsforskjellen øker med økende alder. I årene 1986-1988 hadde gutter i alderen 0-4 år bortimot 40 prosent høyere ulykkesdødelighet enn jenter, mens det blant 10-14-åringene var omtrent tre ganger høyere ulykkesdødelighet hos gutter. I hele perioden 1956-1988 har gutter hatt langt høyere ulykkesdødelighet enn jenter (figur 4). Forklaringen på at gutter synes å være mer utsatt for alvorlige ulykkeskader kan være biologiske forskjeller, forskjeller i oppdragelse og forventninger som medfører ulike aktivitetsmønstre hos gutter og jenter eller en kombinasjon av disse forhold.

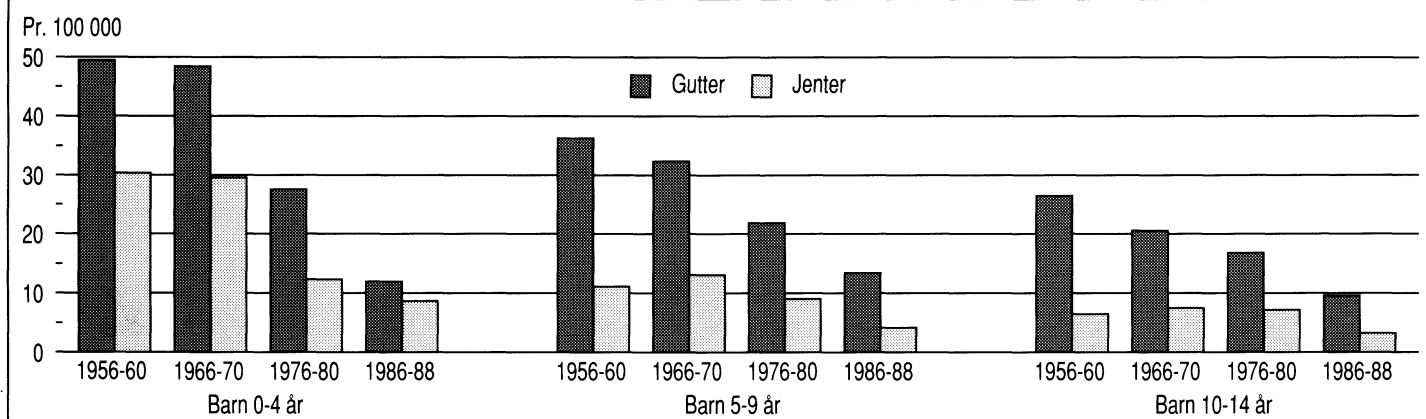
Mange ulykker kan unngås

Sett fra samfunnets side er det en viktig oppgave å redusere omfanget og konsekvensene av ulykker. Mange områder i samfunnet er regulert av offentlige myndigheter nettopp med tanke på å forebygge ulykker. Videre driver offentlige og private organisasjoner opplysningskampanjer med samme formål. I de siste årtier har det også blitt utviklet en rekke produkter som har til hensikt å forebygge ulykker eller redusere konsekvensene av skader.

For å kunne tilgodese befolkningens behov for trygghet og imøtekomme krav om sikkerhet, er kartlegging av ulykker nødvendig for å kunne drive forebyggende arbeid. Opplysninger fra en nasjonal personskadestatistikk som Skadeforebyggende forum har foreslått etablert (Skadeforebyggende forum 1991), kombinert med data fra Statistisk sentralbyrås dødsårsaksregister og dybdeopplysninger fra skaderegisteret ved Statens institutt for folkehelse, vil kunne bli et

Figur 4

Dødelighet ved ulykker blant gutter og jenter i alder 0-14 år. 1956-1988. Pr. 100 000 innbyggere

viktig redskap for ulykkesforebyggende arbeid. Sosialdepartementet har utpekt ulykkeskader blant barn som et prioritert område for forebyggende helsearbeid (NOU 1991:10). Potensialet for forebyggelse bør betraktes som stort. Ulykkesdødeligheten blant barn i alderen 0-14 år var 30-40 prosent høyere i Norge enn i Sverige på slutten av 1980-årene. Det samme viser de store endringene i ulykkesdødeligheten blant barn siden 1950-årene og den effekt sikkerhetsprodukter kan ha for å forhindre ulykker og redusere skadens alvorlighet.

Litteratur

Gjertsen, Finn (1991): "Dødsulykker: Synkende ulykkesdødelighet, men flere hjemmeulykker?" *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Gjertsen, Finn (1992): *Dødelighet ved ulykker 1956-1988*. Statistisk sentralbyrå. Rapporter 92/8

Guldvog, Bjørn (1991): "Er du alt der? Om ulykker vi kan unngå". *Tidsskrift for Den norske lægeforening* nr. 19;111:2398-2400.

Kristofersen, Lars B (1991): "Helseforhold blant barn og unge. Indikatorer på barns og unges helse". I Moum, T. (red.): *Helse i Norge*. Gyldendal.

Norges offentlige utredninger (1991). *Flere gode leveår for alle*. Nr. 10. Sosialdepartementet.

Rutter, Michael, Oliver Chadwick, David Shaffer and Gillian Brown (1980): "A prospective study of children with head injuries: I: Design and methods". *Psychological Medicine*, 10, 633-645.

Samarbeidsutvalget for barnesikkerhet (1990): *Barnesikkerhetsarbeidet i Norge 1988-1990*. Helsedirektoratet.

Skadeforebyggende forum (1991): SY-NAPS. *System for nasjonal personskadestatistikk*. Norges forsikringsforbund.

Sommerschild, Hilchen og Berit Grøholt (1989): *Lærebok i barnepsykiatri*. TANO.

Statistisk sentralbyrå (1991): "Dødsårsakene i 1990". *Statistisk ukehefte* nr. 49.

Thuen, Frode, Knut Inge Klepp og Bente Wold (1991a): "Barn og ungdoms bruk av sikkerhetsutstyr". *Tidsskrift for Den norske lægeforening* nr. 19;111:2448-2451.

Thuen, Frode, Bente Wold og Knut Inge Klepp (1991b): "Selvrapportert ulykkesfrekvens blant barn og ungdom". *Tidsskrift for Den norske lægeforening* nr. 19;111:2445-2448.

Finn Gjertsen er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Hva slags sykdommer har barn?

Liv Grøtvedt

De to sykdomsgruppene med størst utbredelse blant barn er sykdommer i åndedrettsorganene og sykdommer i hud og underhud. Dette viser de to siste landsomfattende helseundersøkelsene fra 1975 og 1985. Andelen barn med kroniske lidelser og hudsykdommer øker. Kortvarige sykdommer i gruppen symptomer og ubestemte tilstander var blitt vanligere i 1985 enn i tidligere undersøkelser. De vanligste årsakene til sykehusinnleggelser blant barn i 1990 var sykdommer i åndedrettsorganene og dernest skader og forgiftninger.

Barn har andre sykdommer enn voksne

Barn i vekst og utvikling er på mange måter mer sårbare enn voksne. Det skjer en gradvis oppbygging av motstandskraften i de første leveårene, men i 6-7 års-alderen regnes barnet å ha en forholdsvis stabil helse (Madsen m. fl. 1991). Ser man på barn som en mer ømfindelig gruppe enn resten av befolkningen, der skadelige miljøpåvirkninger synliggjøres tidligere enn i andre befolkningsgrupper, blir det viktig å følge med i utviklingen av barns helsetilstand for å kunne forebygge sykdom i hele befolkningen.

En må også gå ut ifra at grunnlaget for voksnes fysiske og psykiske helse legges i barneårene, og at det knytter seg en spesiell interesse til barns helse som ressurs for fremtidens samfunn. En barnebefolkning med minst mulig sykdom og plager er imidlertid av stor verdi i seg selv, slik at barn i minst mulig grad blir hindret i lek og utfoldelse på grunn av sykdom.

Når folk blir spurt om sine sykdommer og plager i spørreundersøkelser får man et sykdomsbilde som inkluderer både småplager og mer alvorlige sykdommer. Dette sykdomsbildet er ganske forskjellig for barn og voksne. De to sykdomsgruppene som dominerer blant

voksne, hjerte-karsykdommer og skjelett-muskelsykdommer, har ikke stor utbredelse blant barn. Blant barn dominerer sykdommer i åndedrettsorganene og sykdommer i hud og underhud. Hos voksne er så mye som 90 prosent av alle syketilfellene kroniske, hos barn er ikke mer enn 50-60 prosent av syketilfellene kroniske. Blant små barn er det en lavere andel kroniske sykdommer enn hos større barn. Ved en framstilling av barns sykkelighet er det derfor viktig å belyse både kortvarige, mer akutte sykdommer og langvarige sykdommer.

Sykdomspanorama i forandring

Sykdomsgruppene hudsykdommer og "symptomer og ubestemte tilstander" har blitt mer utbredt blant barn de siste tiårene (figur 1). Dette bildet får man når man tar med alle typer sykdommer, både langvarige og kortvarige. Selv med de forandringer i sykdomsmønsteret som har skjedd de siste tiårene, er tre sykdomsgrupper framtrepende både i 1968, 1975 og 1985: Sykdommer i åndedrettsorganene, hud- og underhud og nervesystem og sanseorganer.

Av sykdomsgrupper med en høy andel kortvarige syketilfeller, er sykdommer i åndedrettsorganene og "symptomer og ubestemte tilstander" de to mest utbredte.

Både i 1968, 1975 og 1985 var det sykdommer i åndedrettsorganene som sto for de fleste kortvarige syketilfellene. Det var færre barn med slike sykdommer i 1975-undersøkelsen enn i undersøkelsene i 1968 og 1985. Denne typen sykdom, som f.eks. akutte infeksjoner i luftveiene, vil sannsynligvis variere en del fra år til år uten at det bør tillegges vekt.

Symptomer og ubestemte tilstander var en mer framtrepende sykdomsgruppe i 1985 enn i de to tidligere undersøkelsene, det var de kortvarige symptomene (som ikke blir regnet for kroniske) som økte (figur 1).

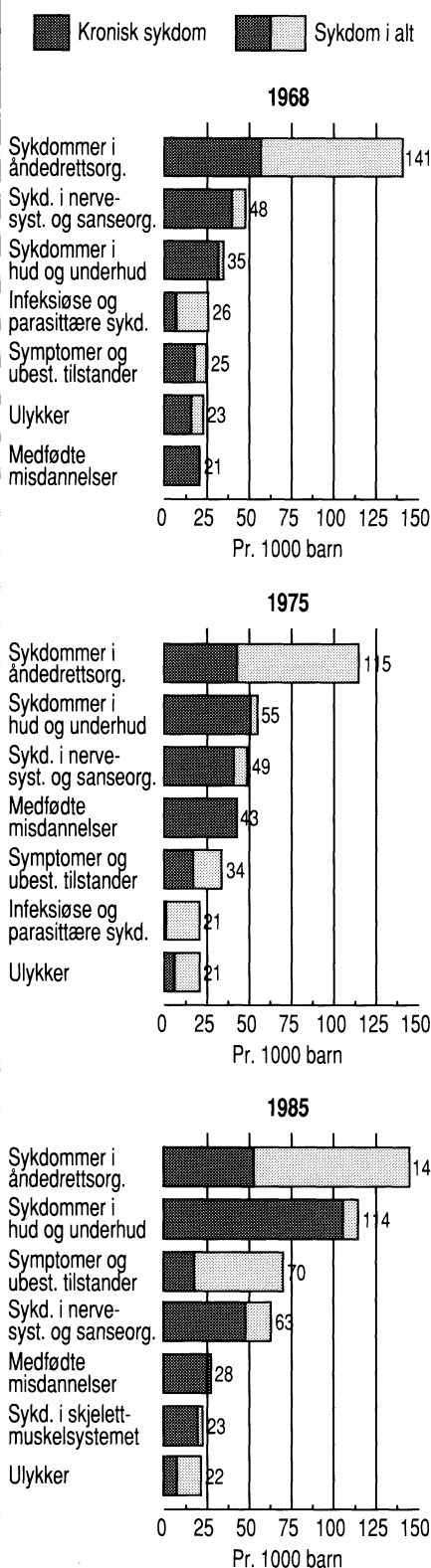
I 1975 og 1985 var hudsykdommer den vanligste gruppen av kroniske sykdommer, andelen barn slik sykdom ble fordoblet fra 1975 til 1985. I 1985 var sykdommer i åndedrettsorganene den nest vanligste gruppen av kroniske sykdommer, med omtrent samme utbredelse som sykdommer i nervesystem og sanseorganer (figur 1). I 1975 var det tre grupper av kroniske sykdommer som var litt mindre utbredt enn hudsykdommene; sykdommer i åndedrettsorganene, medfødte misdannelser og sykdommer i nervesystem og sanseorganer. I 1968 var sykdommer i åndedrettsorganene vanligst, sykdommer i nervesystem og sanseorganer nest vanligst, mens hudsykdommer kom på tredje plass.

I omfang er sykdommer i nervesystem og sanseorganer et problem for 5-6 prosent av barna i alle undersøkelsene. Slike sykdommer er som regel kroniske, og kan for eksempel være ulike øye- og øresykdommer, fallesyke, døvhets eller døvstumhet.

Medfødte misdannelser er en forholdsvis viktig sykdomsgruppe i barns sykdomspanorama, noe mer dominerende i 1975 enn i 1968 og 1985. Medfødte misdannelser av lemmene var vanligst i denne diagnosegruppen.

Skjelett-muskelsykdommer dukker

Figur 1

Andel barn 0-17 år med sykdom i ulike diagnosegrupper. 1968, 1975 og 1985*

ikke opp blant de seks hyppigste sykdomsgruppene blant barn i 1968, men ser ut til å bli en noe viktigere sykdoms-

gruppe for barn i 1975 og 1985.

Vi skal senere i artikkelen gå nærmere inn på utviklingen innenfor de enkelte sykdomsgruppene.

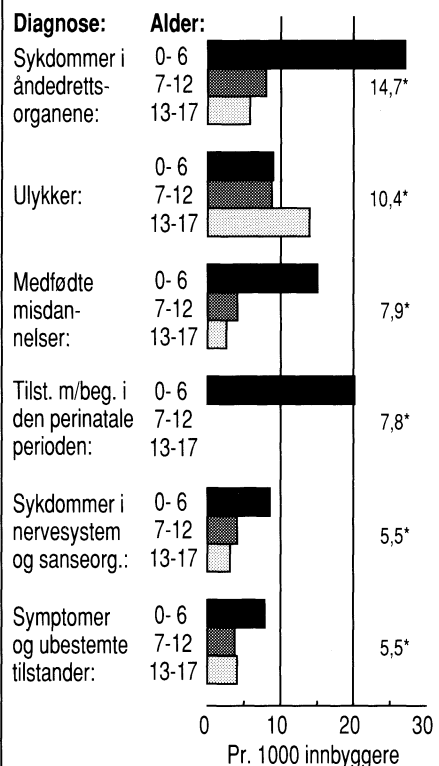
Sykdommer som fører til sykehusinnleggelse

Blant barn 0-17 år var det vanligst å komme på sykehus for sykdommer i åndedrettsorganene. Aldersgruppen 0-6 år hadde flest utskrivinger i denne diagnosegruppen, med 27,1 utskrivinger pr. 1 000 barn i 1990 (figur 2). Skader og forgiftninger var den nest hyppigste grunnen til sykehusinnleggelse, og her var de eldste barna mer utsatt enn de yngre. For barn i alderen 13-17 år var det i 1990 14 utskrivinger pr. 1 000. Hjernerystelser utgjorde den hyppigste enkeltskaden. Vi har videre to grupper av sykdommer med relativt høye tall for de minste barna, medfødte misdannelser med 15,1 utskrivinger pr. 1 000 barn i alderen 0-6 år og "visse tilstander med begynnelse i den perinatale perioden" med 20,2 utskrivinger pr. 1 000 barn i samme aldersgruppe. Medfødte misdannelser har en viss betydning også i høyere aldersgrupper av barn (figur 2), mens perinatale sykdommer bare forekommer hos de minste barna. For barn i første leveår var det 114,1 utskrivinger pr. 1 000 barn på grunn av perinatale sykdommer i 1990, 4,1 pr. 1 000 for barn i alderen 1-4 år. Medfødte misdannelser var også adskillig vanligere for barn i første leveår, 40,5 pr. 1 000 mot 11,9 pr. 1 000 for 1-4-åringene. Pasientstatistikken gir oss foreløpig ikke mulighet til å sammenligne tall for mer enn noen få år tilbake i tid.

Flere barn får kroniske sykdommer

Det var en økning i andelen barn i alderen 0-17 år med kronisk sykdom fra 22 prosent i 1975 til 26 prosent i 1985. Økningen var størst for førskolebarna, (tabell 1). For voksne over 25 år var det ingen økning i samme periode. Sammenlignes 1975-undersøkelsen med 1968-undersøkelsen, er det en økning i andel personer med kroniske sykdommer både for voksne og barn. Dette kan kanskje tilskrives at folk selv avgjorde om en lidelse var kronisk eller ikke i 1968, mens det i senere undersøkelser var SSB som klassifiserte (etter syketilfellets diagnose og varighet). Det var imidlertid en adskillig større økning av kroniske lidelser for barn og unge enn for voksne fra 1968 til 1975. Dette kan

Figur 2

Utskrivinger av barn fra sykehus i noen vanlige diagnosegrupper. 1990. Pr. 1000 innbyggere

tyde på at økningen i andelen barn med kronisk sykdom har vedvart i flere tiår.

Økningen i andel barn med kronisk sykdom var mest uttalt i Oslo og Akershus og Østlandet ellers. I Oslo og Akershus var økningen på 50 prosent i tiåret mellom de to siste undersøkelsene (Carlson 1989).

God almen helsetilstand til tross for kronisk sykdom

Blant danske 7-åringene er det rapportert at 15 prosent av barna har en kronisk sykdom (Madsen m.fl. 1989). Ifølge vår siste helseundersøkelse, hadde 22 prosent av 0-6 åringene en kronisk sykdom (tabell 1). Dette er et høyt tall og skulle gi god grunn til bekymring. Hvis vi forsøker å se dette med kronisk sykdom i sammenheng med andre spørsmål i siste helseundersøkelse, får vi et inntrykk av at barna likevel oftest fungerer godt og ikke blir regnet som syke.

Når foreldrene ble bedt om å karakterisere barnas generelle helsetilstand, ble den for det meste angitt å være "god" eller "meget god". Selv for barn (0-15 år)

med minst ett langvarig syketilfelle, mener foreldrene til 94 prosent av disse barna at barnets helsetilstand er “god” eller “meget god”. Bare for 1 prosent av barn med langvarig sykdom svarte foreldrene at barnet hadde “dårlig” eller “meget dårlig” helse (Kristofersen 1991). Det er viktig å være klar over at helseundersøkelsene registrerer forholdsvis mange småplager, sannsynligvis uten større innvirkning på funksjon eller trivsel.

Det kan likevel virke som det skal rela-

tivt mye til før foreldrene vurderer barnets helse som dårlig. Eller kanskje kan vi også, slik Kristofersen påpeker, ane en sterk holdning blant foreldre om at barn skal være friske.

Spørsmål om en generell vurdering av barnas helse ble bare stilt i siste helseundersøkelse, så vi kan ikke si om dette har forandret seg siden 1975.

Tabell 1. Andel personer med kroniske sykdommer pr. 1 000 innbyggere*

		0-6	7-12	13-17	0-17	18-24	25+
Alle sykdommer	1968	118	193	183	162	219	497
	1975	174	229	257	217	3343	564
	1985	219	261	306	260	365	562
Hudsykdommer	1968	27	33	38	32	40	42
	1975	43	57	54	51	83	59
	1985	98	96	123	105	135	92
Sykdommer i åndedretsorganer	1968	43	65	67	57	71	94
	1975	39	38	56	43	73	61
	1985	41	58	62	53	50	62
Sykdommer i nervesystemet og sanseorganer	1968	17	66	42	40	55	156
	1975	26	50	50	41	58	135
	1985	40	49	56	48	71	102
Medfødte misdannelser	1968	25	18	17	21	13	13
	1975	41	48	38	43	39	20
	1985	30	30	24	28	17	17
Skjelett-muskelsykdommer	1968	1	1	12	7	37	140
	1975	6	12	33	16	69	189
	1985	5	17	41	20	77	192
Symptomer	1968	10	25	19	18	27	98
	1975	8	18	27	17	34	82
	1985	12	23	20	18	31	74
Ulykker	1968	6	18	28	16	34	71
	1975	4	8	7	6	13	25
	1985	5	6	12	8	26	36

* I alle undersøkelsene ble det spurt om varige eller medfødte lidelser, men i 1968 avgjorde intervjuobjektet selv om lidelsen var kronisk. I senere undersøkelser ble kronisk - ikke kronisk kodet av SSB ut i fra opplysninger om varighet og diagnose.

Bendelorm og meslinger er mindre vanlig

Det ser ut til at infeksjøs og parasittære sykdommer taper terreng, og har blitt en mindre utbredt sykdomsgruppe blant barn de siste tiårene. I 1968 var denne sykdommen den fjerde hyppigste sykdomsgruppen, i 1985 var det syv andre sykdomsgrupper som var hyppigere. Andelen barn med slike sykdommer var ca. 3 prosent i 1968, 2 prosent i 1975 og 1 prosent i 1985. Eksempler på infeksjøs og parasittære sykdommer er virussyk-

dommer, infeksjonssykdommer i fordøyelseskanalen eller ormesykdommer. Nedgangen kan sannsynligvis sees i sammenheng med en stadig mer dekkende vaksinerings av småbarn de siste tiårene.

Flere barn med hodepine og magesmerter?

En sykdomsgruppe som har blitt mer fremtredende når en tar med både de langvarige og de kortvarige sykdommene, er “symptomer og ubestemte tilstander”. Slike symptomer kan være hodepi-

ne, andre symptomer fra nervesystem og sanseorganer, symptomer fra mage og fordøyelse osv. I 1968-undersøkelsen var dette overveiende kroniske sykdommer, i 1975 var det bare halvparten av barn med slik sykdom som hadde kroniske symptomer og i 1985 hadde tre fjerdedeler av disse barna ikke-kroniske symptomer (figur 1). I 1975 hadde 3 prosent av barna sykdommer i denne gruppen, i 1985 7 prosent. Økningen var sterkest for de minste barna i aldersgruppen 0-6 år, fra 2 prosent i 1975 til 7 prosent i 1985. Det synes særlig å være de kortvarige tilfellene som har økt. Blant de litt større barna var denne sykdomsgruppen vanligere hos jenter enn hos gutter, i aldersgruppen 7-12 år hadde 5 prosent av guttene og 8 prosent av jentene slike plager. Kjønnsskjellene blir større med alderen, blant 18-24-åringer ble det registrert symptomer hos 5 prosent av unge menn og 10 prosent av unge kvinner.

Overvekten av kortvarige tilfeller av symptomer og ubestemte tilstander og den store økningen blant førskolebarna, kan tyde på at økt bruk av barnehage spiller en rolle. Kanskje blir forskjellige plager mer åpenbare når barnets skal ut av huset tidlig om morgenen enn det var den gangen mor var hjemme. For voksne ble det ikke registrert noen økning i symptomer og ubestemte tilstander, mens det for skolebarn og også for ungdom var en viss økning. I en annen undersøkelse refereres det at 71 prosent av mødre med barn under 16 år var i lønnet arbeid i 1985, mot 53 prosent i 1976 (Kristofersen 1991).

For alle barn 0-17 år var det 5,5 utskrivninger fra sykehus pr. 1 000 barn i 1990 på grunn av symptomer og ubestemte tilstander. Det var vanligst at de minste barna kom på sykehus med slike symptomer, nær 8 pr. 1 000 barn i alderen 0-6 år (figur 2).

Hudsykdommer - den nye barnesykdommen?

Hudsykdommer, som oftest er langvarige og kroniske, forekom hos vel 5 prosent av barna i 1975-undersøkelsen, mens det ble registrert hudsykdommer hos vel 11 prosent av barna i 1985-undersøkelsen. Helseundersøkelsen 1968, vel og merke med en annen måte å spørre på, registrerte hudsykdommer hos vel 3 prosent av barna. De hyppigste diagnosene i gruppen hudsykdommer er eksem, dermatitt eller psoriasis.

Hudsykdommer har blitt mer utbredt blant barn i alle aldersgrupper og blant ungdom. I 1985 hadde 10,5 prosent av barn 0-17 år en hudsykdom, og 13,5 prosent av de unge i alderen 18-24 år. Hudsykdommer var jevnt fordelt blant gutter og jenter, mens det blant ungdom og voksne var noe vanligere for kvinner å ha slike sykdommer.

Fra 1975 til 1985 hadde særlig diagnoser eksem og hudbetennelser blitt vanligere, med en tredobling av andelen førskolebarn med slike sykdommer. I 1985 hadde nær 10 prosent av førskolebarn (0-6 år) eksem eller dermatitt. Det var også en økning i andelen voksne med eksem og dermatitt, men ikke like uttalt som for barn. Diagnosen psoriasis hadde blitt vanligere blant voksne, men ikke blant barn.

Hudsykdommer er ofte allergiske sykdommer

Syketilfeller i de to siste helseundersøkelsene ble registrert også hvis de "bare" hadde ført til nedsatt aktivitet i undersøkelsesperioden. I tillegg ble det registrert tilfeller som hadde ført til legekontakt, eller til bruk av medisin (f.eks. salver) og tilfeller som var medfødt eller varig. Det kan tenkes at folk har blitt mer oppmerksomme på allergiske sykdommer som eksem, og derfor rapporterer det hyppigere. Kanskje legene også behandler dette mer enn før. Det vi kan registrere, er i alle fall en økning i andelen personer med hudsykdommer, en økning som gjelder både for hudsykdommer i alt og for enkelt diagnoser. Hudsykdommer var dessuten vanligere i store byer enn i små tettsteder og spredtbygde strøk. Økningen fra 1975 til 1985 var størst for lands-

delene Oslo og Akershus, Østlandet ellers og på Vestlandet (Grøtvedt og Carlson 1988).

I tyske storbyer har man funnet høye andeler med hudsykdommer blant 7-åringer, 11 prosent i München og 20 prosent i Hamburg (Der Spiegel 1992).

Hudsykdommer blant barn er ofte allergiske sykdommer, utløst av allergener som kan være stoffer eller partikler i luft, kjemikalier, mat, metaller osv. Det virker derfor rimelig at hudsykdommer er vanligst i store byer, der folk i større grad blir utsatt for miljøbelastninger.

Det var vanligere for barn og ungdom enn for voksne å ha en hudsykdom, slik dette ble registrert i helseundersøkelsen 1985.

Det er ikke så vanlig å bli innlagt på sykehus på grunn av hudsykdommer, diagnosegruppen er ikke med blant de hyppigste sykehusdiagnosene (figur 2).

Små barn (0-6 år) og voksne ble i 1990 utskrevet fra sykehus for hudsykdommer omtrent like ofte (1,5 pr. 1 000 innbyggere). Større barn (7-17 år) hadde litt lavere utskrivningsrater enn små barn og voksne.

Luftveissykdommer er vanligst

I alle de tre undersøkelsene er sykdommer i åndedretsorganene den mest utbredte gruppen av sykdommer, når man regner med både de kortvarige og de kroniske tilfellene av slik sykdom. Dette kan f.eks. være akutte infeksjoner i luftveiene, bronkitt, emfysem, astma eller høysnue. Mellom 12 og 14 prosent av barna har et eller flere slike syketilfeller i alle tre undersøkelsene.

Andelen barn med kroniske sykdommer i åndedretsorganene, var 4 prosent

i 1975 og 5 prosent i 1985 (nærmere 6 prosent i 1968). Blant barn var nærmere 40 prosent av alle registrerte sykdommer i åndedretsorganene kroniske. Det var litt vanligere for gutter enn for jenter å ha slike sykdommer, en forskjell som også gjelder for voksne.

Både blant barn og unge var det omtrent 1 prosent med astma i 1975 og omtrent 2 prosent i 1985. I samme periode var det en viss nedgang i andelen barn med bronkitt og emfysem. Dette kan kanskje tyde på at det også har vært en forandring i bruken av diagnoser for denne typen luftveislidelser. Astma var i 1985 vanligere i Trøndelag og Nord-Norge enn i andre landsdeler.

Også når man ser diagnoser astma og bronkitt/emfysem i sammenheng, var det flere i Trøndelag og Nord-Norge enn i de andre landsdelene med slike sykdommer. I Trøndelag økte andelen barn med astma fra 1 til 4 prosent, og i Oslo og Akershus fra 1 til 3 prosent (Carlson 1989).

Allergiske lidelser øker i omfang

Det har de siste årene kommet flere rapporter som viser økt hyppighet av sykehusinnleggelser på grunn av astma blant barn, (Melsom 1990, Carlsen m. fl. 1990). I 1990 ble 14,7 pr. 1 000 barn utskrevet fra sykehus for sykdommer i åndedretsorganene (figur 2). Det var vanligst for de minste barna å komme på sykehus med luftveissykdommer. De fleste hadde sykdommer i de øvre luftveier. Antall utskrivninger på grunn av sykdommer som bronkitt, emfysem og astma varierte fra vel 6 pr. 1 000 innbyggere i Buskerud og Sør-Trøndelag til 0,3 pr. 1 000 i Østfold for barn 0-9 år.

Statistisk sentralbyrås helseundersøkelser har hittil blitt gjennomført i 1968, 1975 og 1985 og voksne i husholdningen har svart for barn under 16 år. Hvert av årene har mellom 11 000 og 13 500 personer blitt trukket ut for å svare på spørsmål om sykdommer, funksjonshemminger og en del andre faktorer som kan ha sammenheng med helse. Undersøkelsen i 1975 og 1985 er i stor grad sammenlignbare, mens 1968-undersøkelsen har litt andre kriterier for hva som skal regnes som sykdom. Tallene for sykdomsgruppens utbredelse kan derfor ikke sammenlignes direkte i 1968 og i de senere undersøkelsene. 1985-undersøkelsen er den mest omfattende, med flest spørsmål om andre forhold i tillegg til helse.

I 1975 og i 1985 ble det brukt 4 kriterier for hva som skulle regnes som sykdom, skade eller lidelse:

1. Tilfelle som hadde ført til nedsatt aktivitet i daglige gjøremål i løpet av 14-dagers-perioden
2. Tilfelle som hadde ført til kontakt med lege, sykepleier, helseinstitusjon e.l. i 14-dagers-perioden, uten redusert aktivitet
3. Tilfelle som hadde medført bruk av medisin (piller, tabletter, mikstur, salve mv.) i 14-dagers-perioden, uten nedsatt aktivitet eller kontakt med lege e.l.
4. Medfødt lidelse og varig tilfelle som ikke ble registrert under noen av de tre førstnevnte kriteriene

Tabeller og figurer i denne artikkelen presenterer tall for andel barn med sykdom i ulike sykdomsgrupper, dvs. at barn med mer enn ett syketilfelle innen en sykdomsgruppe bare telles med én gang.

I en dansk undersøkelse (Madsen m.fl. 1991) refereres det at 3,5 prosent av 7-åringene hadde astma eller bronkitt i 1988/89. Dette er i god overensstemmelse med våre tall fra 1985, med 3 prosent av 0-6-åringene som hadde astma, bronkitt eller emfysem.

Regner man hudsykdommen eksem og åndedrettssykdommene astma og høysnue som allergiske lidelser, får man en indikasjon på at det i første rekke var allergiske lidelser som økte i omfang fra 1975 til 1985. Omtrent 40 prosent av alle syketilfeller som ble registrert blant barn i 1985, var allergier (Carlson 1989).

Skjelett-muskelsykdommer kommer med alderen

Sykdommer i skjelett-muskelsystemet er en ubetydelig sykdomsgruppe for små barn, men forekommer hos 3-4 prosent av de større barna (13-17 år). Sykdomsgruppen var noe vanligere blant jenter

enn blant gutter, et mønster som blir tydeligere blant voksne. Blant ungdom (18-24 år) var det allerede 6-7 prosent som hadde skjelett-muskelsykdommer i 1975 og 1985 (4 prosent i 1968). Skjelett-muskelsykdommer hos barn kan f.eks. dreie seg om benmargsbetennelse eller revmatiske sykdommer.

Litteratur

Carlson, Otto (1989): "Er barn mer syke nå enn for ti år siden?" *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Liv Grøtvedt og Otto Carlson (1988): *Helse og livsstil i figurer og tekst. Utviklingstrekk 1975-1985. Rapporter 88/23*, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1970): *Helseundersøkelsen 1968*. NOS A321.

Statistisk sentralbyrå (1977): *Helseundersøkelsen 1975*. NOS A894.

Statistisk sentralbyrå (1987): *Helseundersøkelsen 1985*. NOS B692.

Kristofersen, Lars (1991): "Helseforhold blant barn og unge." I Moum, Torbjørn (red.): *Helse i Norge*.

Madsen, M., A. Lindahl, M. Osler og P. Bjerregaard (1991): *Børns sundhed ved skolestart 1988/89*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi (DIKE).

Melsom, Reidar (1990): "Hyppigere innleggelser av barn på grunn av astma." *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* 110, s. 3219-3221.

Carlsen K.H., K.C. Lødrup, O. Carlson og P. Mowinckel (1990): "Sykelighet og dødelighet av obstruktiv lungesykdom hos barn i Norge." *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* 110, s. 2068-2071.

Der Spiegel (1992): "Kranke Umwelt, kranke Kinder", Nr. 33 / 46.

Liv Grøtvedt er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for Helse, trygd og sosiale forhold.

Store forskjeller i utdanningsveier for utenlandske barn

Elisabetta Vassenden

Ulikhetene i studieprogresjon for utenlandske barn fra forskjellige verdensdeler er skjerpet i løpet av 1980-tallet. Barn fra vestlige land synes å bruke utdanningssystemet på en effektiv måte, ofte bedre enn norskfødte. Barn fra den tredje verden synes derimot å ha en svakere utnyttning av utdanningssystemet.

Det har i det siste vært skrevet, sagt og synset en hel del om utenlandske barn og hvordan de klarer seg i det norske skolesystemet. Denne artikkelen ser på hva statistikken kan fortelle om utenlandske barns skolekarriere. Vi har fulgt to elevkull i fem år: Ett kull gikk ut av grunnskolen i 1980 og ett i 1985. På grunnlag av opplysninger om fødeland har vi delt inn kullene i 'barn født i Norge' og 'barn født i utlandet'. Andre generasjons innvandrere vil derfor bli plassert i den første gruppa. I den siste gruppa vil også noen barn født i utlandet av norske foreldre være med.

Videregående skole:

Utenlandsfødte er mer effektive

Barn født i utlandet gjennomfører videregående skole noe mer effektivt enn barn født i Norge. De har færre vannrette utdanningslinjer og en noe høyere normal studieprogresjon. Bildet blir likevel mer nyansert når vi ser på de enkelte verdensdelene. Det er særlig elever født i Europa og Nord-Amerika som bruker utdanningssystemet på den mest effektive måten. Elever født i Asia og Afrika har derimot en lavere studieprogresjon enn elever født i Norge. Disse tendensene er blitt skjerpet i løpet av 1980-tallet. En mulig forklaring på den ulike effektivite-

ten i videregående skole kan være seleksjon og rekruttering: Flere utenlandsfødte barn avslutter sin utdanning etter grunnskolen enn tilfellet er for norskfødte.

En rett, oppadgående vei gjennom videregående skole innebærer at man tar ett grunnkurs: Om en person tar to eller flere grunnkurs, er dette et slags 'overforbruk' av utdanningssystemet. Andelen som tar to eller flere grunnkurs har steget litt for begge grupper. For 1985-kullet gjelder dette 22 prosent av de utenlandsfødte og 26 prosent av de norskfødte. I alt 29 prosent av barn født i utlandet (1985-kullet) fulgte ikke en normal studieprogresjon. Tilsvarende tall for barn født i Norge er 35 prosent.

Ofte har allmenfaglig studieretning vært en naturlig vei for den som vil gå videre til høyere utdanning. Samtidig er opptak til mange yrkesfag begrenset av få plasser og stor konkurranse. Utenlandsfødte velger i noe større grad enn norskfødte allmenfaglig studieretning. Forskjellen var stor for 1980-kullet (43 og 34 prosent), men er blitt mindre (37 og 33 prosent). Gjennom hele 1980-tallet har allmenfaglig studieretning vært mest vanlig blant utenlandsfødte, mens flest norskfødte velger yrkesfag.

Store forskjeller innen høyere utdanning

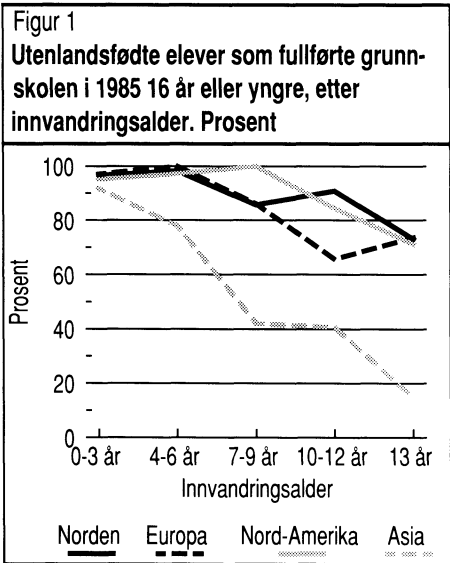
Ungdom født i utlandet fullfører nå høyere utdanning i like stort omfang som ungdom født i Norge, men tallene varierer en del med hvilken del av verden en kommer fra (tallene må dessuten tolkes som foreløpige, idet de kun dekker 5 år etter grunnskolen). Ungdom født i Europa og Nord-Amerika har en ekstra høy fullføringsandel i forhold til norskfødte og andre verdensdeler. Tallene for 1985 er 12 prosent for både norskfødte og alle utenlandsfødte, 10 prosent for Norden, 18 for Europa, 9 for Asia og 17 for Nord-Amerika, som har hatt en kraftig økning på 1980-tallet. Men forskjellen mellom utenlandsfødte i alt og norskfødte er blitt utjevnet i perioden, ved at de siste har økt sin andel (tallene for andre verdensdeler enn de nevnte er utelatt fordi for små).

Barn født i utlandet har høyere frafall enn barn født i Norge når det gjelder både videregående og høyere utdanning. Tendensen har vært uendret i løpet av 1980-tallet. Høyeste frafall registreres på videregående-kurs-nivå.

Alder ved innvandring er avgjørende

Alder ved innvandringstidspunktet har stor betydning for studieprogresjonen: Jo lavere innvandringsalder, jo mer normal studieprogresjon. I våre elevkull har de fleste som er født i Europa og Nord-Amerika innvandret som småbarn, mens i løpet av 1980-tallet har innvandringsalder for barn fra Asia steget. Høy innvandringsalder ser ut til å ha større negativ betydning for barn fra Asia enn for barn fra andre verdensdeler. Dette har påvirket bl.a. andelen som fullfører grunnskolen ved 16-års alderen eller yngre. Tallene

for Asia har sunket fra 60 prosent i 1980 til 49 prosent i 1985. Tallene for Europa har derimot økt fra 86 til 90 prosent i samme periode. Til sammenligning var 96 prosent av norskfødte barn i rute med fullføring av grunnskolen i 1985.

Innvandringsalderens betydning for skolekarrieren bekrefter at kjennskap til samfunn og språk er avgjørende for å klare seg i et fremmed miljø.

Elisabetta Vassenden er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolkning, utdanning og regionale forhold.

Aktuell statistikk

Fortsatt sterk økning i tallet på muslimer

Pr. 1. januar 1992 var det nær 215 400 medlemmer i trossamfunn utenfor Den norske kirke. Dette er en økning på 9 300 eller 4,5 prosent i forhold til året før. Økningen var sterkest i de muslimske trossamfunnene. I alt 203 900 var medlemmer i registrerte trossamfunn og 11 400 i uregistrerte trossamfunn. I livssynssamfunnet Human-Etisk Forbund var det 54 500 medlemmer.

I de muslimske trossamfunnene økte medlemstallet med omlag 25 prosent fra 1991 til 1992. Det er nå hhv. 28 900 medlemmer i registrerte og 1 000 medlemmer i uregistrerte muslimske trossamfunn. I de fleste andre trossamfunn har medlemstallet vært relativt stabilt fra 1991 til 1992.

Human-Etisk Forbund har hatt en medlemstilvekst på 6 prosent siste år og ialt 10 prosent i perioden 1990-1992.

Pinsemenighetene representerer det største registrerte trossamfunn med 43 400 medlemmer fordelt på 209 menigheter. De største registrerte trossamfunnene ellers er Den romersk-katolske kirke med 29 menigheter og 30 000 medlemmer, Islam med 44 menigheter og 28 900 medlemmer og Den evangelisk Lutherske Frikirke med 74 menigheter og 20 300 medlemmer.

Svenska Pastorämbetet, Margareta-kyrkan, er størst av de uregistrerte trossamfunn med 3 300 medlemmer.

En fordeling av de registrerte trossamfunnene etter fylke der menigheten har sitt sete (som ikke alltid faller sammen med det enkelte medlems bostedsfylke), viser at Oslo og Akershus hadde 140 menigheter med 63 500 medlemmer,

Rogaland 77 menigheter med 17 200 medlemmer og Østfold 73 menigheter med 17 000 medlemmer.

Statistikken bygger på oppgaver fra fylkesmenn over tros- og livssynssamfunn som har fått statstilskudd. Som registrerte trossamfunn regnes trossamfunn som lar seg registrere ifølge lov av 13. juni 1969. Etter lovtilføyelse av 12. juni 1981 kan også uregistrerte trossamfunn og livssynssamfunn søke om tilskudd fra stat og kommune.

Registrerte og uregistrerte trossamfunn som ikke søker om statstilskudd, inngår ikke i statistikken.

Laveste antall inngåtte ekteskap siden 1934

Tall fra Statistisk sentralbyrå viser at det i 1991 inngått 19 880 ekteskap i Norge. Dette er 2 000 færre enn i 1990, og det laveste antallet siden 1934. Av nedgangen på 2 000 utgjorde over halvparten borgerlige vigsler. Giftermålshyppigheten, regnet som første gangs vigde pr. 1 000 ugifte, gikk i 1991 ned for alle mellom 19 og 39 år. Gjennomsnittsalderen for første gangs gifte menn er nå 29 år, mens tilsvarende tall for kvinner er 26,4 år.

Tallet på inngåtte ekteskap har i det siste tiåret ligget på omkring 21 000. Vi har ikke gode nok registreringsmuligheter for samboerstatistikk til å anta om nedgangen i antall vigsler i 1991 skyldes relativt flere inngåtte samboerskap.

Antall borgerlige vigsler har gått ned, og utgjorde i 1991 om lag 29 prosent av alle vigsler. Andelen borgerlige vigsler var høyest i 1984, da den utgjorde 38 prosent av alle vigsler.

Rundt 75 prosent av ekteskapene var første gangs giftemål både for kvinnen og mannen. Dette er på samme nivå som tidligere.

Som vanlig det siste 10-året var juni den mest populære måneden å gifte seg i, med 20 prosent av alle inngåtte ekteskap. Januar hadde den laveste andelen. □

Hvert postnummer sitt barnevern?

Lars Kristofersen og Tor Slettebø¹

Andelen barn under vernetiltak av barnevernet er avhengig av hvor i landet barna bor. Vestlandet har færrest barnevernbarn. Andelen er høyest i Oslo og Østfold og lavest i Sogn og Fjordane. Andelen barnevernbarn øker med urbaniseringsgrad. I artikkelen drøftes hvordan kjennetegn ved barneverntjenesten kan påvirke rekrutteringen av barn til barnevernet.

Tallet på barn under tiltak av barnevernet har økt de siste årene. Mens denne situasjonen er ny i landssammenheng, har Oslo også tidligere hatt høye andeler barn i barnevernet - på syttitallet.

Når det gjelder omsorgssviktens sosiale årsaker og forutsetninger, står vi her i landet bare i startfasen til å forstå problematikken. Da Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) i 1989 presenterte høye andeler barn i barnevernet for de fire største byene, sa mange at "selvsagt er det slik".

Vi presenterer her en undersøkelse som beskriver situasjonen i mellomstore østlandskommuner. Også mellom disse kommunene finner vi forskjeller i tiltak for barn.

Vi finner store geografiske variasjoner i barneverntiltak som mange vil forklare med ulikheter i barnefamilienes levekår. Nærstudier av barneverntjenesten i sju østlandskommuner viser at barnevernapparatet fungerer høyst forskjellig fra kommune til kommune. Av denne grunn drøfter vi hvordan egenskaper ved barneverntjenesten kan bidra med mulige forklaringer på hvorfor andelen barn under tiltak av barnevernet varierer mellom kommuner.

Ca. 14 000 barn under 18 år under barneverntiltak ved utgangen av 1990

Ifølge barnevernloven (1953), kan barn og unge i alderen 0-22 år få hjelp av barnevernet². I løpet av 1990 var vel 18 100 barn under barneverntiltak. Økningen

fra 1989 til 1990 var på nær 10 prosent. Dette er antakelig minimumstall.

Ved utgangen av 1990 var det registrert 15 300 barn og unge (0-22 år) under barneverntiltak. Blant disse var omlag 13 900 i alderen 0-17 år.

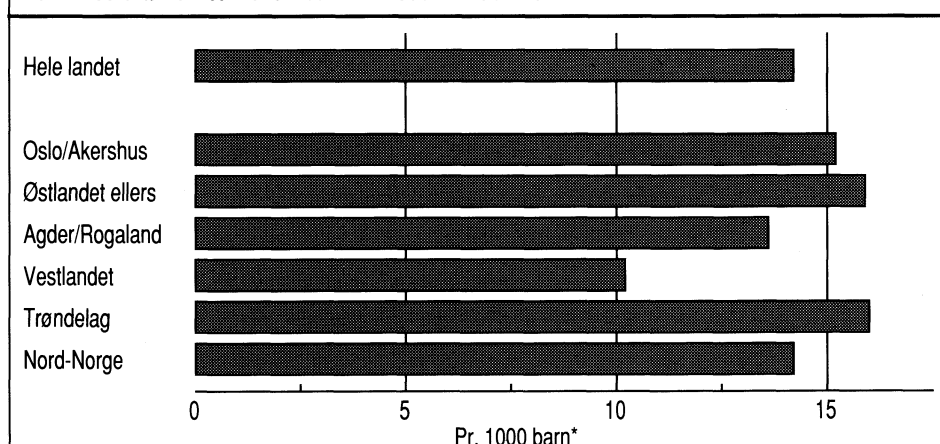
Lavest andel barnevernbarn på Vestlandet

Barnevernbarna under 18 år fordelte seg på landsdeler slik det framgår av fig. 1. Som vi ser ligger Vestlandet godt under landsgjennomsnittet (35 prosent lavere). Nord-Norge og Agder/Rogaland ligger nær landsnittet, mens Trøndelagsfylkene ligger litt over.

Fylkene viste større variasjoner i barneverntiltak enn det vi fant mellom landsdeler. Især er det store forskjeller mellom østlandsfylkene - på den ene siden Østfold og Oslo (begge 21 barn og unge under vernetiltak pr. 1 000 0-17 år) og på den andre siden Akershus (vel 10 pr. 1 000) (se fig. 2). Telemark hadde den nest laveste andelen barn under tiltak (12 pr. 1 000) av østlandsfylkene.

Innen Vestlandet fant vi også forskjeller i tiltakshyppighet. Sogn og Fjordane hadde ved utgangen av 1990 den laveste tiltakshyppigheten av alle fylkene (7 pr. 1 000), Møre og Romsdal nest lavest (10 pr. 1 000). Dernest fulgte Hordaland (11 pr. 1 000).

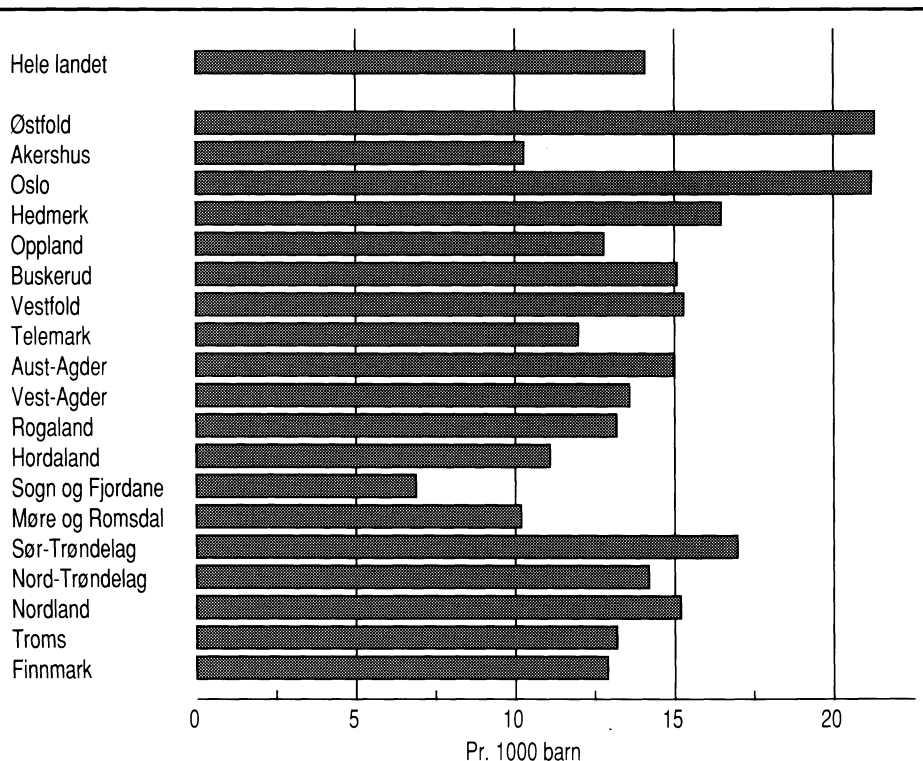
Figur 1
Barn med tiltak av barnevernet 31.12.1990. Landsdeler

*Barn under tiltak pr. 1000 barn og unge 0-17 år

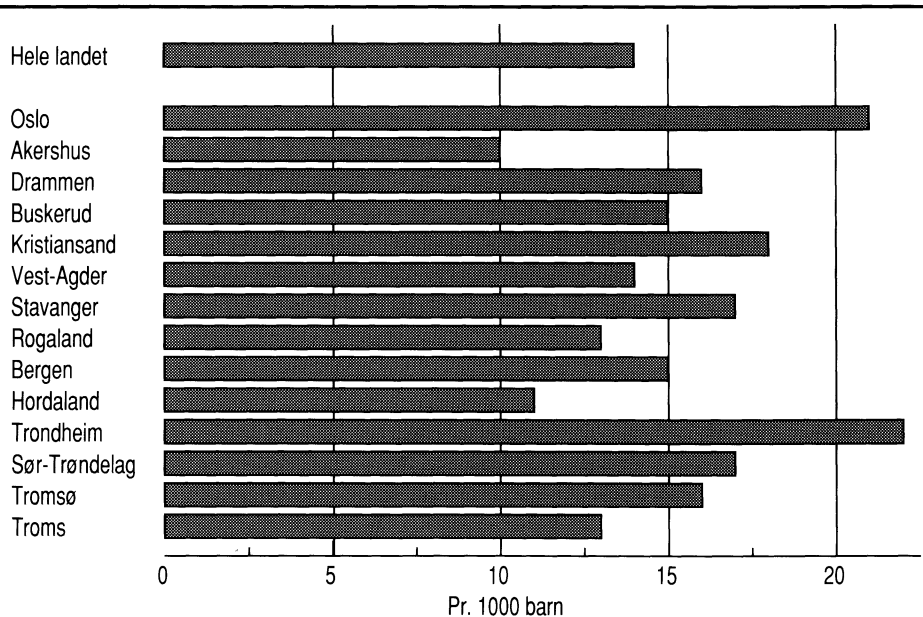
Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå, bearbeidd av NIBR

Figur 2

Barn med tiltak av barnevernet 31.12 1990. Fylker

Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Figur 3

Barn med tiltak av barnevernet 31.12 1990. De sju største byene/omlandsfylkene

Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå, bearbeidd av NIBR

Innen landsdelene Agder/Rogaland, Trøndelag og Nord-Norge var det ubetydelige forskjeller mellom fylkene.

Høyest andel barneverntiltak i storbyene - Trondheim og Oslo på topp

En analyse av fylkenes barnevernande-

ler dekker over det faktum at de største byene har høyere barnevernandeler enn omlandsfylket. Slik sett er forholdet vi har pekt på mellom Oslo og Akershus symptomatisk for de andre største byene. I det hele tatt er det store ulikheter mellom kommunegrupper og enkeltkommuner når det gjelder hvor mange av barna blant innbyggerne som er under barneverntiltak.

I figur 3 ser vi at Trondheim og Oslo var de byene som hadde de høyeste andelen barn under vernetiltak ved utgangen av 1990 (21-22 pr. 1 000). Bergen og tildels Stavanger synes å være utsatt for en "vestlandseffekt", det vil si at byene hadde relativt færre barnevernbarn enn hva vi forventet ut fra bystørrelsen. Kristiansand, for eksempel, hadde et større innslag barnevernbarn i befolkningen enn Stavanger. Forskjellene mellom byene og fylkene ble enda tydeligere når vi beregnet på basis av nettotallene for omlandsfylkene (dvs. antall barn i barnevern i fylket utenom storby, dividert på det samme nettobefolkningstallet 0-17 år).

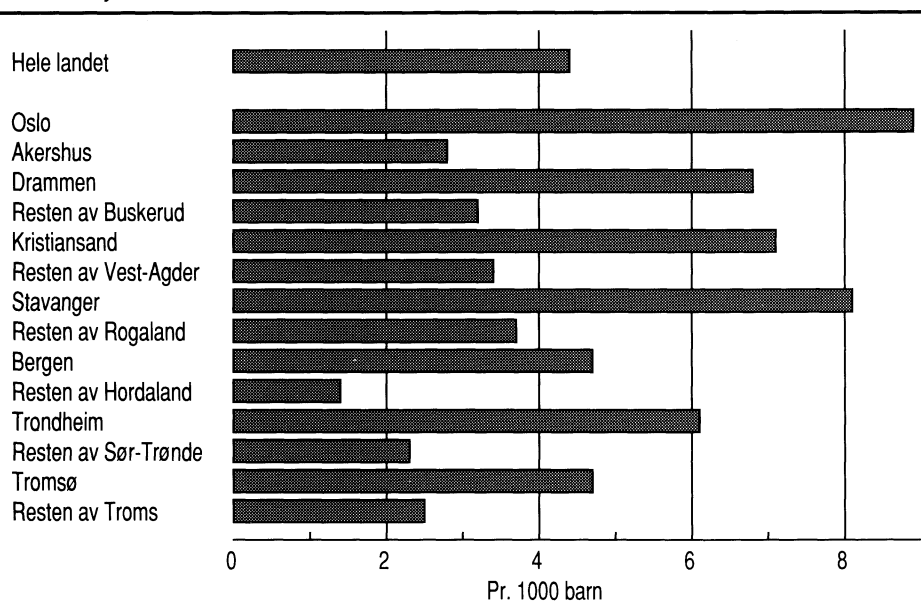
Da vi sammenliknet andelen barn med omsorgstiltak, dvs. omsorg i form av fosterhjem eller i barne- og ungdomshjem, fant vi at alle de sju største byene hadde relativt flere barn under tiltak enn resten av deres omlandsfylker (figur 4). Forholdet mellom Akershus og Oslo ble beregnet som for alle tiltak i og med at Oslo er eget fylke. Oslo hadde nær tre ganger høyere andel barn i omsorgstiltak enn Akershus. Vi fant forøvrig at Stavanger hadde særlig høy andel sammenliknet med de andre byene og sammenliknet med resten av Rogaland. Bergen hadde lav andel barn i omsorg i storbyssammenheng, men andelen var likevel høy i forhold til resten av Hordaland.

Vi har beregnet ulikheter i barnevernandeler for kommunene i landet gruppert etter grad av tettbygghet³.

Lavest andel barneverntiltak i små spredtbygde kommuner

Som vi ser av figur 5 framkom det ganske tydelige forskjeller i hyppighet av barneverntiltak mellom kommunegruppene. Kommuner med under 60 prosent av befolkningen i tettbygde strøk hadde 9-11 barn i vernetiltak pr. 1 000. Kommuner som er sterkt bypregete, med over 90 prosent i tettbygde strøk, hadde de klart høyeste barnevernandelen (18 pr. 1 000). Kommuner med over 90 prosent av be-

Figur 4
Barn med omsorgstiltak av barnevernet 31.12 1990. De sju største byene/resten av omlandsfylkene

Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå, bearbeidd av NIBR

folkningen bosatt i tettbygde strøk hadde samlet dobbelt så høye andeler barn i barneverntiltak som kommuner med 10-20 prosent i tettbygde strøk.

Tilsvarende har vi analysert barn under omsorgstiltak i kommuner med varierende grad av tettbygghet (se figur 6). Vi fant her mer enn en fordobling av andelen barn og unge under omsorgstil-

tak når vi beveget oss fra de minst tettbygde kommunene til de mest tettbygde. Kommuner i de mest spredtbygde kommunegruppene hadde i gjennomsnitt vel 2 pr. 1 000 barn og unge under omsorgstiltak. Av figur 6 framgår videre at kommuner med over 90 prosent av befolkningen i spredtbygde strøk i gjennomsnitt hadde omlag 7 pr. 1 000 i om-

sorg.

Våre analyser viste, når vi splittet opp de mest spredtbygde kommunene etter kommunestørrelse, at kommuner med under 5 000 innbyggere og under 50 prosent av befolkningen i tettbygde strøk hadde 2 pr. 1 000 barn i omsorgstiltak.

Disse gjennomsnittstallene dekker over at over 100 av de minste kommunene her i landet ikke rapporterte om barn i omsorgstiltak ved utgangen av 1990, altså hadde en rate på null. Dette kunne for noen skyldes mangelfull rapportering, for andre at de faktisk ikke hadde omsorgstiltak for barn iverksatt ved utgangen av 1990. For Oslo og Stavanger fant vi omsorgsrater høyere enn 7 pr. 1 000 (henholdsvis 8 og 9). Dette vil si at det er vel 4 ganger høyere hyppighet av omsorgstiltak i noen av de største byene sammenliknet med gjennomsnittet av de minste, mest spredtbygde kommunene⁴.

Bruken av barne- og ungdomshjem varierer særlig sterkt med urbaniseringsgrad. I de fire største byene var det ved utgangen av 1990 registrert 17 barn og unge i institusjon pr. 10 000 i befolkningen (0-20 år). Landsgjennomsnittet for barn og unge i denne typen av institusjoner var 8 pr. 10 000 (0,8 pr. 1 000).

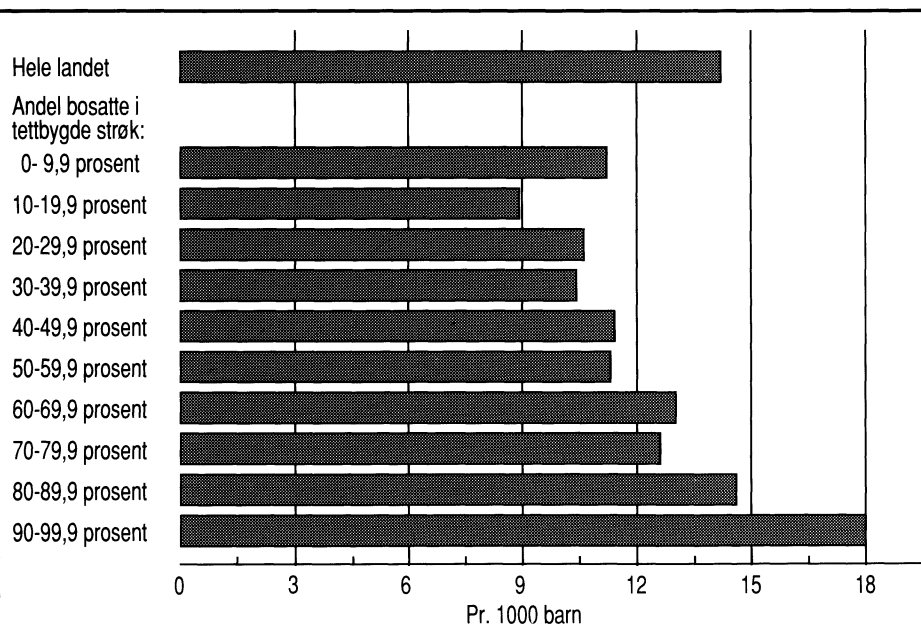
Barneverntjenesten i sju østlandskommuner

For å uttype den offisielle barnevernstatistikken gjennomførte vi nærstudier av barnevernet i sju mellomstore østlandskommuner. Nærstudiene besto av ulike delundersøkelser: Registrering av sosial bakgrunn, familie, sosiale nettverk og grunnlag for barnevernets inngripen for de ialt 200 barna som var under tiltak i utvalgs kommunene på undersøkelsestidspunktet. Beskrivelsen av barnevernbarnas sosiale bakgrunn tok utgangspunkt i situasjonen ved første vedtak, dvs. da barnevernet første gang fattet et formelt vedtak om å sette iverk hjelpetiltak i hjemmet eller omsorgsovertakelse. Manglende opplysninger om fedrene gjorde at vi i hovedsak presenterer opplysninger om mødrenes situasjon.

Hvert tredje barn vokste opp med bare mor

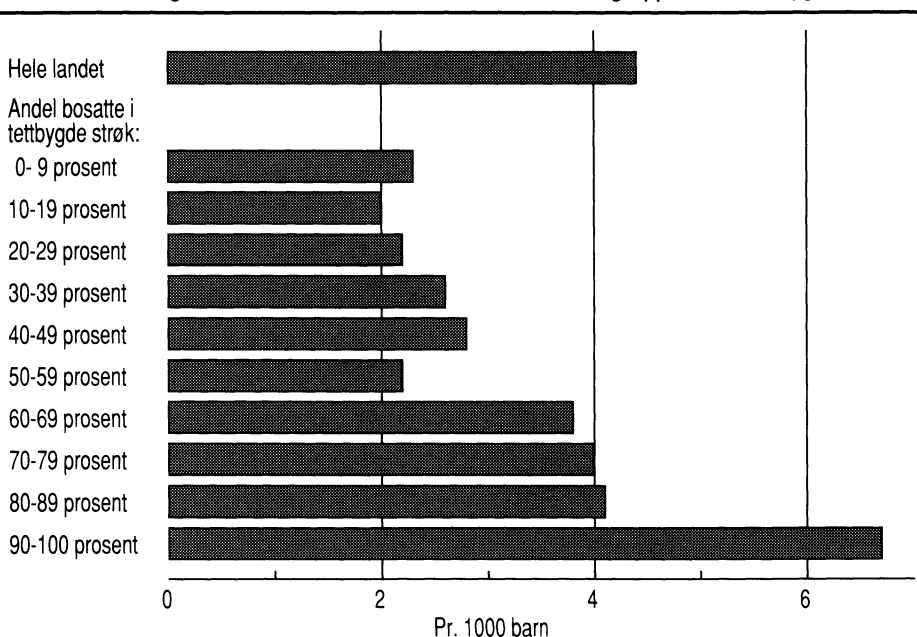
Barnevernbarnas gjennomsnittsalder var 11 år i 1991, mens de i snitt var 7 år ved første vedtak. Det var noen flere gutter enn jenter. Halvparten av barna hadde vokst opp med begge foreldre, mens en

Figur 5
Barn med tiltak av barnevernet 31.12 1990. Kommune grupper etter tettbygghet

Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå, bearbeidd av NIBR

Figur 6

Barn med omsorgstiltak av barnevernet 31.12 1990. Kommune-grupper etter tettbygdhet

Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå, bearbeidd av NIBR

tredjedel (32 prosent) hadde vokst opp med bare mor. Innslaget av eneforsørger var større enn for barn generelt, men mindre enn for barn under tiltak av barnevernet i deler av storbyer, hvor omlag 42 prosent av barna vokser opp med eneforsørger (Kristofersen og Slettebø 1989). I forhold til andre barn hadde barnevernbarna oftere opplevd skiftninger i familiesituasjonen.

Mødrene til barna manglet ofte tilknytning til arbeidslivet. Dårlig økonomi og avhengighet av sosialhjelp var sentrale kjennetegn ved familiene. Hver femte av mødrene hadde selv vært i kontakt med barnevernet i løpet av sin egen oppvekst.

Barnevernfamiliens problemer

Som oftest var vanskjøtsel av barnet, foreldrenes manglende evne til å sette barnas behov foran egne og dårlige boforhold oppgitt som grunn for første vedtak, enten det gjaldt iverksetting av hjelpetiltak i hjemmet eller omsorgsovertakelse. Boligproblemer er ikke i seg selv grunnlag for barneverntiltak, men kan representere tilleggsproblemer for familiene. Fysiske overgrep mot barnet, samlivsproblemer hos foreldre og foreldrenes alkoholmisbruk var problemer som oftest ble nevnt i sakene hvor barnevernet overtok omsorgen for barnet.

Økende spesialisering av barneverntjenesten

Undersøkelsen viser en tendens til spesialisering i barnevernfeltet. Med spesialisering menes at barnevernet blir skjermet organisatorisk fra andre tjenester ved sosialkontoret, f.eks. utbetalingen av sosialhjelp. Dette kan gi ansatte en bedre anledning til å konsentrere seg og følge opp barnevernsakene.

Alle kommunene hadde egne stillinger øremerket til barnevern. Forøvrig var barnevernet organisert forskjellig, alt fra egne barneverngrupper med egen leder til mer integrerte løsningsmodeller. Til tross for variasjoner mellom kommunene med hensyn til andel barnevernsaker, synes bemanningen, dvs. andel øremerkede stillinger til barnevern pr. 1 000 barn og unge under 18 år, å være lik for fem av sju kommuner. Dette er i tråd med andre funn. Flaatten (1983) fant heller ikke sammenheng mellom barnevernandel og apparatets oppbygging og ressurser i analysen av nye barnevernklienter på slutten av 1970-tallet.

Gjennomtrekk blant ansatte

Graden av gjennomtrekk blant ansatte varierte mellom kommunene. I enkelte kommuner hadde to tredjedeler av den faglige staben sluttet i løpet av halvannet år, mens i andre kommuner hadde in-

gen sluttet.

Enkelte kommuner hadde store problemer med å rekruttere fagpersonell. Følgelig rekrutteres andre yrkesgrupper, for eksempel helsesøstre, lærere og førskolelærere, til barnevernstillingene. Tradisjonelt har slike stillinger vært besatt av sosionomer og barnevernspedagoger.

Barnevernet i tettbygde strøk mest kontakt med andre instanser

Barnevernets kontakt med andre instanser som jobber med barn er en viktig side ved barnevernarbeidet i forhold til enkeltsaker, men kan også ha betydning for omfanget av saker. I enkelte tilfeller kan tverrfaglig samarbeid utløse alternative løsninger som kan forhindre at barn meldes til barnevernet. I andre tilfeller kan målet med tverrfaglig samarbeid være at barnevernet ønsker seg flere meldinger fra andre instanser. Undersøkelsen viste at melfrekvensen (hvor ofte ulike hjelpeinstanser er oppgitt som henvisningsinstans) varierte mellom kommunene. Sammenliknet med de spredtbygde kommunene, mottok barnevernet i de tettbygde kommunene oftere henvisninger fra skole eller pedagogisk-psykologisk rådgivningstjeneste (PP-tjenesten), familie, helseråd / lege, helsestasjon, barnehage osv. Til gjengjeld ble naboer oftere oppgitt som henvisningsinstans i de spredtbygde sammenliknet med de tettbygde kommunene. Dette tyder på at det kan være en sammenheng mellom utbyggingen av hjelpeapparatet for barn og unge og omfanget av barnevernsaker.

Kommunene prioriterer forskjellig

På tross av økte ressurser senere år er barnevernet fortsatt nødt til å prioritere. Spørsmålet om prioritering knytter seg til hvilket barn som skal få hjelp først. Vi har studert prioriteringspraksis ved å se nærmere på hvilke undersøkelsessaker som var påbegynt og hvilke som ikke var påbegynt. Undersøkelsessakene er saker hvor barnevernet, med utgangspunkt i en melding, har konkludert med at det er grunnlag for å undersøke om barnet har behov for tiltak etter barnevernloven eller ikke.

Studien av påbegynte undersøkelsessaker viste stor variasjon mellom kommunene når det gjelder barns alder, hvem som var oppført som hen-

visningsinstans, alvorlighetsgrad, hvor lenge undersøkelsen hadde vært registrert på sosialkontoret osv. Dette kan tyde på at barnevernet i ulike kommuner i liten grad har en felles prioriteringspraksis.

Aktiviteten fordelte seg ujevnt mellom kommunene. I tre kommuner var de fleste av undersøkelsesene påbegynt, mens i tre kommuner var de fleste av sakene ikke påbegynt. Dette resultatet kan være et uttrykk for ulike prioriteringer, men kan også reflektere ulikheter i ressurstilstanden mellom kommunene.

I tillegg til ulik prioriteringspraksis, ble det anvendt ulike kriterier for registrering og definering av barnevernsakene, f.eks. at enkelte kommuner definerer tiltak for funksjonshemmete barn som forebyggende barneverntiltak, mens andre hjemlet slike tiltak i Lov om sosial omsorg.

Barneverntjenesten bør "kikkes i kortene"

I tidligere NIBR-rapport (1989:5) var vi særlig opptatt av de høyere andelene barn i barnevernet i storbyene sammenliknet med resten av landet. I rapporten vi nylig har utgitt (NIBR-rapport 1992:6) drøfter vi især ulikhetene vi finner også mellom mellomstore kommuner på Østlandet, og de lave ratene vi finner i de minste kommunene i hele landet.

Mange kommuner har mindre enn 3 barn i vernetiltak pr. 1 000 barn og unge, dette er lavt når landsgjennomsnittet ved utgangen av 1990 var 14. Barns rett til hjelp har vært mye debattert de seinere år (se f.eks. Barneombudet 1991, Ot.prop. nr. 44 1991-92). Andelen barn under vernetiltak i endel mindre kommuner er så lavt at en kan spørre seg om behovet for barneverntjenester ikke må være høyere og at en derfor har betydelige mørketall. Fylkesmannens tilsynsfunksjon kan i denne sammenheng være interessant. Denne tilsynsfunksjonen er skjerpet i den nye loven om barneverntjenester, som blir gjort gjeldende fra 1993 (Ot.prop. nr. 44, Stortingsforhandlinger nr. 11 (1991-92)).

Selv om levekårene kanskje ikke er så vanskelige for barn i spredtbygde kommuner sammenliknet med de største byene, tyder nærstudier i østlandskommunene på at variasjonene i klientandel som framgår av barnevernstatistikken påvirkes av kjennetegn ved det lokale

hjelpeapparatet. Vi vil derfor foreslå at både politikere og fagfolk tar opp til diskusjon om nivået i de minste kommunene i andeler barneverntiltak er for lave i forhold til hva som må antas å være behovet i disse kommunene. De største byene har allerede fått en del oppmerksomhet med hensyn på høye barnevernandeler, og deres andeler synes økende de siste årene.

Antakelig er det ikke tilstrekkelig at barneverntjenesten i den enkelte kommune "borger for" barn og unges rettsikkerhet. Det kan være uenighet om behovene og prioritering i denne sammenheng. Fylkesmannen - og eventuelt Barne- og familiedepartementet - bør "kikke" den kommunale barneverntjenesten "litt i kortene" og slå ned på eventuell unnfallenhet i "de lave talls" kommuner. Dette vil kunne skje gjennom blant annet å sammenlikne statistikk for ulike kommuner, og fra Fylkesmennenes side i samarbeid med tjenesteapparatet i den enkelte kommune.

1. Artikkelen er skrevet på grunnlag av resultater i et nylig avsluttet NIBR-prosjekt "Sosiale forhold for barnevernbarn i ulike kommuner". Prosjektet var finansiert av Kommunenes Sentralforbund. Hovedresultatene er publisert i NIBR-rapport 1992:6 "Til barnets beste...".

Undersøkelsen består av ulike delstudier: Analyse av Statistisk sentralbyrås barnevernstatistikk for 1987, 1989 og 1990, samt journalundersøkelser av barn under tiltak i sju østlandskommuner. Opplysninger om tjenesteapparatet er innhentet ved hjelp av intervjuer og ulike registreringer.

2. Stortinget har nylig vedtatt en ny lov om barneverntjenester som vil bli gjort gjeldende fra 1.1.93. Nye omsorgsvedtak kan ikke iverksettes etter fylte 18 år. For unge som har omsorgstiltak før fylte 18 år, kan disse fortsette på frivillig basis inntil fylte 23 år.

3. Vi brukte informasjon fra folketellingen 1980 om kommunenes grad av tettbygghet (siden FOB 1990 resultater ikke var ferdig da vi startet prosjektet). Vi har plassert kommunene i 10 grupper av tettbygghet ut fra hvor stor prosentandel som bodde i tettbygde strøk (Folketellingas definisjon i 1980). Andeler barn i vernetiltak er så beregnet ved å summere alle tall for kommunene innen hver gruppe og dividere på antall barn og unge i befolkningen (pr. 1 000 0-17 år). Alle barnevern- og befolkningstallene er fra utgangen av 1990.

4. Da har vi likevel med så mange små kommuner i analysen at befolkningstallene ikke skulle gi tilfeldige statistiske utslag.

Litteratur

Barneombudet (1991): Høringsuttalelse til Lov om barneverntjenester. Notat.

Flaatten, Even (1983): *Barnevernsklienter og sosial bakgrunn*. Rapporter 83/14. Statistisk sentralbyrå, Oslo.

Kristofersen, Lars B. og Tor Slettebø (1989): *Oppvekstkår i storby. Om barnevern i Oslo og Bergen*. NIBR-rapport 1989:5. Oslo.

Kristofersen, Lars B. og Tor Slettebø (1992): *Til barnets beste... Regionale variasjoner i barneverntiltak. Barnevernet i sju østlandskommuner*. NIBR-rapport 1992:6, Oslo.

NOS Sosialstatistikk 1990. Statistisk sentralbyrå 1992

Ot.prop. nr. 44 (1991-92): *Om lov om barneverntjenester (barnevernloven)*.

Stortingsforhandlinger nr. 11 (1991-92): *Lov om barneverntjenester*. (11. juni).

Lars Kristofersen og Tor Slettebø er forskere ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR).

Alderspensionistenes inntekter – ikke bare alderstrygd

Jon Epland

I løpet av 1980-tallet har det blitt flere alderspensjonister med inntekter i tillegg til alderspensjonen og disse tilleggsinntektene utgjør en stadig viktigere del av pensjonistenes samlede husholdningsinntekt. Økte tilleggsinntekter og økt antall pensjonister med tilleggspensjon fra folketrygden har bidratt til at pensjonistene har hatt en gunstigere inntektsutvikling på 80-tallet enn husholdninger flest. Formuesutviklingen har også vært god for pensjonistene. De disponerte en større del av husholdningenes samlede formue i 1990 enn i 1982.

Tilleggsinntektene har fått økt betydning

Alderspensionistenes samlede husholdningsinntekt er - som for de fleste andre husholdninger - summen av flere ulike inntektskilder. Den klart viktigste inntektskilden for pensjonister er ytelser fra folketrygden. Andelen av inntekten som kommer i form av trygd, har likevel blitt redusert i løpet av 80-tallet. I 1990 utgjorde alderstrygden 65 prosent av pensjonistenes samlede husholdningsinntekt, mens den i 1982 var 74 prosent. Denne utviklingen skjer, interessant nok, samtidig med at det har blitt flere alderspensjonister med tilleggspensjon fra folketrygden, og færre mottakere av folketrygdens minstepeltelser. Mens 70 prosent av alle alderspensjonister var minstepensjonister i 1982 (dvs. de var mottakere av særtillegg), var denne andelen 49 prosent i 1990 (Rikstrygdeverket 1991). Tilsvarende ble andelen minstepensjonisthushold (dvs. husholdninger der hovedinntektstakeren mottar særtillegg) i prosent av alle alderspensjonisthushold' redusert fra 61 prosent i 1982 til 37 prosent i 1990.

Den av tilleggsinntektene som har størst betydning for pensjonister er kapitalinn-

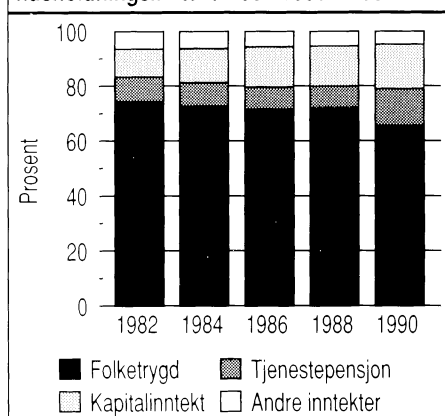
tekter. Kapitalinntekter består først og fremst av renter av bankinnskudd. I tillegg omfatter kapitalinntektene også aksjeutbytte, inntekt av bolig og annen fast eiendom. Kapitalinntektenes andel av inntekten har økt gradvis opp gjennom 80-tallet, fra ti prosent av pensjonisthusholdningenes inntekter i 1982, til 16 prosent i 1990.

Tjenestepensjon er den inntektskilden som har økt mest de siste årene. Tjenestepensjon består i tillegg til tjenestepensjon fra arbeidsforhold også av livrenter og utbytte av egen pensjonsforsikring. Denne inntektskomponenten lå lenge fast på ca. ni prosent av inntekten. På slutten av 80-tallet har likevel tjenestepensjon fått økt betydning og har økt sin relative andel av inntekten. I 1990 utgjorde tjenestepensjon o.l. 14 prosent av pensjonistenes samlede inntekt.

Andre inntekter omfatter først og fremst lønns- og næringsinntekter for de pensjonistene som fremdeles er yrkesaktive. I tillegg omfatter andre inntekter også visse stønader, der bostøtte er den viktigste. Disse inntektene har fått redusert betydning på 80-tallet og utgjorde i underkant av fem prosent av inntekten i 1990.

Figur 1

Sammensetning av alderspensjonistenes husholdningsinntekt. 1982-1990. Prosent

Størrelsen på tilleggsinntektene varierer

Nesten "alle" pensjonisthusholdninger hadde i 1990 inntekter ved siden av alderstrygden, og andelen hushold med tilleggsinntekter økte sterkt i løpet av 80-tallet. Mens det i 1982 var 21 prosent av husholdningene som kun hadde inntekt fra trygd, var tilsvarende tall for 1990 bare fire prosent. Det er likevel stor variasjon innen pensjonistgruppen både når det gjelder størrelsen på tilleggsinntektene og hvor mye disse utgjør som andel av pensjonisthusholdningenes samlede inntekt.

Både trygdeytelsene og tilleggsinntektene er større i husholdninger der hovedpersonen er mann enn der hovedpersonen er kvinne. Tilsvarende er tilleggsinntektene større blant yngre pensjonister enn blant eldre. Dessuten har pensjonistepar større inntekter enn enslige pensjonister, og husholdninger som mottar tilleggspensjon fra folketrygden har større tilleggsinntekter enn minstepensjonister. Tilleggsinntektene øker også med størrelsen på husholdningens trygdeytelser.

Kapitalinntektene er likevel av større betydning for pensjonister med lav inntekt enn for de med større inntekter. Derimot er tjenstepensjonen av størst betydning for de mer velstående pensjonisthusholdningene. Tabell 1 viser at kapitalinntektene utgjør en større del av samlet inntekt for eldre pensjonister enn for yngre. Kapitalinntektene er også en viktigere inntektskilde for enslige pensjonister enn for ektepar, og utgjør tilsvarende en større andel av minstepensjonistenes samlede inntekt enn for tilleggspensjonister. Kapitalinntektenes andel av samlet inntekt er også større for pensjonisthushold som mottar små trygdeytelser, enn for hushold med store ytelser.

For tjenstepensjon er tendensen motsatt. Denne inntektskilden betyr klart mest for pensjonisthusholdninger med god inntekt, f.eks. hushold med mannlig hovedperson, hushold med tilleggspensjon og pensjonister som mottar relativt store ytelser fra folketrygden. Dette har sammenheng med at tjenstepensjon o.l. blir utbetalt på bakgrunn av tidligere yrkesinnsats, noe som favoriserer menn framfor kvinner og tilleggspensjonister framfor minstepensjonister.

Selv om andelen pensjonisthushold med tilleggssinntekter har økt, har mange av dem relativt små tilleggssinntekter. I 1990 hadde 37 prosent av pensjonisthusholdningene tilleggssinntekter på un-

der 15 000 kroner, og godt over halvparten (57 prosent) hadde under 30 000 kroner i tilleggssinntekter. Tilsvarende hadde 23 prosent relativt høye tilleggssinntekter på over 60 000 kroner, (tabell 2).

Størrelsen på tilleggssinntektene følger samme mønster som for gjennomsnittsbeløpene for de ulike inntektsartene. Innen pensjonistgruppen er det særlig blant yngre (pensjonist)ektepar med tilleggspensjon fra folketrygden, at det er mange med store tilleggssinntekter. Blant pensjonisthusholdninger som mottok trygdeytelser på over 140 000 kroner fra folketrygden i 1990, hadde f.eks. over halvparten (54 prosent) tilleggssinntekter på over 60 000 kroner. Blant pensjonister med små tilleggssinntekter skilte minstepensjonistene seg ut. De langt fleste av disse (58 prosent) hadde tilleggssinntekter på under 15 000 kroner. Bare åtte prosent av minstepensjonistene hadde tilleggssinntekter på over 60 000 kroner.

Tabell 1. Alderspensjonistenes inntekter. Gjennomsnitt for husholdninger, etter hovedinntektstakerens alder/pensjonsstatus/kjønn og husholdningens størrelse og folketrygd. 1990. Kroner og prosent

	Brutto- Inntekt	Folke- trygd	Kapital- inntekt	Tjeneste- pensjon	Andre inntekter
Alle	127 300	83 100	20 600	17 400	6 200
Kjønn					
Menn	162 400	102 900	26 300	23 700	9 500
Kvinner	96 800	65 900	15 600	11 900	3 300
Alder					
- 69 år	154 900	94 600	21 100	24 800	14 400
70 - 79 år	132 800	86 800	22 300	17 700	6 000
80 -	98 800	68 100	16 700	12 200	1 800
Husholdningstype					
Enslig	96 000	63 800	17 600	11 700	2 900
Par	177 400	115 500	25 100	26 800	10 100
Pensjonsstatus					
Minstepensjonist	82 600	60 100	14 300	5 800	2 400
Tilleggspensjonist	153 800	96 700	24 300	24 300	8 500
Ytelser fra folketrygden					
- 59 999	79 200	53 200	13 800	8 700	3 400
60 000 - 99 999	121 300	79 300	18 400	16 600	7 100
100 000 - 139 999	187 300	118 700	32 300	26 800	9 600
140 000 -	259 500	170 800	35 500	45 100	8 100
Alle	100,0	65,3	16,2	13,7	4,9
Kjønn					
Menn	100,0	63,4	16,2	14,6	5,8
Kvinner	100,0	68,0	16,2	12,3	1,8
Alder					
- 69 år	100,0	61,1	13,6	16,0	9,3
70-79 år	100,0	65,4	16,8	13,3	4,5
80 -	100,0	68,9	16,9	12,3	1,8
Husholdningstype					
Enslig	100,0	66,5	18,3	12,2	3,0
Par	100,0	65,1	14,1	15,1	5,7
Pensjonsstatus					
Minstepensjonist	100,0	72,8	17,3	7,0	2,9
Tilleggspensjonist	100,0	62,9	15,8	15,8	5,5
Ytelser fra folketrygden					
- 59 999	100,0	67,3	17,5	11,0	4,3
60 000 - 99 999	100,0	65,3	15,2	13,6	5,9
100 000 - 139 999	100,0	63,4	17,2	14,3	5,1
140 000 -	100,0	65,8	13,7	17,4	3,1

Ikke større ulikhet i pensjonistenes levestandard

Til tross for at tilleggssinntektene har fått økt betydning, og at de er svært ulikt fordelt innen pensjonistgruppen, har ikke dette ført til at levestandarden blant pensjonister har blitt mer ulikt fordelt i løpet av 80-årene.

Som et mål på husholdningenes levestandard skal vi her benytte inntekt etter skatt pr. forbruksenhet.² De forbruksvektene som er benyttet her, og som følger anbefalinger fra OECD, tilordner første person vekten 1, neste voksne i husholdningen vekten 0,7, og barn under 17 år vekten 0,5.

For å se på inntektsfordelingen har vi delt inn pensjonisthusholdningene i fire like store grupper (kvartiler) og rangert de etter størrelsen på inntekten. Kvartil 1 er den firedelen av husholdningene med lavest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet, mens kvartil 4 tilsvarende er den firedelen med høyest inntekt. Tabell 3 viser hvor stor andel av inntekten de ulike firedelene disponerer. Dersom inntektsfordelingen var helt lik, ville hver firedel disponere 25 prosent av inntekten.

I 1990 disponerte den firedelen av pensjonisthusholdningene med lavest inntekt 17 prosent av all inntekt, mens den firedelen med størst inntekt tilsvarende hadde 37 prosent. Sammenliknet med 1982 er dette en litt jevnere inntektsforde-

Tabell 2. Andelen pensjonisthushold etter størrelsen på tilleggsinntektene. 1990

	Alle	-14999	15000- 29999	30000- 59999	60000-
Alle	100,0	36,9	20,0	20,6	22,5
Kjønn					
Menn	100,0	26,6	17,4	22,8	33,2
Kvinner	100,0	45,9	22,2	18,7	13,2
Alder					
- 69 år	100,0	22,0	22,7	22,6	32,7
70 -79 år	100,0	35,5	20,6	20,7	23,2
80 -	100,0	49,1	17,0	19,1	14,8
Husholdningstype					
Enslig	100,0	46,3	21,7	18,8	13,2
Par	100,0	21,3	17,3	24,2	37,1
Pensjonsstatus					
Minstepensjonist	100,0	58,3	18,9	14,7	8,0
Tilleggspensjonist	100,0	24,3	20,6	24,0	31,1
Ytelse fra folketrygden					
- 59 999	100,0	53,2	21,8	14,3	10,7
60 000 - 99 999	100,0	33,8	20,7	24,8	20,7
100 000 - 139 999	100,0	18,5	17,7	25,7	38,1
140 000 -	100,0	12,6	12,7	20,6	54,2

ling, da tilsvarende tall hhv. var 16 og 38 prosent. Dette er i så fall en interessant utvikling sett i lys av at inntektsfordelingen for husholdningene i alt tenderer mot større ulikhet mot slutten av 80-tallet (Epland 1992).

Tabell 3. Inntektsfordeling innen pensjonisthusholdningene. 1982 og 1990. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet

	1982	1990
Kvartil		
1	16,2	17,0
2	20,9	20,8
3	25,2	24,8
4	37,7	37,4
Alle	100,0	100,0

Ser vi på hvilke inntektskomponenter som hhv. bidrar til større og mindre ulikhet for pensjonistene mellom 1982 og 1990, viser tabell 4 at ytelser fra folketrygden og kapitalinntekter var jevnere fordelt i 1990 enn i 1982, mens tjenstepensjon og andre inntekter har blitt mer ulikt fordelt. Det som tabellen viser, er hvordan de ulike inntektskildene fordeler seg mellom de ulike inntektsklassene. Vi ser f.eks. at *ytelser fra folketrygden* er den inntektskomponenten som er klart jevnest fordelt blant pensjonistene, selv om også denne inntektskilden er skjevt fordelt. Den firedelen av pensjonisthusholdnin-

gene med lavest inntekt pr. forbruksenhet mottok f.eks. 19 prosent av all folketrygd i 1990, mens den firedelen med høyest inntekt tilsvarende mottok 32 prosent. At folketrygden er den av inntektene som er jevnest fordelt mellom pensjonister, er likevel ikke uventet siden det ligger innebygget i folketrygden et utjevneelement ved at f.eks. personer uten tidligere (yrkes)inntekt likevel mottar alderstrygd (minstepensjon), og ved at det er tak på hvor store trygdeutbetalinger som blir gitt. *Kapitalinntekter* er klart mer ujevnt fordelt blant pensjonistene. Her hadde den rikeste firedelen 58 prosent av all kapitalinntekt i 1990. Fordelingen var likevel skjevere i 1982, da den rikeste firedelen hadde 65 prosent. Den

Tabell 4. Fordelingen av tilleggsinntekter i fire ulike inntektsklasser for inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Pensjonisthushold. Kvartiler. 1982 og 1990. Prosent

	Folketrygd	Tjenestepensjoner	Kapitalinntekter	Andre inntekter
Kvartiler				
1982				
1	17,5	3,0	3,1	5,5
2	22,6	7,6	9,9	13,3
3	25,3	23,5	22,3	32,0
4	34,5	65,9	64,7	49,3
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0
1990				
1	18,7	1,3	6,0	3,5
2	23,1	6,9	14,2	16,9
3	26,3	21,6	21,8	23,1
4	31,9	70,2	57,9	56,5
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0

aller skjevste fordelingen finner vi for *tjenstepensjon*, der den rikeste firedelen av pensjonisthusholdningene mottok 70 prosent av all tjenstepensjon i 1990, og fordelingen har her blitt enda mer ujevn siden 1982. Det samme gjelder og for *andre inntekter*. Summen av alle de fire inntektskildene virker likevel i retning av mindre inntektsulikhet blant pensjonister, ikke minst siden den viktigste inntektskilden - ytelser fra folketrygden - har en jevnere fordeling i 1990, sammenlignet med 1982.

Bedre inntektsutvikling for pensjonister enn gjennomsnittet

For å se på pensjonistenes inntektsnivå sammenlignet med andre husholdninger skal vi benytte to inntektsbegrep. *Disponibel inntekt* er samlet husholdningsinntekt minus utlignet skatt og utgifter til gjeldsrenter. En slik definisjon av disponibel inntekt - der en trekker fra gjeldsrenter - kan likevel dekke over betydelige forbruksmuligheter, ikke minst siden skattereglene gir ubegrenset fradrag for gjeldsrenter. Av denne grunn har en i flere nyere inntektsanalyser valgt å heller bruke *inntekt etter skatt* som det beste mål på husholdningens levestandard (sef.eks. Aaberge og Wennemo 1988, Andersen 1992). Inntekt etter skatt tilsvarer altså disponibel inntekt, men med den forskjell at gjeldsrentene ikke er trukket fra inntekten. For pensjonistgruppen er det imidlertid små forskjeller mellom de to inntektsbegrepene siden de fleste ikke har gjeld. For yngre husholdninger med store etableringsutgifter utgjør gjeldsrentene derimot en betydelig del av inntekten.

Pensjonistgruppen har hatt en jevn vekst i inntektene opp gjennom hele 80-tallet. Siden pensjonistene i liten grad har gjeldsrenter har utviklingen i disponibel inntekt pr. forbruksenhet for pensjonistene vært klart gunstigere enn for gjennomsnittet for alle husholdninger. Fra 1982 til 1990 økte disponibel inntekt pr. forbruksenhet for pensjonisthusholdningene med 17 prosent målt i faste kroner, mens gjennomsnittsinntekten for alle hushold økte med 7 prosent. For inntekt etter skatt pr. forbruksenhet har også pensjonistene hatt en bedre inntektsvekst enn gjennomsnittet. Fra 1982 til 1990 økte her inntektene med 20 prosent for pensjonistene, mot 16 prosent for husholdningene i alt. Det er særlig mot slutten av 80-tallet at pensjonistene har hatt en bedre inntektsutvikling enn gjennomsnittet, noe som tyder på at pensjonistgruppen i mindre grad enn andre hushold ble rammet av det økonomiske tilbakeslaget i økonomien etter 1987.

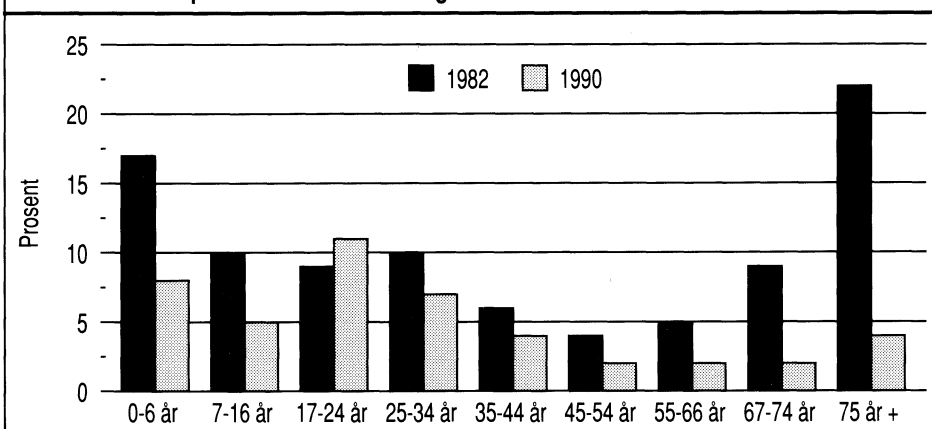
Pensjonistene hadde i 1990 fremdeles lavere levestandard enn gjennomsnittet

Tabell 5. Utviklingen i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet. 1982, 1984, 1986, 1988 og 1990. Faste kroner. 1982=100

	Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet		Disponibel inntekt pr. forbruksenhet	
	Alle husholdninger	Pensjonister	Alle husholdninger	Pensjonister
1982	100	100	100	100
1984	105	103	102	102
1986	114	112	108	111
1988	118	115	107	113
1990	116	120	107	117

Figur 2

Andelen personer med lav husholdningsinntekt i ulike aldersgrupper. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982 og 1990.

for alle hushold, men forskjellene har blitt mindre i løpet av 80-årene. Mens pensjonisthushold i 1982 hadde en disponibel inntekt pr. forbruksenhet som var 80 prosent av gjennomsnittet for alle, har denne andelen økt til 87 prosent i 1990. For inntekt etter skatt pr. forbruksenhet har endringene vært mindre. I 1990 hadde pensjonistene en inntekt som var 76 prosent av gjennomsnittet for alle. Tilsvarende tall for 1982 var 74 prosent.

Færre alderspensjonister har lav inntekt

Selv om alderspensjonistene i gjennomsnitt har hatt en bedre inntektsutvikling enn husholdningene i alt i løpet av 80-tallet, er det likevel variasjoner innen gruppen som ikke kommer fram ved bruk av gjennomsnittstall. Mange husholdninger, både yngre og eldre, har f.eks. dårligere råd enn det gjennomsnittstallene viser. Viskali i dette avsnittet se på hvor mange personer i ulike aldersgrupper, som har lav husholdningsinntekt. Med lav inntekt mener vi her en

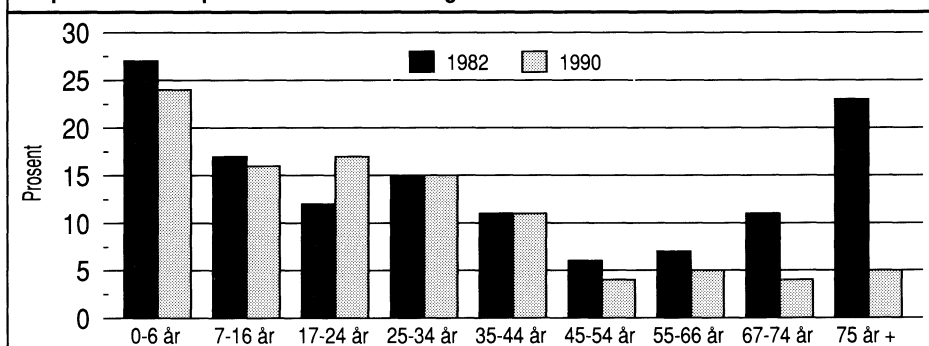
husholdningsinntekt pr. forbruksenhet som er mindre enn eller lik folketrygdens minstepensjonist. Dette beløpet var 31 236 kroner i 1982, og 53 440 kroner i 1990.

Figur 2 viser at det ble færre personer med lav husholdningsinntekt (inntekt etter skatt pr. forbruksenhet) i nesten alle aldersgrupper mellom 1982 og 1990. Det eneste unntaket var personer mellom 17 og 24 år, der andelen med lav husholdningsinntekt var litt høyere i 1990, enn i 1982. Størst har reduksjonen vært for de aller eldste. Mens 22 prosent av alle personer 75 år og eldre hadde lav inntekt i 1982, var andelen bare fire prosent i 1990. I motsetning til i 1982 var det i 1990 en større andel barn under 7 år, enn gamle, som bodde i husholdninger med lav inntekt. Sannsynligheten for å bo i husholdninger med lav inntekt var i 1990 to ganger større for barn under 7 år, enn for personer over 74 år.

I disponibel inntekt pr. forbruksenhet er utgifter til gjeldsrenter trukket fra inntekten. Når vi bruker dette inntektsbegrepet, øker andelen personer med lav husholdningsinntekt betraktelig for de husholdningene som har mye gjeld. Dette gjelder særlig yngre husholdninger. For den yngste delen av befolkningen har det heller ikke blitt særlig færre med lav inntekt fra 1982 til 1990. Blant de eldre finner vi imidlertid samme utvikling som for inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Andelen med lav inntekt har blitt kraftig redusert i løpet av 80-tallet, og sannsynligheten for å ha lav inntekt i 1990, er langt større blant den yngre delen av befolkningen enn blant de eldre.

Figur 3

Andelen personer med lav husholdningsinntekt i ulike aldersgrupper. Disponibel inntekt pr. forbruksenhet. 1982 og 1990

Flere pensjonister har formue

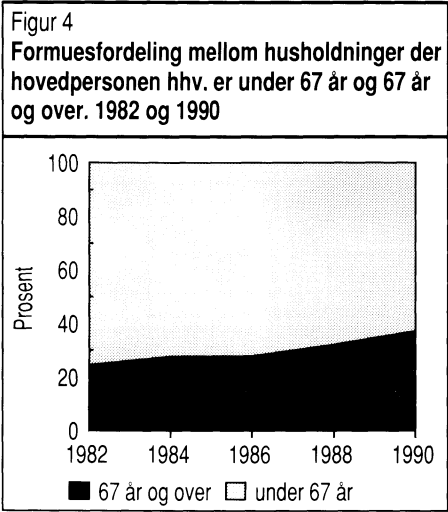
Vi har registrert at pensjonistenes kapitalinntekter har vokst i løpet av 80-tallet. Det er derfor naturlig at grunnlaget for kapitalinntektene - formuen - også har økt i perioden. Igjennomsnitt hadde pensjonisthusholdningene en formue³ i 1990 på 278 600 kroner, mens gjennomsnittet for alle var 204 700 kroner. Målt i faste kroner økte pensjonistene formuen med 70 prosent fra 1982 til 1990. For husholdningene i alt økte formuen i samme periode med 49 prosent. Det har også blitt flere pensjonisthushold som har formue. I 1990 var det bare sju prosent av pensjonisthusholdningene som ikke hadde formue. Tilsvarende andel i 1982 var 28 prosent.

De fleste minstepensjonister har liten formue

Variasjonen i formue innen pensjonistgruppen følger samme mønster som for tilleggsinntektene. Det er klare formuesforskjeller mellom eldre og yngre pensjonister, mellom enslige og ektepar og mellom tilleggs pensjonister og minstepensjonister. De fleste husholdninger der hovedpersonen er minstepensjonist, har liten formue. Over halvparten av disse (52 prosent) hadde i 1990 en formue som er mindre enn 100 000 kroner. Tilsvarende er det bare en liten andel (8 prosent) av minstepensjonistenes som har over 500 000 i formue. For husholdninger der hovedpersonen ikke mottar særtillegg (tilleggs pensjonist) er det derimot bare 30 pro-

Tabell 6. Andelen pensjonisthushold etter størrelsen på formuen. 1990

	Alle	-99 999	100 000-199 999	200 000-299 999	300 000-399 999	400 000-499 999	500 000-
Alle	100,0	38,2	18,0	12,2	10,6	5,6	15,4
Kjønn							
Menn	100,0	24,3	17,9	15,6	13,3	7,3	21,6
Kvinner	100,0	50,2	18,1	9,2	8,3	3,9	10,2
Alder							
- 69 år	100,0	28,6	12,7	16,4	13,2	6,3	22,9
70 -79 år	100,0	35,9	19,0	13,2	11,0	5,2	15,6
80 -	100,0	48,8	19,0	7,5	8,2	5,9	10,7
Husholdningstype							
Enslig	100,0	48,3	18,8	10,5	8,1	4,5	9,8
Par	100,0	20,5	16,8	15,6	15,3	7,4	24,4
Pensjonsstatus							
Minstep.	100,0	51,7	20,6	8,0	8,4	3,0	8,4
Tilleggs p.	100,0	30,2	16,4	14,7	12,0	7,1	19,7
Ytelser fra folketrygden							
- 59 999	100,0	54,3	17,1	8,3	8,4	3,2	8,8
60 000-99 999	100,0	36,6	21,9	16,2	6,5	6,2	12,6
100 000-139 999 .	100,0	17,5	16,0	13,8	18,3	9,2	24,8
140 000 -	100,0	13,4	10,5	10,5	19,7	4,9	41,0

sent som har under 100 000 i formue, mens hver femte husholdning har over 500 000 kroner i formue. Formuen stiger videre med størrelsen på ytelsene fra folketrygden. Blant hushold som mottar folketrygd på over 140 000 kroner, har f.eks. 41 prosenten formue på over 500 000 kroner.

Økt ulikhet i formue blant yngre, mindre ulikhet blant eldre

Formuesstatistikken for husholdningene i alt viser at formuesforskjellene har blitt større de siste årene (Statistisk ukehefte 26/92). Det ser likevel ut til at det er blant hushold der hovedpersonen er i yrkesaktiv alder, at det har blitt større formuesforskjeller. Blant pensjonistene har det tvert imot blitt mindre formuesforskjeller.

Tabell 7. Formuesfordeling for husholdninger, etter hovedpersonens alder. 1982 og 1990

	Under 67 år		67 år og over	
	1982	1990	1982	1990
Kvartiler				
1	0,1	0,2	0,0	2,0
2	5,6	3,8	6,3	9,2
3	18,1	12,7	21,8	21,8
4	76,2	83,3	71,9	67,0
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0

Deler vi igjen husholdningene inn i fire like store grupper (kvartiler) etter størrelsen på formuen, ser vi at for husholdninger der hovedpersonen var yngre enn 67 år, har den firedelen av husholdningene med størst formue (kvartil 4) økt sin relative andel av formuen fra 76 prosent i 1982 til 83 prosent i 1990. Blant husholdninger der hovedpersonen er 67 år og over er tendensen motsatt. Her har den rikeste firedelen fått redusert sin andel av formuen fra 72 prosent i 1982 til 67 prosent i 1990, mens den firedelen med lavest formue, som var helt uten formue i 1982, i 1990 disponerte to prosent av pensjonistenes formue.

Formuesforskyvning mellom generasjoner?

Formuen øker blant annet som følge av årelang sparing. Det er derfor naturlig og vil vel de fleste mene - rimelig at eldre husholdninger har større formue enn yngre. Det er likevel tegn som tyder på at forskjellene i formue mellom eldre og yngre husholdninger har økt i løpet av 80-årene. I 1982 disponerte husholdninger der hovedpersonen var 67 år og eldre en firedel av all formue. Opp gjennom 80-tallet har denne andelen blitt stadig større slik at de eldre i 1990 disponerte 37 prosent av all formue. Rett nok har det også blitt flere eldre i befolkningen i løpet av 80-årene, men ikke nok til at dette kan forklare økningen i formue. Andelen hushold der hovedpersonen er 67 år og eldre har bare økt fra 21 til 24 prosent mellom 1982 og 1990.

Pensjonistenes økte formue skyldes først og fremst økning i finansformuen (bankinnskudd o.l.). Med en mer realistisk vurdering av verdien på realkapitalen enn det ligningstakstene gir, ville formuesforskjellene mellom yngre og eldre husholdninger trolig bli mindre enn det figur 4 viser. Dette skyldes at yngre husholdninger har større boliginveste-

ringer enn det eldre husholdninger har. Blant annet så har dagens 40- og 50-åringer i gjennomsnitt langt dyrere boliger enn det dagens pensjonister har (Hippe 1990). Finansformuen representerer likevel en viktig inntektsreserve for mange pensjonister og kan benyttes til å kompensere for reduserte inntekter ved overgang til pensjonisttilværelsen. Så langt er det likevel ingenting som tyder på at pensjonistene i noen særlig grad tærer på oppspart formue (Magnussen 1991).

1. Alderspensjonisthushold er i denne artikkelen definert som hushold der hovedinntektstakeren er 67 år og over og mottar alderstrygd, og der likningsmyndighetene ikke har gitt opplysninger om annen stilling/yrke enn pensjonist.

2. Forbruksenhetene blir benyttet i et forsøk på sammenligne husholdninger av ulik størrelse og sammensetning. Forbruksvektene skal i prinsippet både ta hensyn til at større husholdninger må ha større inntekter enn små for å oppnå tilsvarende levestandard, og at store husholdninger på noen områder kan oppnå stordriftsfordeler (f.eks. utgifter til bolig og mat).

Forbruksvektene tar likevel ikke hensyn til at husholdninger av samme type kan ha ulike konsumpreferanser, eller at prisene kan variere med bosted.

3. Formue er her definert som nettoformue ved statsskatteligningen pluss skattefri finanskapital. Dette betyr at realkapital (dvs. verdien av bolig og annen fast eiendom) er vurdert ut i fra ligningsverdi. Selv etter prisfallet på eiendom etter 1988, ligger ligningsverdien i de fleste tilfeller under markedsverdi. Dette betyr at de formuestallene vi opererer med nok er for lave.

Litteratur

Andersen, Arne (1992): *Familiesituasjon og økonomi*. Rapporter 91/19. Statistisk sentralbyrå.

Epland, Jon (1992): "Inntektsfordelingen i 80-årene". *Økonomiske analyser* nr. 2. Statistisk sentralbyrå.

Hippe, Jon M. (1990): *Mye vil ha mer. En analyse av formuesfordeling og familieverforinger*. FAFO-rapport nr. 101.

Magnussen, Knut A. (1991): "Formue og sparing over livsløpet" i Moun, Knut. (red): *Husholdningenes sparing*. Rapporter 91/16. Statistisk sentralbyrå
Rikstrykdeverket (1991): *Trykdestatistisk årbok*.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Statistisk ukehefte* nr. 26.

Aaberge, Rolf og Tom Wennemo (1988): *Inntektsulikhet i Norge 1973-1985*. Rapporter 88/15. Statistisk sentralbyrå

Jon Epland er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekt og lønn.

Aktuell statistikk

Flere innflyttere enn utflyttere til Finnmark

Tall fra statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk viser at det i 1991 flyttet flere til enn fra Finnmark for første gang siden 1973. Samlet hadde de tre nordligste fylkene en nettoutflytting på 70, mot en nettoutflytting på 1400 i 1990. Oslo hadde den største nettoutflyttingen, med nesten 5 000. Det samlede antall registrerte flyttinger mellom kommuner i Norge har aldri vært så lavt som i 1991. Nettoinnvandringen fra utlandet var 8000, betydelig høyere enn de foregående to årene.

I 1991 flyttet 26 300 personer til Norge fra utlandet. 18 250 flyttet fra Norge slik at vi hadde en nettoinnvandring på om lag 8 000. Dette er betydelig høyere enn i de to foregående år, men mer på linje med gjennomsnittet for siste del av 1980-tallet. Det er i første rekke en redusert utflytting fra Norge som har bidratt til oppgangen i nettoinnvandringen siden 1989.

Om lag 10 200 norske statsborgere flyttet til Norge i 1991, mens 9 900 flyttet ut. Vi må tilbake til 1977 for å finne forrige år med nettoinnvandring av nordmenn. I 1990 var nettoutvandringen av norske statsborgere 4200. I 1991 ble det en stor nettoinnvandring av nordmenn fra Sverige, og en liten nettoutvandring til de fleste andre land.

Blant utenlandske statsborgere hadde vi i 1991 en nettoinnvandring på 7 700, 1 800 flere enn i 1990 og på nivå med 1989. Nettoinnvandringen av europeiske statsborgere var på 2 700, mot om lag 600 i 1990. Endringen skyldes særlig redusert utvandring av svensker, dansker og briter, og at det var noe høyere nettoinnvandring av jugoslaver i 1991 enn i 1990. Nettoinnvandringen fra tidligere Øst-Europa har sunket fra 800 til 600 de siste tre årene.

I forhold til 1990 gikk nettoinnvandringen av asiater ned med 700 til 3 700 i 1991. Størst var nettoinnvandringen fra Pakistan, Vietnam, Filippinene, Sri Lanka og Iran, med 400-600 hver. Alle hadde nedgang fra 1990. Nettoinnvandringen av afrikanske

statsborgere økte med 400 til 1 400 i 1991. Det var størst nettoinnvandring av somaliske statsborgere, med en oppgang fra 300 til 600 siste år.

Antallet flyttinger mellom kommunene i Norge fortsatte å synke også i 1991, og har relativt sett aldri vært så lavt siden registreringene startet på slutten av 1940-tallet. Ser vi bare på de innenlandske flyttingene, var nettoutflyttingen fra Nord Norge 1 100, men i 1991 var nettoinnvandringen fra utlandet stor nok til å oppveie det innenlandske flytteunderskuddet. Alle fylker, med unntak av Buskerud hadde innvandringsoverskudd fra utlandet, mens det bare var Oslo, Rogaland og Vestfold som hadde innenlandsk flytteoverskudd av betydning.

Mindre hverdagskriminalitet, mer grov vold

Foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrå viser at det alt i alt ble anmeldt 2 prosent færre lovbrudd til politiet i 2. kvartal i år enn i samme periode i fjor. Enkelte grove voldsforbrytelser økte imidlertid betydelig.

Det ble anmeldt 66 000 forbrytelser og 27 000 forseelser i løpet av april, mai og juni. Trafikk og tollforseelser som ble avgjort med forenklete forelegg, er da ikke medregnet. Anmeldte forbrytelser totalt gikk ned med 4 prosent, mens forseelser økte med 2 prosent. Tre firedeler av de anmeldte forbrytelsene var innbrudd, tyverier eller skadeverk, mens godt over halvdel av forseelsene var brudd på veitrafikkloven. Dermed vil disse lovbruddkategoriene være utslagsgivende for variasjonen i kriminaliteten totalt. For tyverier var nedgangen 5 prosent, mens innbrudd gikk ned med 18 prosent og skadeverk med 4 prosent. Sedelighetsforbrytelser og forbrytelser mot liv, legeme og helbred økte derimot med henholdsvis 20 og 7 prosent. Det ble registrert 20 drap i 2. kvartal i år mot 11 i samme kvartal i fjor. Grov vold, dvs. de groveste tilfellene av sedelighetskriminalitet og legemsvold samt grovt ran, hadde sammenlagt en økning på 18 prosent. □

Yrkesaktivitet og næringsstruktur 1970-1990

Anders Falnes og Jan Furseth

I løpet av de siste tyve årene arbeider stadig flere innenfor servicenæringene. I 1990 er bortimot ni av ti kvinner sysselsatt her. Mennene derimot arbeider i større grad i vareproduserende virksomheter. Tallet på husholdninger uten yrkesaktive er nær fordoblet siden 1970. I enkelte kommuner i Nordland og Troms er mer enn halvparten av husholdningene uten yrkesaktive.

I denne artikkelen ser vi på utviklingen i yrkesaktivitet og næringsstruktur siden 1970 basert på resultater fra folke- og boligtellinger. Næringsvirksomheter er delt i primær-, sekundær- og tertiærnæringer, der førstnevnte omfatter jordbruk, skogbruk, fiske og fangst. Til sekundærnæringene hører oljeutvinning og bergverksdrift samt industri og bygge- og anleggsvirksomhet. Tertiærnæringene - også kalt servicenæringene - omfatter varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet, transport, forretningsmessig tjenesteyting, samt offentlig, sosial og privat tjenesteyting.

Resultatene for næringsutviklingen bygger på opplysninger for yrkesaktive personer mellom 16 og 66 år. Yrkesaktive er personer som har utført minst 100 timers inntektsgivende arbeid i løpet av 12 månedersperioden forut for folketellingstidspunktet.

Servicenæringene tar over:

Sju av ti yter tjenester

Mens vel halvparten (53,6 prosent) av de yrkesaktive i 1970 arbeidet innenfor servicenæringene, arbeidet nesten 70 prosent (68,5) i de samme næringene i 1990. Den relative andelen økte således med nær 28 prosent. Det meste av veksten skjedde i 1970-årene og allerede i 1980 arbeidet nær 63 prosent i servicenæringene. Primærnæringenes betydning

for sysselsettingen er halvert fra nær 12 prosent i 1970 til under 6 prosent i 1990. Sekundærnæringene har hatt en tilbakegang fra en tredjedel (33,8 prosent) av sysselsettingen i 1970 til en fjerdedel (25,8 prosent) i 1990.

Kvinner yter service – menn produserer varer

I 1970 arbeidet over halvparten av de yrkesaktive menn innenfor produserende næringer - 13 prosent i primærnæringene og 42 prosent innenfor sekundærnæringene. 45 prosent arbeidet i tjenesteytende sektor. Fram til 1990 er dette bildet "snudd" i den forstand at det nå er tjenesteytendesektorsom sysselsetter flest menn. I 1990 hadde denne sektoren økt sin andel til 55 prosent.

Forkvinnene har servicenæringen stått sentralt i hele perioden. Allerede i 1970 arbeidet 7 av 10 yrkesaktive kvinner i disse næringene. I 1990 arbeidet vel 8 av 10 kvinner her, eller 84,7 prosent for å være nøyaktig. Andelen i primærnæringene har langt på veg blitt halvert og utgjør i 1990 bare 3,6 prosent.

I 1970 viste folketellingen at 391 000 kvinner arbeidet innenfor servicenæringene. Fram til 1990 er dette tallet mer enn fordoblet, til 803 000 yrkesaktive kvinner. For menn er tallene tilsvarende 485 000 og 625 000, mao. arbeidet det nær 180 000 flere kvinner enn menn innenfor service-

næringene i 1990.

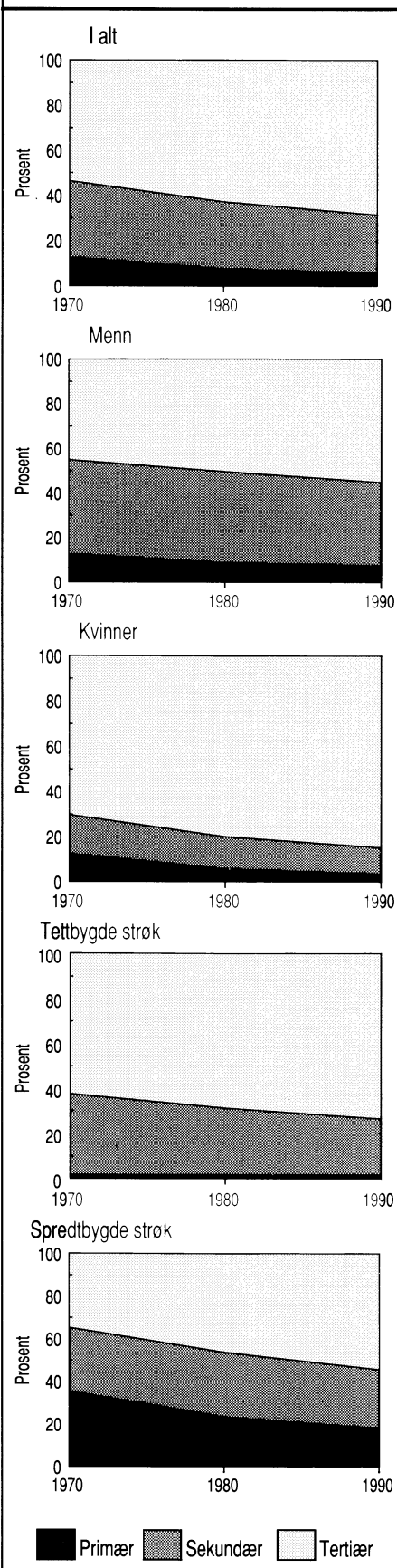
Kvinnenes andel av sysselsettingen i primærnæringene er 28 prosent i 1990. I 1970 var tilsvarende andel 34 prosent. For sekundærnæringene er kvinneandelen 21 prosent i 1990, mens den i 1970 var 17 prosent. For tjenesteytende næringer er kvinnene nå i flertall med en andel på 56 prosent. I 1970 var kvinneandelen på 45 prosent.

Servicenæringene størst også i spredtbygde strøk

Det har foregått en forskyvning mot servicenæringene i tettbygde strøk, fra 63 prosent i 1970 til 73 prosent i 1990, og en tilsvarende tilbakegang i sekundærnæringene fra 35 prosent i 1970 til 25 prosent i 1990. Primærnæringene har liten eller ingen betydning for sysselsettingen i tettbygde strøk.

I spredtbygde strøk har andelen i sekundærnæringene avtatt fra 30 prosent til 27 prosent, og det har skjedd en kraftig forskyvning fra primær- til servicenæringene. Fra å være nær jevnstore næringer i 1970 med omlag 35 prosent andel av sysselsettingen hver, har primærnæringenes andel av sysselsettingen sunket til 18 prosent i 1990, mens servicenæringene utgjør 55 prosent av de yrkesaktive. Dette kan også illustreres ved absolutte tall på følgende vis: I 1970 arbeidet 185 000 personer innenfor primærnæringene i spredtbygde strøk, mens 87 000 arbeidet innen næringsgruppene bank- og forsikringsvirksomhet, forretningsmessig tjenesteyting samt offentlig, sosial og privat tjenesteyting. I 1990 arbeidet 94 000 innenfor primærnæringene, mens 174 000 personer var tilknyttet de nevnte tjenesteytende næringene.

Figur 1
Andelen yrkesaktive i ulike næringer. Menn og kvinner. Tett- og spredtbygde strøk. 1970-1990

Også yrkesbefolkningen i primærnæringen er blitt yngre

I 1970 var 32 prosent av de yrkesaktive i alderen 50 år og over, sammenlignet med 22 prosent i 1990. Ser vi på de ulike næringene, var 52 prosent av de yrkesaktive innenfor primærnæringene i alderen 50 år og over i 1970. Sammenlignet med 35 prosent i 1990. Arbeidsstokken innenfor de andre næringene var gjennomgående yngre enn i primærnæringene. I 1970 var 31 prosent av de yrkesaktive i sekundærnæringene og 27 prosent i de tjenesteytende næringene 50 år og over. I 1990 var denne andelen sunket til 21 prosent for begge disse næringsgruppene.

Primærnæringene skiller seg spesielt ut ved å ha en høy andel av de yrkesaktive i alderen 67 år og over, 11 prosent i 1970 og 8 prosent i 1990. Tilsvarende tall for de andre næringene var 3 prosent i 1970 og 1 prosent i 1990.

Antallet husholdninger uten sysselsatte er mer enn fordoblet

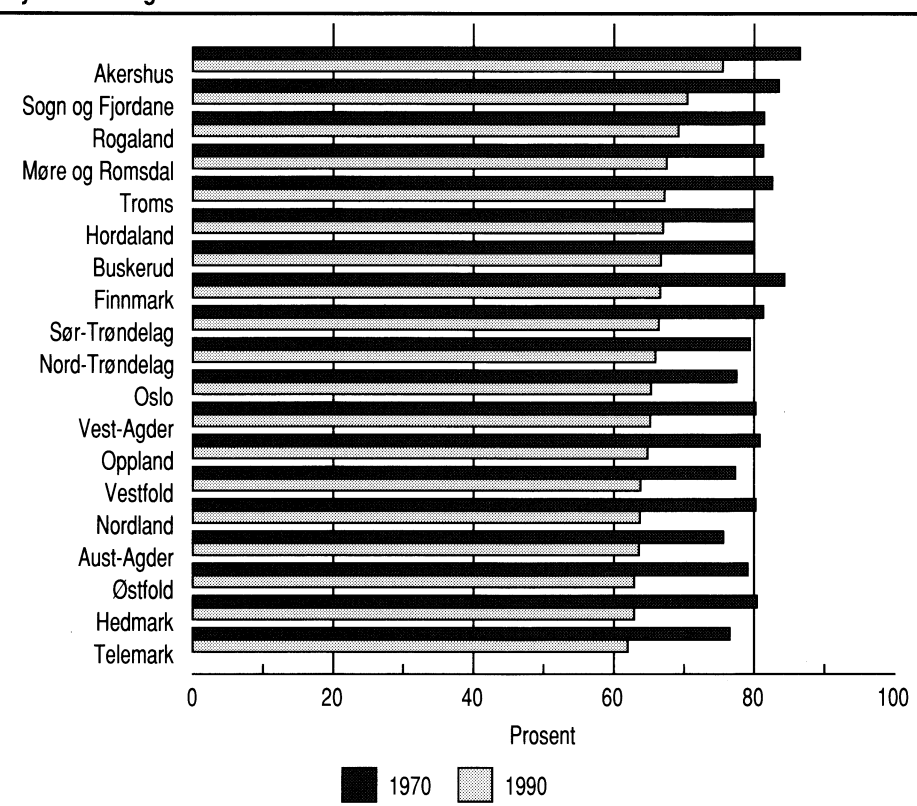
Yrkesfrekvensen for personer har økt. Andelen sysselsatte for aldersgruppen 16-66 år var 67 prosent i 1970 og hadde

steget til 76 prosent i 1990. Økningen skyldes at stadig flere kvinner er blitt yrkesaktive.

“Yrkesfrekvensen” for husholdninger har utviklet seg annerledes i perioden. “Yrkesfrekvensen” for husholdninger er målt som andel husholdninger med minst en sysselsatt person. Som sysselsatt har vi i denne sammenheng regnet personer 16 år og over som hadde inntektsgivende arbeid siste uke før telledatoen ved de ulike tellingene.

I 1970 hadde 80 prosent av husholdningene minst en sysselsatt person. I 1990 var det sysselsatte personer i bare 67 prosent av husholdningene. Dette kan også illustreres ved absolutte tall på følgende vis: I 1970 var det 256 000 husholdninger uten sysselsatte personer. I 1990 var dette tallet steget til 584 000 husholdninger. Det kan være mange årsaker til den kraftige økningen i tallet på husholdninger uten sysselsatte personer: Vi har hatt en økning i andelen eldre, dvs. personer over yrkesaktiv alder. Samtidig er pensjonaldere senket og flere unge er under utdanning. I tillegg kommer økt uførepensjonering og arbeidsledighet.

Figur 2
Andelen husholdninger med minst 1 sysselsatt. Fylker. 1970 og 1990

Store fylkesvisе forskjeller

Rangerer vi fylkene etter yrkesfrekvenser for husholdningene er det fylkene Troms, Møre og Romsdal, Rogaland, Sogn og Fjordane og Akershus som scorer høyest, med Akershus på topp. Disse fem fylkene hadde i 1990 en gjennomsnittlig yrkesfrekvens for husholdningene på 71 prosent. De samme fylkene lå forøvrig også blant de øverste på lista i 1970 med en gjennomsnittlig yrkesfrekvens på 83 prosent.

De fylkene som hadde lavest yrkesfrekvens i 1990 var Telemark, Hedmark, Østfold, Aust-Agder og Nordland. Disse fem fylkene hadde i 1990 en gjennomsnittlig yrkesfrekvens for husholdningene på 63 prosent. I 1970 var det fylkene Aust-Agder, Telemark, Vestfold, Oslo og Østfold som hadde lavest yrkesfrekvens, med en gjennomsnittlig yrkesfrekvens for husholdningene på 78 prosent. Forskjellen mellom de fylkene som hadde høyest og lavest yrkesfrekvens har økt i løpet av de siste 20 årene. I 1970 var denne forskjellen på 10,9 prosentpoeng mens den i 1990 hadde økt til 13,3 prosentpoeng.

Mer enn halvparten av husholdningene uten sysselsatte i enkelte kommuner

Lavest yrkesfrekvens for husholdningene i 1990 hadde en del utkantskommuner i Nordland og Troms, samt Hedmarks-kommunen Rendalen. I disse kommunene var det sysselsatte personer bare i halvparten av husholdningene og i noen tilfeller i underkant av dette også.

I 1970 var det kommunene Båtsfjord, Sunndal, Kautokeino, Førde, Karasjok, Klepp og Årdal som hadde høyest yrkesfrekvens for husholdningene. Samtlige kommuner hadde en yrkesfrekvens på over 90 prosent med Årdal på topp med 93 prosent. I 1990 var det kommunene Enebakk, Randaberg, Sola, Lørenskog, Rælingen, Årdal og Oppegård som scoret mest med en yrkesfrekvens på om lag 80 prosent.

Anders Falnes er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for Bedriftsregister.

Jan Furseth er seksjonssjef i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for Bedriftsregister.

Aktuell statistikk

Økende andel innvandrere blant de arbeidsløse

I mai 1992 var den registrerte arbeidsløsheten blant innvandrerne 10,5 prosent, mens den totale registrerte ledigheten på samme tidspunkt var 4,9 prosent. Økningen i den registrerte ledigheten har vært sterkere blant innvandrerne enn for de norskfødte i alle årene etter 1989. De høyeste ledighetsprosentene har innvandrerne fra Afrika, Asia og Sør-/Mellom-Amerika.

Den registrerte arbeidsløsheten ved arbeidskontorene har steget sterkere for de utenlandsfødte enn for de norskfødte viser tall fra Statistisk sentralbyrå. Blant innvandrerne økte den registrerte arbeidsløsheten fra 5,8 prosent av arbeidsstyrken i mai 1989 til 10,5 prosent i mai 1992. Den samlede registrerte arbeidsløsheten i landet økte fra 3,5 prosent til 4,9 prosent i samme tidsrom. Av de 104 900 personene registrert som helt arbeidsløse i mai 1992 var i underkant av 9 000 innvandrere.

I perioden fra 1989 til 1992 steg den registrerte ledigheten mest i gruppen med personer fra europeiske land utenom EF/EFTA, der mange er relativt nyankomne fra det tidligere Jugoslavia og fra Polen.

Innvandrerne fra den 3. verden har et markert høyere ledighetsnivå enn andre grupper. Blant afrikanerne var den registrerte ledigheten 20,0 prosent i 1992, mens det var henholdsvis 17,2 prosent og 16,7 prosent arbeidsløse fra Asia og Sør-/Mellom-Amerika. Ledighetsnivået for innvandrerne fra vestlige land er omtrent som for norskfødte. Den laveste ledighetsandelen i 1992 var i gruppen fra Nord-Amerika, Australia og New Zealand (4,2 prosent).

Som for norskfødte er arbeidsløsheten høyest blant menn og dette gjelder alle innvandrergupper. 12,7 prosent av mennene og 7,4 prosent av kvinnene var registrert som arbeidsløse blant innvandrerne i 1992.

Definisjon

En innvandrer er i denne statistikken definert som en person født i utlandet og som har en mor med utenlandsk fødeland.

Studenter ved universitetene

Studenttallet ved universitetene og de vitenskapelige høyskolene økte med 6 prosent fra høstsemesteret 1990 til høstsemesteret 1991, ifølge tall fra Statistisk sentralbyrås utdanningsstatistikk.

Det var registrert 68 230 studenter ved disse utdanningsinstitusjonene høsten 1991.

Universitetet i Tromsø hadde størst vekst i studenttallet med 18 prosent. Ved Den allmennvitenskapelige høyskolen og Universitetet i Oslo var økningen henholdsvis 13 og 7 prosent.

Kvinnene utgjorde 52 prosent av studentmassen. Den høyeste kvinneandelen hadde undervisningsfag med 66 prosent, og den laveste andelen hadde naturvitenskapelige fag med 33 prosent.

Steriliseringer i 1991

I 1991 ble det i alt utført 8 237 steriliseringer i Norge, viser tall fra Statistisk sentralbyrå. Av steriliseringene ble 2 380 utført på menn og 5 857 på kvinner.

Tallet på steriliseringer var i overkant av 10 000 i 1985 og sank deretter hvert år fram til 1988. Nedgangen i denne perioden var på i alt 20 prosent. De tre siste årene har tallet på utførte steriliseringer vært mellom 8 000 og 8 500 pr. år.

I 1991 ble 89 prosent av steriliseringene av menn utført uten innleggelse på sykehus mot 58 prosent for kvinner. I 1984 ble bare 10 prosent av steriliseringene av kvinner utført uten sykehusinnleggelse.

De siste årene har ca 25 prosent av alle steriliseringer vært utført på menn. I 1991 var denne andelen økt til 29 prosent.

Det er store fylkesvisе forskjeller i utførte steriliseringer for menn og kvinner. I Vestfold ble det i 1991 sterilisert flere menn enn kvinner, og i Telemark var det omtrent like mange menn og kvinner som ble sterilisert. I Troms og Finnmark ble svært få menn sterilisert, bare 8 prosent av alle som ble sterilisert i 1991 var menn.

Steriliseringer utføres i henhold til lov av 3. juni 1977. Personer som har fylt 25 år kan selv begjære sterilisering. Personer under 25 år kan bli sterilisert under visse vilkår, f.eks. ved arvelige sykdommer, fare for kvinnens helse ved fødsel osv. Personer under 18 år kan steriliseres bare når tungtveiende grunner er til stede. □

Økonomisk kriminalitet: Forbrytelser i gjeldsforhold øker mest

Liv Hilde Birkelund og Ulla Haslund

Det er de siste ti årene registrert en firedobling i antall økonomiske forbrytelser. Forbrytelser i gjeldsforhold utgjorde en økende andel. Mørketallene antas å være større enn for andre typer kriminalitet. Rundt halvdelen av de økonomiske forbrytelsene blir oppklart, hvilket er betydelig mindre enn på begynnelsen av 1980-tallet. De siktede for økonomiske forbrytelser er eldre enn andre siktede. Fengselsdommene er kortere enn for andre typer forbrytelser, mens bøtene er betydelig større.

Økt satsning på bekjempelse av økonomisk kriminalitet

Selv om økonomisk kriminalitet ikke er noe nytt fenomen, omtales dette ofte som moderne kriminalitet. Annen kriminalitet kalles gjerne tradisjonell kriminalitet.

Det har eksistert - og eksisterer - en uvilje mot å betrakte utøvere av økonomisk kriminalitet på lik linje med utøvere av tyveri, ran og legemsvold. Muligens har dette sammenheng med at økonomiske lovbrutere antas å være personer i betydningsfulle stillinger og framskutte sosiale posisjoner. Mytene har ikke blitt færre ved at politiet har hatt for lite kunnskap og ekspertise og ikke minst kapasitet, til å ta seg av denne typen kriminalitet. Oppmerksomheten er imidlertid blitt skjerpet de senere årene. Politiet er rustet opp, etterforskningsetaten ØKOKRIM ble etablert i 1989, og i den nye Kriminalmeldingen er bekjempelse av økonomisk kriminalitet bebudet som et hovedsatsningsområde.

Hva regnes som økonomisk kriminalitet?

Den offisielle definisjonen av økonomisk kriminalitet er "Kriminalitet begått i tilknytning til økonomisk virksomhet som i seg selv er, eller forutsettes å være, lovlig". For å kunne å si noe om utviklingen

de siste ti årene, er det nødvendig å velge ut lovbrudd som lar seg skille ut i statistikken i hele perioden. Dette medfører bl.a. at en del lovbrudd som naturlig hadde hørt med, må utelates. I samarbeid med ØKOKRIM gjorde vi følgende valg:

- Vinningsforbrytelse i offentlig tjeneste
- Påvirkning av offentlig tjenestemann
- Pengefalsk
- Underslag utført av offentlig tjenestemann
- Grovt underslag
- Grovt bedrageri
- Forsikringsbedrageri
- Utroskap
- Forbrytelse i gjeldsforhold
- Forbrytelse mot lov om merverdiavgift
- Forbrytelse mot lov om investeringsavgift
- Forbrytelse mot prisloven
- Forbrytelse mot husleiereguleringsloven
- Forbrytelse mot skattebetalingsloven
- Forbrytelse mot ligningsloven

Firedobling av økonomisk kriminalitet siden 1981

Statistikken over etterforskede forbrytel-

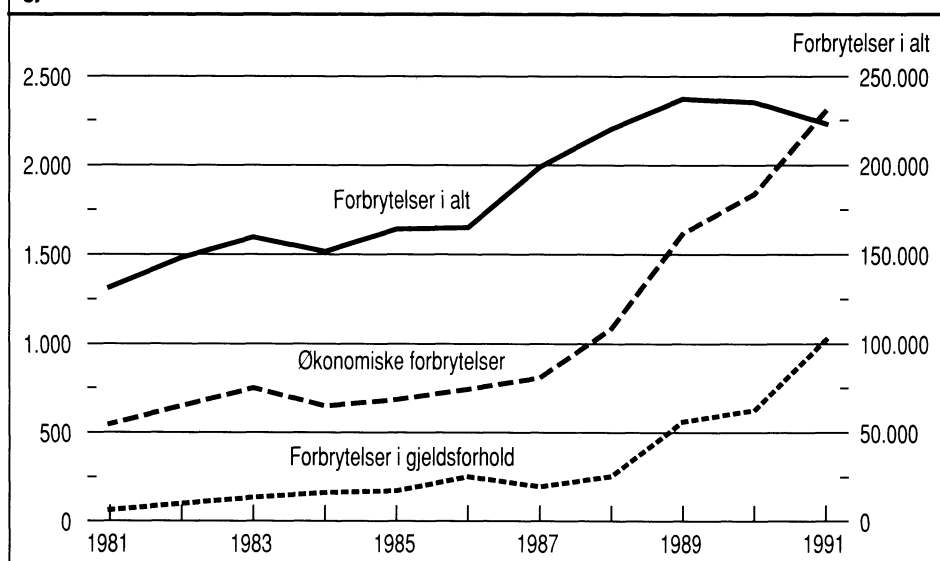
ser viser at økonomisk kriminalitet i løpet av den siste tiårsperioden har økt langt mer enn tradisjonell kriminalitet. I 1991 ble det etterforsket 2 300 økonomiske forbrytelser, hvilket var 1 prosent av alle etterforskede forbrytelser dette året. Ti år tidligere var tallet 550, eller 0,4 prosent av alle forbrytelser. Det vil si at antall økonomiske forbrytelser ble mer enn firedoblet samtidig som alle typer forbrytelser under ett økte med 70 prosent. Det meste av veksten fant sted de siste fire årene i perioden. Forbrytelser i gjeldsforhold hadde den klart største økningen idet antallet ble 15-doblet i løpet av tiårsperioden. Dette er lovbrudd som ofte er knyttet til en konkurssituasjon og som går ut på manglende eller uriktig regnskapsførsel, uansvarlig forretningsdrift eller unnaluring av verdier til skade for kreditorene. Sterkest var økningen av slike forbrytelser fra 1988. Tilsvarende ble tallene for bedrageri og utroskap seksdoblet i løpet av tiårsperioden, for underslag femdoblet, for forsikringsbedrageri firedoblet og for påvirkning av offentlig tjenestemann fordoblet. For øvrige typer økonomiske forbrytelser viser tallene stagnasjon eller nedgang. Unnlattelse av å betale merverdiavgift ble avkriminalisert i 1983. Antall forbrytelser mot lov om merverdiavgift ble dermed redusert fra 150 til om lag en tredel i løpet av et par år, for deretter å øke jevnt til 130 tilfelle i 1991.

Lovbrudd som falt utenfor avgrensningen

Forseelser av beslektet karakter, mot pris-, skatte- og avgiftslovgivningen måtte holdes utenfor. Det foreligger statistikk over anmeldte lovbrudd de siste par årene, og tallene her tyder på at dersom slike forseelser hadde kunnet vært regnet med, ville det betydd et tillegg i tallene på 30-40 prosent.

Figur 1

Antall etterforskede forbrytelser i alt, økonomiske forbrytelser og derav forbrytelser i gjeldsforhold. 1981-1991

Miljølovbrudd, så som forurensning av luft og vann, spredning av skadelig avfall og brudd på arbeidsmiljølovgivningen, vil i de fleste tilfelle kvalifisere til betegnelsen økonomisk kriminalitet (og dertil ha et anstrøk av vold). Miljøforbrytelser har tradisjonelt inngått i samleposten "Andre forbrytelser" i statistikken og måtte derfor i likhet med alle relevante typer forseelser, holdes utenfor avgrensningen. Ifølge anmeldelsesstatistikken ble det i løpet av 1991 registrert 460 forbrytelser og forseelser mot forurensningslovene, 700 mot arbeidsmiljøloven og maksimum 82 (inngår i samlepost) overtredelser av arbeidsmiljølovgivningen vedrørende sjøfartsforhold.

Mørketallene - minst like mørke som for annen kriminalitet

Mens statistikken over tradisjonell kriminalitet blir supplert med offerundersøkelser som gir en pekepinn om mørketallene, bygger statistikk over økonomisk kriminalitet kun på politiets registreringer. Det er grunn til å anta at statistikken på dette området er minst like beheftet med mørketall som statistikk over tyveri og skadeverk.

Det kan være flere grunner til at økonomiske lovbrudd ikke blir anmeldt. Lovbruddet blir ganske enkelt ikke oppdaget eller mistanken er for vag til å gi grunnlag for anmeldelse. Et økonomisk lovbrudd foregår ofte over lengre tid, slik at offeret ikke opplever den umiddelbare forulempning som ofre for volds- og se-

delighetsforbrytelser vanligvis gjør. Offeret kan føle seg maktesløs overfor en bedrift, organisasjon eller myndighet med tanke på å skulle fremme sin sak og føre bevis. På den annen side kan offeret være en bedrift, en offentlig myndighet eller rett og slett samfunnet, slik at skaden pulveriseres og lovbruddet tilsynelatende er offerløst. Det kan også være at offeret selv har hatt fordeler av lovbruddet eller på andre måter har urent mel i posen.

Vi skal imidlertid ikke se bort fra at

holdningen til økonomiske lovbrudd kan endre seg i takt med den økte satsingen på bekjempelse av denne typen kriminalitet, og at økning i tallene kan ha sammenheng med at mørketallene avtar.

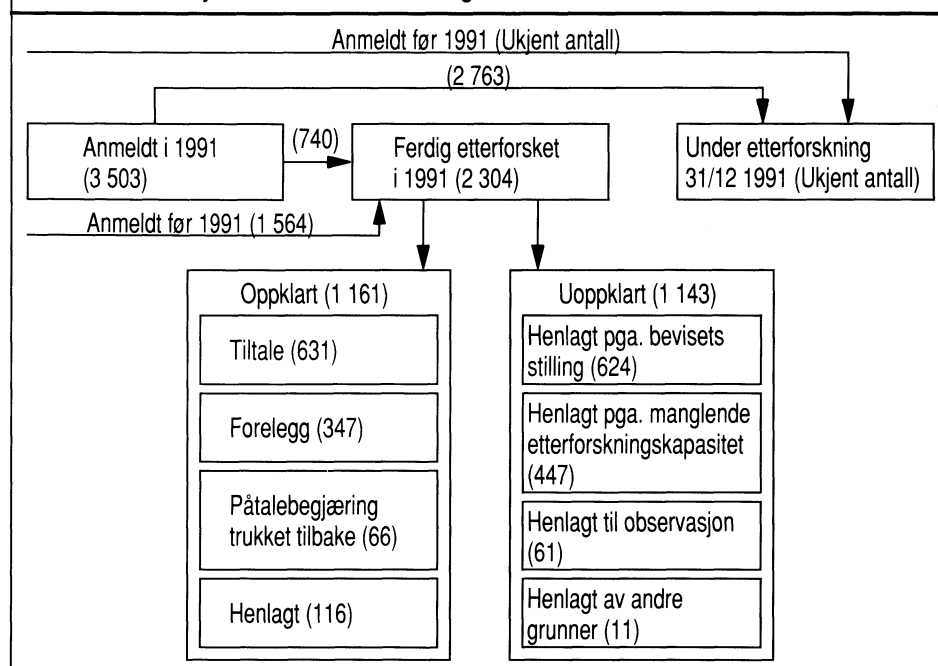
Statistikken skiller i liten grad økonomiske forbrytelser etter grovhet. Mens loven f.eks. nevner 6-8 typer legems vold med ulike strafferammer, er det for de fleste typer økonomiske forbrytelser liten rangeringsmulighet. Ved avgjørelsen av om et underslag er grovt, skal det ifølge loven særlig legges vekt på om verdien av det underslatte er betydelig. Når kriteriene først er funnet å være til stede, er karakteristikken grov enten tildragelsen har rystet nasjonen eller bare det nære nabolag. Hvis en statistikk over økonomiske lovbrudd skal kunne gi oss en bedre innsikt i denne typen kriminalitet, bør den bl.a. bli i stand til å si noe om de kvantitative forskjellene mellom lovbruddene.

Halvdelen av sakene blir oppklart

Resultatet av politiets etterforskning av økonomiske forbrytelser avviker fra etterforskningsresultatet for forbrytelser generelt. Et markant trekk er at oppklaringsprosenten er betydelig høyere. Hele 50 prosent av de økonomiske forbrytelsene ble oppklart i 1991, mot 23 prosent av alle forbrytelser. Likevel har opp-

Figur 2

Økonomiske forbrytelser under etterforskning i 1991

klaringsprosenten for økonomiske forbrytelser vært atskillig høyere tidligere i tiårsperioden. Høyest var den i 1981 og 1984 med om lag 70 prosent. Nedgangen kom i siste halvdel av 80-årene samtidig med en økning av antall forbrytelser i gjeldsforhold. De siste årene i perioden har oppklaringsprosenten vært høyest for forbrytelser mot skatte- og avgiftslovgivningen, 74 prosent, og lavest for forbrytelser i gjeldsforhold, 33 prosent.

For grovt underslag gikk andelen oppklarte tilfelle ned fra 80-90 prosent i begynnelsen av 80-årene til 50-60 prosent i siste del av perioden.

Oppklaringen av en forbrytelse innebærer at det blir funnet en person å sikte, eller at påtalebegjæringen blir trukket tilbake. Det siste skjedde for bare 3 prosent av de 2 300 økonomiske forbrytelsene som ble etterforsket i 1991. Dette var likevel en høyere andel enn for forbrytelser totalt. I 27 prosent av de økonomiske forbrytelsene, dvs. i 630 saker, mente politiet å ha tilstrekkelig sterke bevis til å kunne reise tiltale mot en eller flere siktede og fremme saken for domstolen. Andelen var atskillig høyere i begynnelsen av tiårsperioden da hver annen forbrytelse resulterte i tiltale. For forbrytelser generelt har andelen som resulterer i tiltale ligget rundt 15 prosent i hele perioden. Videre var det i 1991 350 økonomiske forbrytelser av mindre alvorlig karakter, der siktede anså sjansen for frifinnelse som så liten at han godtok påtalemyndighetens tilbud om å få saken ut av verden ved å betale et forelegg. Dette var en andel på 15 prosent mot 12 prosent i 1981. For forbrytelser generelt var andelen som i 1991 ble avgjort med forelegg 4 prosent, mens den tidlig i 1980-årene var nede i 2 prosent. 60 økonomiske forbrytelser som ble oppklart i 1991 ble likevel henlagt fordi de var foreldet, mens 60 ble henlagt av prosessøkonomiske grunner. Det siste innebærer at den siktede hadde så mye annet på seg, at dette lovbruddet ikke ville bety noe fra eller til for en eventuell straff.

Når en så stor andel av de økonomiske forbrytelsene blir oppklart, har det sammenheng med at utgangspunktet for etterforskningen er et annet ved økonomisk kriminalitet enn ved tradisjonell kriminalitet. Gjerningsmannen vil stort sett være kjent for politiet når etterforskningen tar til, og etterforskningen dreier seg mer om å påvise skyld enn å finne

den skyldige. Dessuten må man anta at en viss bevismengde må være til stede for at en økonomisk forbrytelse i det hele tatt skal bli anmeldt.

- og halvdelen blir henlagt

Arbeidet med bevismaterialet i forbindelse med økonomisk kriminalitet kan være uhyre komplisert og krevende. Dette avspeiler seg i etterforskningsresultatene. I 1991 ble 27 prosent av de økonomiske forbrytelsene, dvs. 620 saker, henlagt pga. bevisets stilling. Dette gjaldt bare 8 prosent av alle forbrytelser. I tillegg måtte 20 prosent, eller 450 saker, henlegges fordi politiet manglet etterforskningskapasitet. Det samme gjaldt 4 prosent av forbrytelsene totalt. Bare 3 prosent av de økonomiske forbrytelsene ble henlagt til observasjon, noe som skjedde med hele to tredeler av forbrytelsene totalt.

Selv om antall økonomiske forbrytelser har økt sterkt, har andelen saker som henlegges pga. bevisets stilling vært påfallende stabil det siste tiåret. Andelen saker som ble henlagt av kapasitetsgrunner har derimot variert, selv om den aldri har vært så høy som i 1991, da den nærmet seg 20 prosent.

Siktede for økonomisk kriminalitet er eldre enn andre siktede

I 1991 ble 960 personer siktet for økonomiske forbrytelser, hver tredje for forbrytelser i gjeldsforhold. Dette innebærer at vel 4 prosent av alle siktede dette året var siktet for

økonomiske forbrytelser. Det er få unge som siktes for økonomisk kriminalitet. Bare 22 prosent av de økokrimsiktede var under 25 år da det straffbare forholdet fant sted, mens tilsvarende andel var 53 prosent blant de siktede totalt. Hver fjerde som ble siktet for økokriminalitet var i aldersgruppen 40-59 år, mens dette f.eks. gjaldt hver tjuende siktet for tyveri.

Kvinneandelen var 13 prosent mot 12 prosent ved alle typer forbrytelser. Kvinnene var oftest representert i forbindelse med grovt underslag der de utgjorde tredelen av de siktede.

26 siktede fikk saken henlagt fordi de ikke kunne stilles til ansvar for sine handlinger. For 52 siktede ble saken henlagt fordi den var foreldet og for 47 ble den henlagt av prosessøkonomiske grunner. For 380 siktede var utfallet at et forelegg ble vedtatt. For de øvrige 460 siktede ble det innstilt på tiltale, hvilket for de aller fleste innebærer at de vil få en dom. Det bør nevnes at en siktet kan ha pådratt seg flere siktelsler i løpet av året, dvs. være siktet for flere lovbrudd. Dette kan i neste omgang resultere i flere straffereaksjoner. Det totale antall siktelsler for økonomiske forbrytelser i 1991 var 1 320.

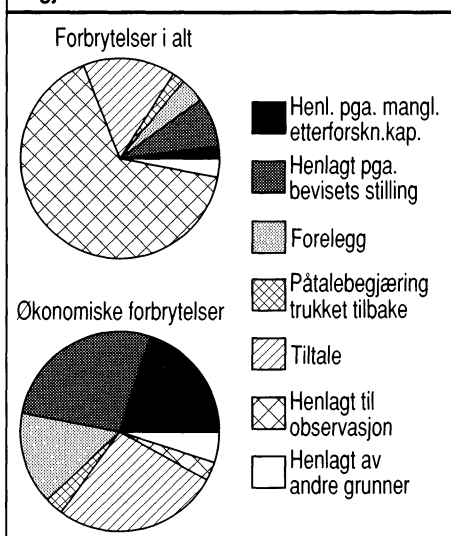
Oslo har mest økonomisk kriminalitet pr. innbygger

Hver fjerde økonomiske forbrytelse ble i 1991 etterforsket ved Oslo politikammer, mens 17 prosent av sakene ble etterforsket av politikamrene Stavanger, Bergen og Trondheim. Tar vi folketallet i de ulike regionene i betraktning, finner vi at mens det i landet totalt ble etterforsket 54 økonomiske forbrytelser pr. 100 000 innbyggere, ble det etterforsket 135 i Oslo politidistrikt, 89 i Stavanger, Bergen og Trondheim politidistrikter og 38 i de øvrige distriktene under ett. En sammenlikning tilbake til 1981 viser at Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim politidistrikter har hatt en betydelig større økning av økonomisk kriminalitet enn landet forøvrig.

Bevis, skyld, forsett og straff

Det kan i mange tilfelle være vanskelig å fastslå hvem i en bedrift, i en organisasjon eller hos en myndighet som er ansvarlig for en kriminell handling, om lovbruddet er begått i uvitenhet eller på grunn av mangelfulle rutiner og om det har skjedd i vinnings hensikt. Prinsippet

Figur 3
Etterforskede forbrytelser i alt og økonomiske forbrytelser etter politiets avgjørelse. 1991

om at tvilen skal komme tiltalte til gode har dyp forankring i norsk rettstradisjon. Når tiltalte er en resurssterk og godt forberedt person, når lovgivningen er uklar og det kreves at lovbruddet er begått med forsett, kan det være vanskelig for påtalemyndigheten å få konstatert skyld. I tillegg kommer at økonomiske straffesaker kan trekke i langdrag, noe som kan virke formildende ved avgjørelse av skyldsspørsmål og ved straffeutmåling.

Statistikken belyser ikke slike forhold. Den forteller ikke om grad av tvil og om vurderinger ved straffeutmålingen. Og når det gjelder den siktede eller straffedømte, begrenser statistikken seg til å gi sikre opplysninger bare om alder, kjønn og bosted og om tidligere straffeforhold.

Alternativ til straff

Ved enkelte økonomiske lovbrudd, som brudd på skatte- og avgiftslovgivningen, har ligningsmyndighetene adgang til å reagere med etterligning, uten å gå veien om politi og domstol. Mangel på strafferettslig reaksjon betyr derfor ikke nødvendigvis at det ikke er reagert på lovbruddet, men at alminnelig strafferettslig forfølgning ikke er iverksatt.

Antall dommer fordoblet på fem år

Som følge av økningen i antall etterforskede økokrimsaker steg også tallet på straffereaksjoner. Vi har allerede vært inne på siktede som fikk en reaksjon av påtalemyndigheten i form av forelegg eller påtaleunntatelse. Videre har vi vært inne på siktede som fikk innstilling på tiltale, og som dermed kan forventes å få en dom, hvis da ikke retten finner at det er grunnlag for frifinnelse. I 1991 ble det avsagt 20 frifinnelsesdommer i saker om økonomiske forbrytelser, og det ble avsagt 640 straffedommer. Dette var dobbelt så mange straffedommer som i midten av 1980-årene da det hadde vært en midlertidig nedgang i tallet på dommer for økonomiske forbrytelser. Nedgangen var en følge av den tidligere omtalte endringen i lov om merverdiavgift.

Tallet på dommer kan ikke uten videre sammenliknes med tallet på siktede som fikk innstilling på tiltale. Ofte vil dommen finne sted et senere år enn siktelsen for samme lovbrudd. Dette kan gjøre at tallene spriker, især i perioder med stor endring i kriminaliteten fra år til år. En dom kan omfatte siktelse som den siktede har pådratt seg over flere (to)

år. På den annen side kan flere siktelse mot samme siktet medføre flere reaksjoner i samme år.

Hver annen dom gjaldt ubetinget fengsel

Når en økonomisk forbrytelse først kommer opp for en domstol, er utfallet nesten alltid en fengselsdom. I 1991 ble vel halvdelen av fengselsdommene gjort ubetinget. Bare unntaksvis har det i løpet av den siste tiårsperioden blitt idømt bot alene. Den kombinerte reaksjonen betinget fengsel sammen med bot ble imidlertid vanligere i siste halvdel av 1980-årene. I 1991 inngikk bot i hver fjerde fengselsdom for økonomisk kriminalitet. Det foregikk i 1980-årene en midlertidig skjerping av fengselsstraffene ved at flere ble gjort ubetinget. I 1981 var andelen ubetingede fengselsdommer 43, hvorefter andelen økte til 64 prosent i 1986, for så å avta til 41 prosent i 1990. I 1991 ble imidlertid den jevnt synkende kurven brutt ved at 55 prosent av dommene ble gjort ubetinget.

De rene ubetingete fengselsdommene hadde i gjennomsnitt en varighet på i underkant av 7 måneder mot vel 8 måneder for alle typer forbrytelser. Straffeutmålingen varierte med type forbrytelse og var gjennomsnittlig på 1 måned for utroskap og for forbrytelse mot ligningsloven og 15 måneder for grovt bedrageri. For grovt underslag og forsikringsbedrageri var gjennomsnittsstraffen henholdsvis 9 og 3 måneder. I kombinerte dommer var den ubetingete delen i underkant av 2 måneder.

Foreleggene var gjennomsnittlig på 11 600 kroner og bøtene på 11 700. Dette var betydelig mer enn for forbrytelser generelt, der den gjennomsnittlige utmålingen var 2 800 kroner for forelegg og 3 600 for bøter. Størst bøter ble gitt i saker som gjaldt forsømmelig og uriktig bokføring og forbrytelse mot lov om merverdiavgift.

Erstatning i tillegg til straff

I 220 saker ble det besluttet at domfelte i tillegg til straffen skulle betale erstatning. I en tredel av sakene var erstatningen på over 50 000 kroner. Av disse var nær halvdelen på over 100 000 kroner. 11 dommer omfattet erstatning på en million kroner eller mer.

Fire av ti var tidligere straffet

I 40 prosent av de økonomiske straffesakene i 1991 var personen tidligere

straffet. Til sammenlikning var andelen 63 prosent ved reaksjoner totalt. Andelen reaksjoner mot tidligere straffede varierer med type forbrytelse. Den var høyest for bedrageri, utroskap og forbrytelser i gjeldsforhold, henholdsvis 47 og 43 prosent. Ved reaksjoner for underslag og for brudd på skatte- og avgiftslovgivningen var prosentandelen 28 og 31.

Fortsatt sterk økning i første halvår 1992

For å kunne følge utviklingen gjennom tiårsperioden 1981-1991 har vi vært henvist til å bruke et statistikkmateriale som gjelder ferdig etterforskede forbrytelser. Som kjent kan en forbrytelse være begått, og anmeldt, lang tid før den blir ferdig etterforsket. Mer enn to tredeler av de økonomiske forbrytelsene som ble ferdig etterforsket i 1991 var begått i 1990 eller enda tidligere. De siste par årene er det utarbeidet statistikk over anmeldte lovbrudd. Anmeldelsesstatistikken gjør det til en viss grad mulig å kontrollere de observasjoner vi har gjort når det gjelder etterforskede økonomiske forbrytelser. Siden statistikken utarbeides for hvert kvartal, kan vi følge utviklingen inn i 1992. Det ble i løpet av første halvår i år anmeldt 2 850 økonomiske forbrytelser. Dette var 16 prosent flere slike forbrytelser enn det ble anmeldt i første halvår i fjor. Dette varsler en fortsatt sterk stigning av den kurven økonomisk kriminalitet har fulgt siden 1981. Inntrykket av økning forsterkes ved at det var en nedgang på 4 prosent for anmeldte forbrytelser generelt. Størst prosentvis økning var det for grov utroskap og påvirkning av offentlig tjenestemann, henholdsvis 73 og 127 prosent. Det var imidlertid forbrytelser i gjeldsforhold som hadde mest å si for den totale økningen. Denne gruppen som utgjorde 55 prosent av det samlede antall økonomiske forbrytelser anmeldt i første halvår i år, økte med 28 prosent fra tilsvarende periode i fjor.

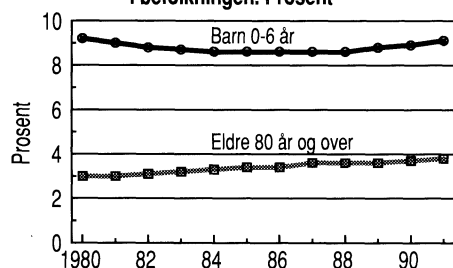
Liv Hilde Birkelund er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for Helse, trygd og sosiale forhold.

Ulla Haslund er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for Helse, trygd og sosiale forhold.

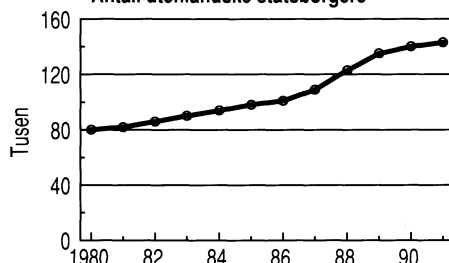
Sosiale indikatorer fra SSB

BEFOLKNING:

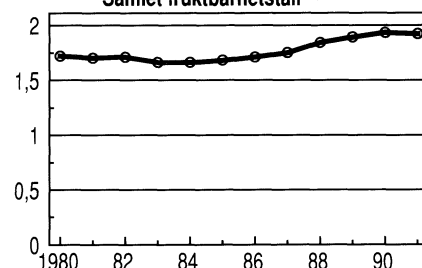
Andelen barn 0-6 år og eldre 80 år og over i befolkningen. Prosent

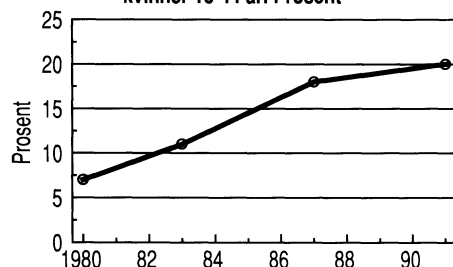
Antall utenlandske statsborgere

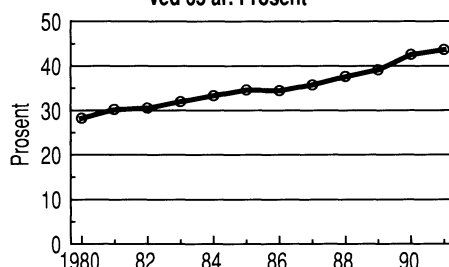
Samlet fruktbarhetstall ¹⁾

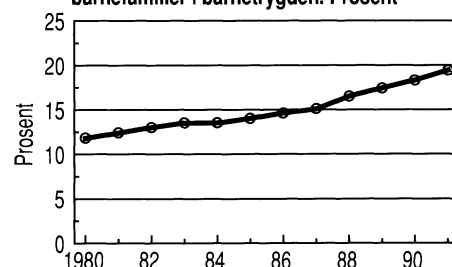
Ugift samliv: Andel av alle samliv, kvinner 18-44 år. Prosent

Skilsmisser: Beregnet andel skilte kvinner ved 65 år. Prosent ²⁾

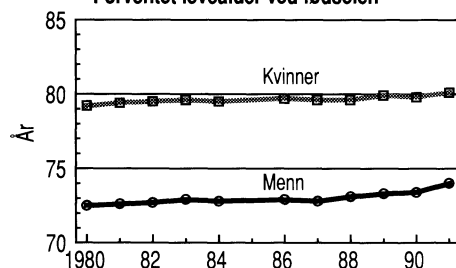

Enslige forsørgere som andel av alle barnefamilier i barnetrygden. Prosent

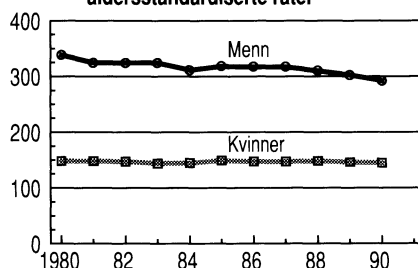

HELSE:

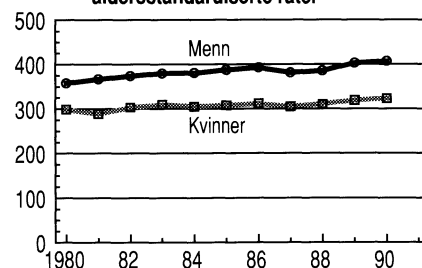
Forventet levealder ved fødselen

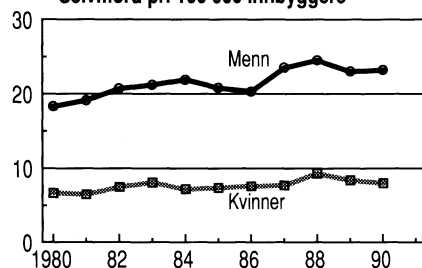
Døde pr. 100 000 innb. 1-64 år, aldersstandardiserte rater

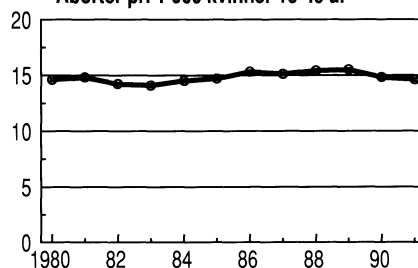
Nye tilfeller av kreft pr. 100 000 innb., aldersstandardiserte rater

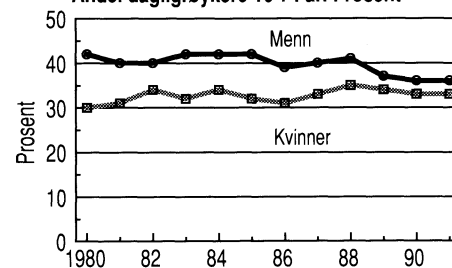
Selv mord pr. 100 000 innbyggere

Aborter pr. 1 000 kvinner 15-49 år

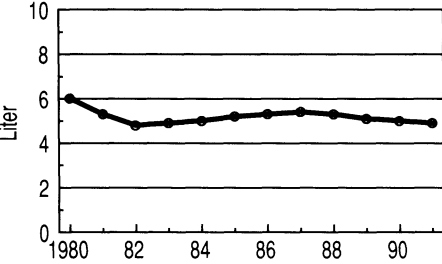

Andel dagligrøykere 16-74 år. Prosent

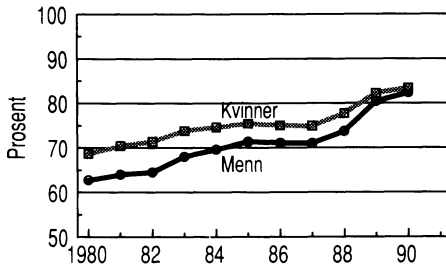

UTDANNING:

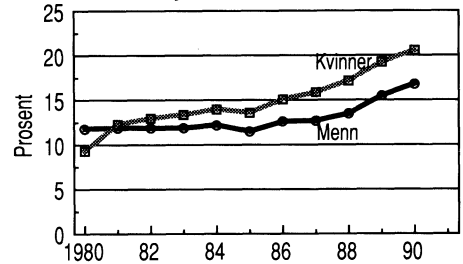
Alkoholforbruk: liter ren alkohol pr. innbygger

Andel 16-18-åringer i videregående skole. Prosent

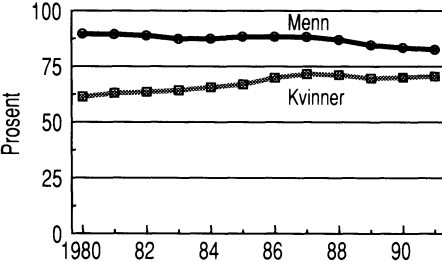

Andel 19-24-åringer ved universiteter og høyskoler. Prosent

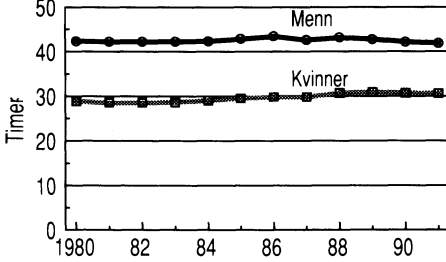

ARBEID:

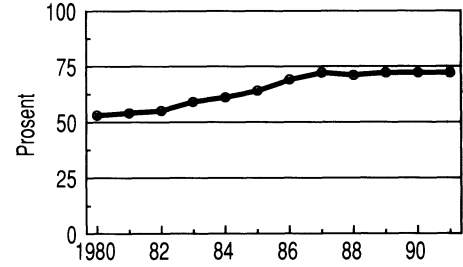
Andel 25-66 år som er sysselsatte. Prosent

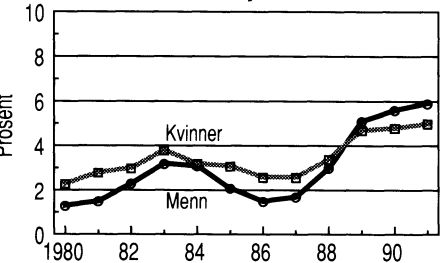
Arbeidstid pr. uke blant sysselsatte 25-66 år

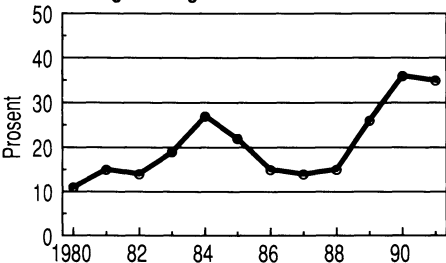
Andel gifte/samboende kvinner med barn 0-6 år i arbeidsstyrken. Prosent

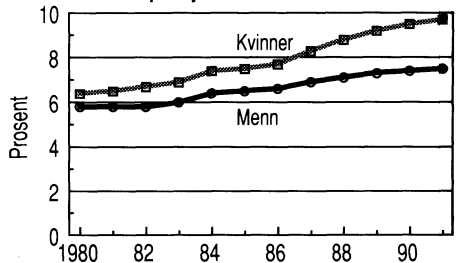
Arbeidssøkere uten arbeidsinntekt i prosent av arbeidsstyrken

Andel langtidsledige arbeidssøkere. Prosent

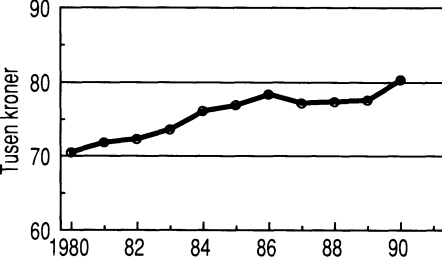

Andel uførepensjonister 16-66 år. Prosent

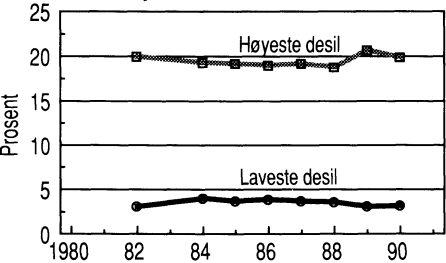

INNTÉKT OG FORBRUK:

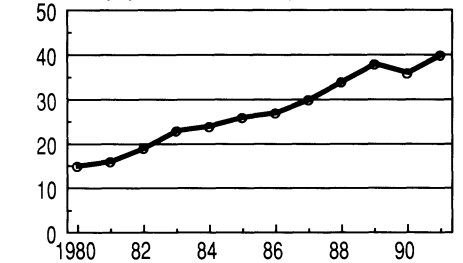
Disponibel inntekt pr. innbygger. 1990-kroner ³⁾

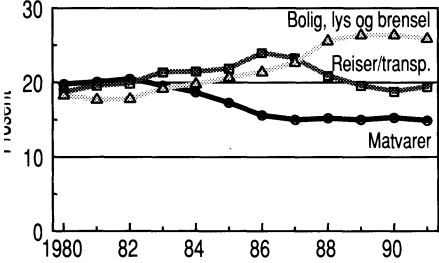
Disponibel husholdningsinntekt i laveste og høyeste desil. Prosent ⁴⁾

Sosialhjelp: Stønadstilfeller pr. 1 000 innb.

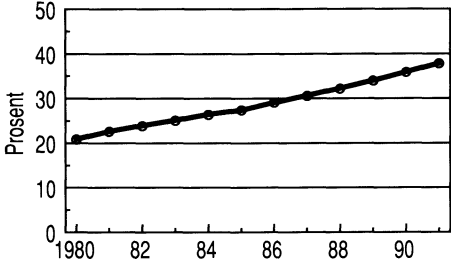

Andel av forbruksutgift til matvarer, reiser og transport og bolig, lys og brensel. Prosent

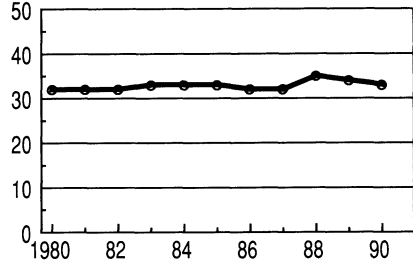

OMSORG

Barn i barnehage pr. 100 barn 0-6 år. Prosent

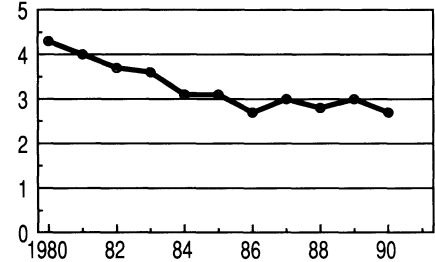

Hjemmehjelp: timeverk pr. innb. 67 år og over

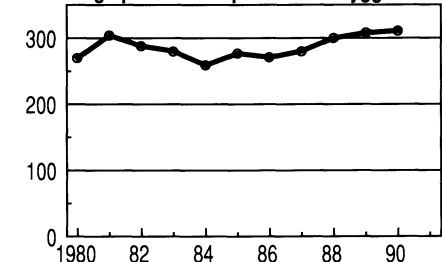

KULTUR:

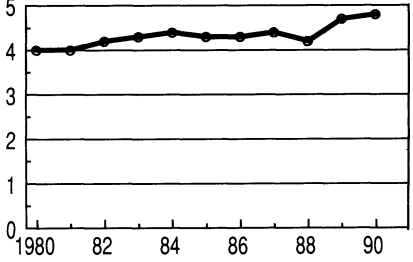
Kinobesøk pr. innbygger

Teater og opera: Besøk pr. 1 000 innbyggere

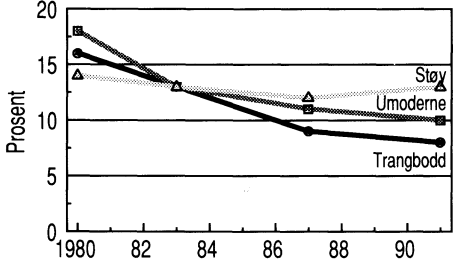

Folkebibliotek: utlån pr. innbygger

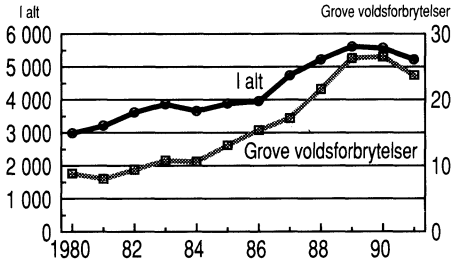
BOLIG OG MILJØ:

Andel som bor trangt, som bor i umoderne bolig og som er utsatt for støy i boligen. Prosent ⁶⁾

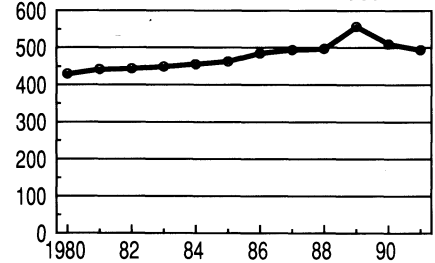

KRIMINALITET:

Forbrytelser i alt og grove voldsforbrytelser pr. 100 000 innbyggere ⁷⁾

Dagsaviser: Eksemplarer pr. 1 000 innbyggere ⁵⁾

¹ Sum av ett-årige fruktbarhetsrater 15-44 år. Antallet barn hver kvinne kommer til å føde under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden varer ved og at dødsfall ikke forekommer.
² Under forutsetning av at et kull gifte kvinner gjennomlever de aldersspesifikke skilsmisseratene dette året, og at dødsfall og gjengifte ikke forekommer.
³ Disponibel inntekt = inntekt fratrukket skatt og gjeldsrenter.
⁴ De tidlene av husholdningene med lavest og høyest inntekt.
⁵ Fra og med 1989 regnes Aftenpostens aftennummer som egen avis.
⁶ En person bor trangt hvis personen bor alene og disponerer ett rom eller personen tilhører en flerpersonshusholdning som disponerer mindre enn ett rom pr. person. En bolig er umoderne hvis den er uten bad eller WC, er kald og fuktig.
⁷ Omfatter voldtekt, utuktig omgang med mindreårige, incest, grov legemsbeskadigelse, drap og grovt ran.

SAMFUNNSSPEILET 1992 - Innholdsfortegnelse:

Nr. 1:

Levekårsundersøkelsen 1991: Endrede levekår på 1980-tallet
Arbeidsmarkedet på 1980-tallet: Utjevning mellom kjønnene,
økende ulikhet mellom generasjonene *Anders Barstad*
Arbeidsmiljø: Større fysiske belastninger - mer kontroll
over egen arbeidssituasjon *Arne S. Andersen*
En mer aktiv fritid *Anders Barstad*
Sosial kontakt: Flere bor alene, men mindre ensomhet? *Anders Barstad*
Økt kriminalitet, men ingen økning i hverdagsvolden? *Jan Erik Kristiansen*
Ungdom i kø for å bli voksne *Thomas Haaland*
Arbeidsmarkedet: Innvandrere rammes hardest av lavkonjunkturen *Morten Kjelstad*
Yrke og barn: Vanskelig å kombinere? *Svein Blom*
Gifte kvinner: Fra forsørget til forsørger? *Jan Lyngstad og Børge Strand*
Sosiale indikatorer på kommunenivå

Nr. 2:

Småbarnsforeldre: Lange dager, men tid til barna *Ragni Hege Kitterød Og Stein Opdahl*
Høyere utdanning: Fortsatt store sosiale forskjeller *Jens Are Enoksen og Per O. Aamodt*
Økende bruk av sosialhjelp blant unge *Trygve Kalve og Åne Osmunddalen*
Når mor og far skilles - om barns kontakt med fraflyttede foreldre *An-Magritt Jensen*
Utviklingen i helsetilstanden: Bedre helse for eldre *Anders Barstad*
Folketrygden - Utviklingen fra start til moden alder *Else Helena Flittig*
Noen hovedresultater fra Kultur og mediebruksundersøkelsen 1991: Ungdom og høyt
utdannende de mest aktive kulturbrukerne *Odd Frank Vaage*
Endringer i fritidsmønsteret 1980-90: Hjemme bra, men borte best? *Hilde H. Holte*
Årets navn: Kristian og Marte *Jørgen Ouren*
Å bo alene *Ole Gulbrandsen*
Hva skjer med verdens befolkning? *Helge Brunborg*

Nr. 3:

TEMA BARN:

Innledning: Barn og unge i et demografisk perspektiv *Sissel Vestli*
Småbarnsforeldre: Mye sammen med barna, men mer foreldreskift enn før
Ragni Hege Kitterød
Barn og unge er aktive kultur- og mediebrukere, men klare sosiale forskjeller
Odd Frank Vaage
Sterk barnehageutbygging, men mangel på kvalifisert personale *Ingunn Monsen*
Sterk reduksjon i dødsulykker blant barn *Finn Gjertsen*
Hva slags sykdommer har barn? *Liv Grøtvedt*
Store forskjeller i utdanningsveier for utenlandske barn *Elisabetta Vassenden*
Hvert postnummer sitt barnevern? *Lars Kristofersen og Tor Slettebø*
Alderspensjonisters inntekter - Ikke bare alderstrygd *Jon Epland*
Yrkesaktivitet og næringsstruktur 1970 -1990 *Anders Falnes og Jan Furseth*
Økonomisk kriminalitet: Forbrytelser i gjeldsforhold øker mest *Liv Hilde Birkelund og*
Ulla Haslund
Sosiale indikatorer

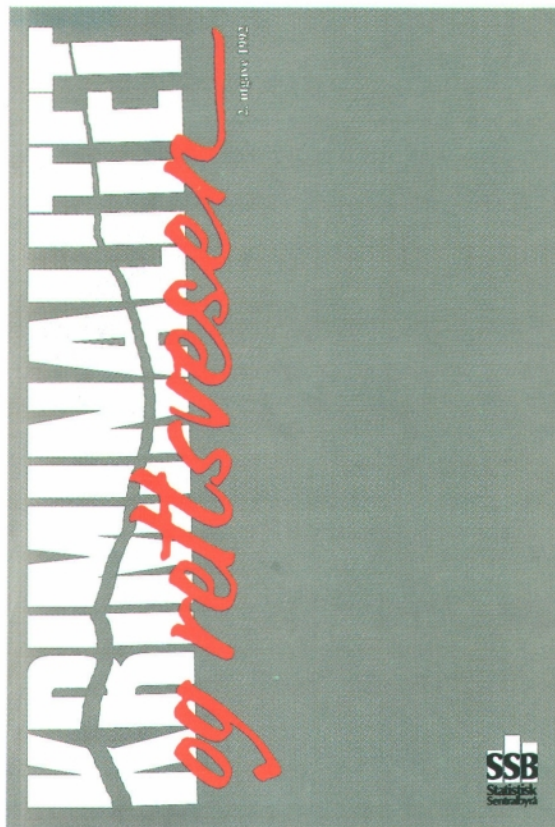
Kriminalitet og rettsvesen

2. utgave 1992

Kriminalitet og rettsvesen foreligger nå i ny, utvidet og oppdatert utgave. I denne får du informasjon om det som har med kriminalitet, lov og orden å gjøre og norsk rettssystem generelt. Her beskrives kriminalitetens utbredelse i det norske samfunn. Kriminalitetsutviklingen sammenlignes med andre nordiske land. Tema som har vært fokusert på den senere tid, som utlendingers kriminalitet, voldsbølgen, økonomisk kriminalitet og soningskø, er viet spesiell oppmerksomhet.

Du finner svar på spørsmål som:

- hva er kriminalitet?
- hvem begår kriminalitet?
- hvem er utsatt for kriminalitet?
- hvilke forbrytelser blir oftest oppklart?
- hva slags straff får lovbrøytene?
- hvor lange fengselsstraffer gis?
- hvem sitter i fengsel?
- hva koster domstolene?
- hvilke oppgaver har domstolene?
- hva er fri rettshjelp?

Begreper som samfunnstjeneste, straffbarhetsbetingelser, almenprevensjon, varetekt, prøveløslatelse, tvangsauksjon, konkurs og kjæremål forklares og settes i sammenheng. Det gjøres rede for nye erfaringer, ny kunnskap og statistikk på området.

Det er lagt vekt på å forklare og informere på en enkel måte. Teksten er supplert med figurer og enkle tabeller. Publikasjonen følger et lovbrudd fra det begås, til det eventuelt oppdages og anmeldes. Til slutt gis en oversikt over rettsapparatets funksjoner ellers.

Boken er gitt ut i samarbeid med Justisdepartementet.

Kriminalitet og rettsvesen, 2. utgave 1992
86 sider. Pris kr. 70,- ISBN 82-537-3667-3

Rapporten kan bestilles i bokhandelen eller fra:

Salg og abonnementservice

Postboks 8131 Dep.

0033 OSLO 1

Tlf.: 86 45 00

Fax.: 86 49 67

«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift med artikler om folks levekår og livsstil.

«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift der Statistisk sentralbyrå sprer resultater om aktuell levekårsforskning til en større leserkrets.

«Samfunnsspeilet» er skrevet

- for deg som underviser i samfunnsfag
- for deg som driver med informasjon
- for deg som forsker
- for deg som arbeider med sosial- og helsespørsmål
- for deg som arbeider i administrasjon og forvaltning
- eller rett og slett for deg som er opptatt av samfunnsforhold

Abonnement bestilles hos:

Statistisk sentralbyrå

Salg og abonnementservice

Postboks 8131 Dep.

0033 OSLO 1

Telefon (02) 86 45 00

Publikasjonen utgis i kommisjon hos Akademika – avdeling for offentlige publikasjoner, Oslo, og er til salgs hos alle bokhandlere. Løssalgpris kr. 45,-
ISSN 0801-7603
ISBN 82-537-3787-4